

2011. XIII. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Interdiszciplináris fordításkutatás

Nagy Anita

A metonimikus konkrétság átalakulásának eltéréseiről japán–angol–magyar és japán–magyar fordításban 5

Bánhegyi Mátyás

Politikai szövegek és fordítástudomány 3. rész: Van Dijk kritikai diskurzuselemzési modellje és a fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell 22

A fordítás szövegszintű problémái

Farkas Ildikó

Egy uniós irányelv témastruktúrája 40

Szabados Ágnes

Angolról magyarra fordított szövegek idegenszerűségének vizsgálata . . 58

Műfordítók műhelyében

Szijj Mária

Egy fordítás újjászületése 78

Varga Orsolya

Vas István (1910–1991) műfordítói munkássága 97

Konferencia-beszámoló

Bozsik Gyöngyvér, Horváth Péter Iván

Fordítástudomány 2011. XIII. Fordítástudományi Konferencia és FTT-öregdiák-találkozó. VIII. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2011. április 7–8. 109

Bozsik Gyöngyvér, Seidl-Pécs Olivia

TRANSLATA. Ausztria, Innsbruck, 2011. május 12–14. 115

Recenziók

Robin Edina

Anthony Pym: Exploring Translation Theories 121

Fáy Tamás

*Paul Kussmaul: Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und
Arbeitsbuch* 128**Summaries in English** 132**A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek** 136

A metonimikus konkrétság átalakulásának eltéréseiről japán–angol–magyar és japán–magyar fordításban

Nagy Anita

E-mail: naanita75@gmail.com

Kivonat: Jelen dolgozat a 'kéz' jelentésű *te* szót tartalmazó japán szöszervezetek magyarra fordítását vizsgálja, Murakami Haruki *Szputnyik, szívcském!* és *Kafka a tengerparton* című regényét használva korpuszként. Előbbit angol közvetítőnyelven keresztül, utóbbit közvetlenül japánból fordították magyarra. A kognitív szemantika eredményeit felhasználó elemzés abból indul ki, hogy a testrészek mint konkrét tárgyak fogalmi szembeszököségük miatt gyakran funkcionálnak a metonímia közvetítő entitásaként, és azt vizsgálja, hogy a testrésznév hordozta konkrétság mennyire marad meg a fordításban, továbbá hogy mennyire befolyásolja a fordítást a közvetítőnyelv. Egy kisebb minta alapján kiderül, hogy a kifejezések konkrét természete közvetítőnyelven át és közvetlen fordításban is gyengül, megengedve, hogy a japán–magyar fordítás jobban megtartja a testrésznévét és vele a metonimikus konkrétságot, valamint esetenként az angol közvetítőnyelven át is visszaállítja. A kutatás Nida (1969) nyomán a metonimikus konkrétság csökkenését a fordítási veszteségek egy eseteként javasolja meghatározni.

Kulcsszavak: metonímia, metafora, a metonímia közvetítő entitása, közvetítőnyelv, testrésznév

Bevezetés

Dolgozatomban két kortárs japán regény metaforikus és metonimikus kifejezőkészletének egy speciális részletét, a *te* 'kéz' testrésznévét tartalmazó kifejezéseket, valamint ezek fordítását veszem szemügyre a kognitív szemantika elméleti keretében. A vizsgált kifejezések egy testrésznévét tartalmazzák, vagyis konkrétan utalnak az emberi testtel kapcsolatos tapasztalatra. Kiinduló kérdésem az, hogy a fordítás érintetlenül hagyja-e a kifejezések metaforikus és metonimikus természetét, és ha igen, mennyire marad meg a konkrétan (testrésznévvel) kifejezett kötődés az emberi testhez. Röviden arra is kitérek, hogy az egyes kifejezéseknél van-e választási lehetősége a fordítónak konkrét (testrésznévvel tartalmazó) és absztrakt kifejezés között.

Noha a metaforát és a metonímiát nehéz szétválasztani, elsősorban metonimikus bázisú kifejezéseket fogok vizsgálni, ezért az elméleti bevezetőben hosszabban foglalkozom a metonímiával, és csak érintőlegesen a metaforával. Ezt a választást az is indokolja, hogy a metaforafordításról mind idegen nyelven, mind magyarul olvashatunk kognitív szempontú elemzéseket (Schäffner 2004, Harsányi 2008), melyek eligazítással szolgálnak az érdeklődők számára.

Mivel az egyik japán regényt angol közvetítőnyelvből, a másikat közvetlenül japánból ültették át magyarra, a dolgozat másik fő kérdése az, hogy hatással van-e a közvetítőnyelv a bemutatott figuratív kifejezőkészlet fordítására, és ha igen, milyennel.

1. A metonímia a kognitív nyelvészetben

A kognitív nyelvészet megjelenése előtt előfordult olyan vélekedés is, hogy a metonímia kevésbé érdekes jelenség, mint a metafora, mert nem fed fel új kapcsolatokat, hanem már kapcsolatban levő szavak között születik (Ullmann 1962:218). A kognitív nyelvészetben már nem találjuk nyomát ennek a felfogásnak, Goossens (1990) arra hívja föl a figyelmünket, hogy a metaforikus és metonimikus működés elválaszthatatlan egymástól, nagyrészt Goossens alapján végzett korpusznyelvészeti elemzésükben pedig Deignan és Potter (2004) azt is kiemeli, hogy a metonímia jelentősebb a jelentésképzésben, mint azt korábban tartottuk (Deignan és Potter 2004:1241). A következő alfejezetben a metonímia definíciója mellett egyik alapvető eleméről, az ún. közvetítő entitásról írok bővebben, mely elemzésem szempontjából később fontos lesz.

1.1 A metonímia közvetítő entitásáról

A metaforával szemben, mely két fogalmi tartomány között teremt kapcsolatot valamilyen fajta hasonlóság alapján, a metonímia ugyanazon a tartományon belül jön létre. Definíciója szerint „olyan kognitív folyamat, amelyben egy fogalmi entitás, a közvetítő, mentálisan hozzáférhetővé tesz egy, ugyanabban a tartományban vagy idealizált kognitív modellben (IKM) szereplő másik fogalmi entitást (a célentitást)” (Kövecses 2005: 149).

Az egymással összefüggő tapasztalatainkat tartalmazó és rendező IKM-eket részeket tartalmazó egészekként érzékeljük, ezért összegezhethetjük a metonímiát létrehozó viszonyokat két általános konfiguráció segítségével: az egész IKM és részei, valamint az IKM részei. Előbbi olyan metonímiákat hoz létre, melyekben a tartomány (IKM) egy részéhez az egész segítségével, vagy fordítva, az egészhez egy rész segítségével nyerünk hozzáférést (AZ EGÉSZ A RÉSZ HELYETT, A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT). Utóbbi esetében ugyanazon tartomány egy része biztosítja a hozzáférést egy másik részhez (Kövecses és Radden 1998: 49).

A másik két központi fogalom a célentitás és a közvetítő entitás, melyekre vonatkozóan Kövecses és Radden (1998) egyik fő kérdése, hogy vajon hogyan választjuk ki a közvetítő entitasokat, miből lesz legnagyobb eséllyel közvetítő egy adott tartományon belül. Ugyanazon az idealizált kognitív modellen belül ugyanis több entitás is kiválasztható közvetítőnek, de a nyelvi adat azt mutatja, hogy egyes entitasokat alkalmasabb közvetítőnek ítélünk, mint másokat.

A közvetítő entitás kiválasztásának kérdése azért nagyon fontos, mert a metonímia „természetesnek” érzékelt eseteit éppen a kognitív értelemben szembeszökő közvetítő entitás jellemzi, mely könnyű fogalmi elérést biztosít

a céleltitáshoz. Hogy egy entitást milyen tényezők tesznek megfelelő mértékben szembeszökővé ahhoz, hogy közvetítő entitás lehessen, arról Langacker (1993) ad először felvilágosítást, Kövecses és Radden az ő listáját bővítik tovább. Langacker a metonímiát ún. referenciapont-jelenségnek tekinti, ahol egy könnyen kódolható és fogalmilag könnyen hozzáférhető (szembeszökő) közvetítő entitás a referenciapont, melyhez viszonyítva automatikusan elő tudunk hívni egy nehezebben hozzáférhető vagy kevésbé érdekes entitást (Langacker 1993:30). (Langacker egyébként tanulmányának nagyobb részében birtokos szerkezetek segítségével mutatja be a referenciapont fogalmát.) A közvetítő entitások kiválasztását meghatározó „szembeszökőségi elvként” az emberi > nem emberi, az egész > rész, a konkrét > absztrakt és a látható > nem látható stb. elvét fogalmazza meg, ami azt jelenti, hogy például az emberrel kapcsolatos fogalom, az „emberi” szembeszökőbb, mint a nem emberrel kapcsolatos, ezért könnyen szolgálhat közvetítőként (Langacker 1993: 30, idézi Kövecses és Radden 1998: 63).

Kövecses és Radden jelentősen kibővítik Langacker listáját, az általuk bemutatott szembeszökőségi elvek egy részét kognitív (emberi tapasztalaton, az érzékelés szelektivitásán és kulturális gyökerű választásokon alapuló), egy másik részét kommunikatív bázison működő elvnek tekintve (az elvek felsorolása: Kövecses és Radden 1998: 63–67).

A Kövecses és Radden (1998) által javasolt, a metonímia közvetítő entitásának kiválasztását befolyásoló szembeszökőségi elvek között az emberi testrészekre is találunk utalást. A fogalmi szembeszökőséget jelentős részben antropocentrikus világlátásunk és az emberi tapasztalás határozza meg:

- az emberrel kapcsolatos inkább szembeszökő, mint a vele nem kapcsolatos (AZ EMBERI A NEM EMBERI FÖLÖTT elve),
- a konkrét, fizikai valósággal bíró tárgyak inkább, mint az absztrakt entitások (A KONKRÉT AZ ABSZTRAKT FÖLÖTT elve),
- azok a tárgyak, amelyekkel interakcióba kerülünk, inkább, mint amelyekkel nem (AZ INTERAKCIONÁLIS A NEM-INTERAKCIONÁLIS FÖLÖTT elve),
- a tárgyak, eszközök működése szempontjából funkcionálisak inkább, mint a működéshez nem feltétlenül fontosak (A FUNKCIONÁLIS A NEM-FUNKCIONÁLIS FÖLÖTT elve) (Kövecses és Radden 1998: 64–65).

Az absztrakthoz képest szembeszökőbb konkrétokra jó példák a testrészek: például az „irányítás” fogalmát a testrészek fogalmi szembeszökősége, könnyű elérhetősége miatt fejezhetjük ki úgy angolul, hogy *having one's hand on something*. A testrészek konkrétságuk folytán könnyű, az absztrakt fogalmaknál könnyebb elérést biztosítanak a cselekvés, az érzélem, a gondolkodás vagy az érzékelés tartományához is, ez magyarázza, ha úgy fejezzük ki magunkat, hogy *fogd már be a szád*, ahelyett, hogy *hallgass már el* (itt A TESTI A CSELEKVÉSES FÖLÖTT elve érvényesül). Hasonlóképpen: a *szív* fogalmilag könnyen elérhető a *kedvesség*, az *agy* az *intellektus*, a *fül* a *hallás* kifejezésére, a konkrét, a testhez kötődő ezekben az esetekben is szembeszökőbb, mint az absztrakt entitások

(Kövecses és Radden 1998: 64–65). (A szembeszökőségi elvek magyar fordítása tőlem. N.A.)

2. Metonímia és fordítás

Schäffner (2004: 1257) azt állítja, hogy a kognitív megközelítés az utóbbi években kezd meggyökeresedni a fordítástudományi kutatásokban: ő maga metaforák fordítását vizsgálja a kognitív metaforaelmélet segítségével. A metaforaelmélet mellett a szemantikus keret és a mentális tér fogalmával is dolgoznak fordításkutatók (Dam et. al. 2005). Ugyanakkor azonban metonímiafordításról önmagában keveset lehet hallani: a metonimikus vonatkozásokra inkább a metaforafordítás ürügyén szokás kitérni.

Ebben a dolgozatomban egyrészt egy nem fordítástudományi, hanem a metonímiák közvetítő entitására vonatkozó kognitív nyelvészeti elméletből indulok ki (lásd 1.1), másrészt azonban Nida (1969) alapján, aki leírja, hogy a fordítás során milyen típusú veszteségek keletkeznek a szemantikai tartalomban, az elemzett példákban bekövetkező veszteségek típusait is próbálom meghatározni. Nida kiindulása, hogy a fordítás során az üzenet tartalmát (fogalmi tartalmát és konnotatív értékeit) kell mindenáron megőrizni, és mindenképpen keletkezik veszteség a szemantikai tartalomban. Szempontomból különösen fontosak az idiómák, az átvitt értelmű szavak, az állandósult szókapcsolatok átváltásánál várható veszteségek, ezek eseteire is próbálok majd kitérni. (További veszteségforrások a jelentés központi összetevőiben keletkező eltolódások, az általános és specifikus jelentések, a tautologikus kifejezések, a szemantikai elemek redisztribúciója és az új szövegkörnyezethez [a forrásnyelvtől eltérő célnyelvi kultúrához] illeszkedő betoldások területe) (Nida 1969: 105–112).

2.1 Kutatási kérdés

Az elemzéshez nem állítok föl hipotézist, helyette a testrészek mint kiváló közvetítő entitások (1.1 pont) kapcsán egy kérdést fogalmazok meg. Egy testrésznevet tartalmazó metonimikus kifejezésről Kövecses és Radden (1998) alapján azt mondhatjuk, hogy létrehozása és használata bizonyíték a fogalmilag szembeszökő, a konkrét elsőbbségére az absztrakttal szemben. Tudjuk azonban, hogy a szembeszökőségi elvek nem abszolútak, hanem preferenciális tendenciák (Kövecses és Radden 1998: 63), és a *fogd már be a szád!* mellett az *elhallgass!*, a *csöndben légy!* és a metaforikus (TARTÁLY) *dugulj már el!*, az angolban a *hold your tongue* mellett a *stop talking* is létező, megszokott kifejezések. Hasonlóképpen: japánul kezét is emelhetünk (*te o ageru kéz+accusativus+emellige*) valakire, de meg is üthetjük (*naguru ige*). Mondani sem kell továbbá, hogy a testrésznév hiánya egy kifejezésben nem jelenti azt, hogy a kifejezésnek semmi köze nincs az ember testi tapasztalataihoz. A kognitív metaforaelmélet egyik alapvető állítása éppen az, hogy a metaforikus gondolkodás és nyelv az ember testi tapasztalataihoz kötött (*ez a történet nagyon megérintett*). Ezekkel a kikötésekkel már feltehető a kérdés, hogy ha a forrásnyelvben testrésznevet

tartalmazó metonimikus kifejezés van, akkor (i) megmarad-e a célnyelvben a testrésznév és vele a konkrétság, vagy (ii) megjelenik egy absztraktabb kifejezés; van-e a fordítónak választási lehetősége a két megoldás között, rendelkezésére áll-e testrésznévvel alkotott kifejezés. Ez az alapkérdésem, mely azzal egészül ki, hogy a közvetítőnyelv hoz-e ebben a kérdésben a közvetlen fordítástól eltérő tendenciákat. Ennek kapcsán a forrás- és célnyelvi kifejezések figurativitását is elemzem.

3. A vizsgált szövegekről

Jelen dolgozatban három forrásnyelvi szöveggel dolgoztam: a két japán nyelvű regénnyel, valamint az egyik japán szöveg angol fordításával. Célnyelvi szövegből is három volt: az angol, valamint a két magyar fordítás.

A két regény magyarul *Szputnyik, szívecském!* (a továbbiakban: *Szputnyik*) és *Kafka a tengerparton* (a továbbiakban: *Kafka*) címen jelent meg, előbbit angol közvetítőnyelvből, utóbbit közvetlenül japánból fordították. A hazájában és külföldön is rendkívül népszerű Murakami Haruki regényei a világ számos nyelvén olvashatóak. A *Szputnyik* 1999-ben jelent meg, az angol fordítást először 2001-ben, a magyart 2006-ban adták ki. Az angol fordító Philip Gabriel, a University of Arizona Kelet-Ázsiai Tanszékének vezetője, Murakami mellett több modern japán szerző fordítója. Az angol–magyar fordítás Komáromy Rudolftól származik, aki igen termékeny fordító, számos szerző (köztük Orhan Pamuk, Susan Sontag, John Lukacs) műveit ültette át magyarra.

A *Kafka* közvetlenül japánból készült magyar fordítását Erdős György jegyzi, aki amellet, hogy Murakami műveinek ismert fordítója, a modern japán irodalom olyan szerzőit szólaltatta meg magyarul, mint Nacume Szószeki vagy Misima Jukio.

3.1 Az adatgyűjtés módja a japán szövegben

Az anyaggyűjtés menete a következő volt: először a *Szputnyik* japán szövegéből manuális módszerrel kigyűjtöttem a testrészneveket tartalmazó kifejezéseket (azért a *Szputnyik*ből, mert a közvetítőnyelven át végbement fordítást szerettem volna vizsgálni). *Testrész* alatt értettem az emberi test minden részét, szervét és testtáját (például *kakato* 'sarok', *ha* 'fog', *mómaku* 'retina', *sinkei* 'ideg', *mune* 'mell, mellkas'), és a keresést nem szűkítettem bizonyos testrészekre, hanem a széles értelemben vett testrészek nevének minden előfordulását feljegyeztem. Az „előfordulás” a japán szövegben a japán írásrendszer sajátosságából következően többféle lehet. A japán írásrendszerben ugyanis együtt használatosak a Kínából átvett fogalmi írásjegyek, a *kandzsik* (főnevek, igetövek, melléknevek stb. leírására), a kínai írásjegyek egyszerűsítésével és kurziválásával már Japánban létrehozott két szótagírási rendszer (az egyik főleg igevégződések, partikulák, a másik főleg idegen szavak leírására), és végül a latin betűk. A testrészek nevét ezek mindegyikével le lehet írni, bár feltételezhető, hogy esetükben a kínai írásjegyek használata lesz túlnyomó többségben (ez be is igazolódott,

inkább csak azt jegyzem meg tehát, hogy a szótagírással írt eseteket is listáztam). Az írásjegy önálló előfordulását is találatként kezeltem, és azt is, ha több írásjegyből álló összetételben fordult elő.

A *Szputnyik* szövegében a *te* 'kéz' hozta a legtöbb előfordulást, 293 esetet a szem (*me*) 190 és az arc (*kao*) 147 találatához képest, ezért döntöttem mellette. A *Kafkából* (annak japán első kötetéből) már csak a *kéz* találatait gyűjtöttem.

3.2 A vizsgált testrész: a *kéz*

Az értelmező szótárból (Sinmeikai, lásd 4. pont) kiderül, hogy a *te* (kéz) a japánban a válltól az ujjhegyekig terjedő rész, vagyis a kar és a teljes kézfej, az ujjak is beletartoznak (miközben ezekre a részekre is van külön név). Előfordulhat tehát, hogy a fordítónak választania kell vagy lehet, hogy az adott kontextusban a válltól az ujjhegyig terjedő testrész melyik részére vonatkozik a *te* szó.

A *te* 'kéz' szót tartalmazó kifejezésekre egyrészt az adat bősége miatt esett a választásom, másrészt azért, mert olyan speciálisan japán konceptualizációjú kifejezésekkel, mint a *hara*, ami körülbelül a hasnak felel meg, de metaforikusan az érzelmek, az igazi szándékok helye is, egy következő lépésben fogok foglalkozni.

Az elemzés során kiindulásként azokat a fogalmi metonímiákat és metaforákat használom fel, melyeket Kövecses és Szabó (1996) használtak a *kéz* angol nyelvű idiomatikus kifejezéseit vizsgáló tanulmányukban (az itt felsoroltak némelyike általánosabb metonímiák és metaforák alelete, például: A KÉZ AZ EMBER HELYETT – A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT, de elemzésemben csak néhány, szükségesnek látott esetben fogok utalni ezekre az általánosabb esetekre). A következők alapján dolgozom:

- A KÉZ HASZNÁLATÁRÓL való általános, konvencionális tudás
- A KÉZ KONVENCIONÁLIS GESZTUSAIRÓL való specifikus tudás
- A KÉZ A TEVÉKENYSÉG HELYETT (metonímia)
- A KÉZ AZ EMBER HELYETT (metonímia)
- A SZABAD CSELEKVÉS SZABAD KÉZ (metafora)
- A KÉZ A KÉPESSÉG HELYETT (metonímia)
- A KÉZ A KONTROLL HELYETT (metonímia)
- AZ IRÁNYÍTÁS KÉZBEN TARTÁS (metafora)
- A BIRTOKLÁS KÉZBEN TARTÁS (metafora)
- A FIGYELEM KÉZBEN TARTÁS (metafora)

(Kövecses és Szabó 1996: 337, magyarul Kövecses 2005: 209)

A szerzők nem japán, hanem angol nyelvi adattal foglalkoztak, de a listát a japán nyelvi adat elemzésére is alkalmasnak tartom. A regényekből kigyűjtött, a *te* 'kéz' írásjegyét tartalmazó adat elsődleges rendszerezése során ugyanis azonnal kiderült, hogy a fenti fogalmi metonímiák és metaforák a japán nyelvben is működnek, és lexikalizálódott, szótározható (az egy- és kétnyelvű szótárakban egyaránt megtalálható) jelentéseket hoznak létre. A *Kenkyusha's New Japanese-English Dictionary* például a következő jelentéseket adja meg a

te alatt: 1. testrészt; 2. a kézhez hasonló formájú eszköz, fogó; 3. munkát végző ember, segítő személy; 4. kézzel készített tárgy, kézírás; 5. beavatkozás; 6. gond(oskodás); 7. eszköz, módszer, eljárás; 8. birtoklás, irányítás / tulajdonlás; 9. fajta, típus; 10. (térbeli) irány, negyed; 11. sérülés, sebesülés. Ez egyrészt bizonyítja, hogy a kéz metonimikus és metaforikus használata a japán nyelvet is áthatja, másrészt azt is mutatja, hogy olyan alapvető fogalmi működések, mint például A KÉZ AZ EMBER HELYETT (3. jelentés) vagy A KÉZ A KONTROLL HELYETT (8. jelentés) metonímia a japánban is megvannak. Az elemzés során ezeknek az azonos működéseknek a kimutatása mellett a különbségekre is próbálok kitérni (ha vannak ilyenek).

4. Elemzés: a *kéz* néhány kifejezése japán–angol–magyar és japán–magyar fordításban

Az elemzéshez az lenne a legtökéletesebb körülmény, ha ugyanannak a regénynek létezne egy közvetítőnyelven keresztül, és egy közvetlenül magyarra fordított változata. Akutagava Rjúnoszuke *A vihar kapujában* című novellájának ugyan van közvetlen és közvetett magyar fordítása, de a mű terjedelme miatt nem szolgáltat elég adatot, így az alábbiakban egyazon szerző (Murakami Haruki) két külön regényét hasonlítom össze. Annak ellenére, hogy Murakami kedvenc fordulatai világosan felismerhetőek, a két regény kifejezőkészlete természetesen eltér. Amikor csak lehet, azonos kifejezéseket vetek össze, ha ez nem lehetséges (mert a kifejezésre csak az egyik szövegben volt példa), akkor próbálok az azonos fogalmi tartományba (például BIRTOKLÁS) tartozó eseteket együtt kezelni. A fordításban megfigyelhető tendenciákat elemzés közben mindig számszerűsíttem.

Jelen dolgozatomban a talált nyelvi adat egy kis szeletét, a 'kéz' jelentésű szót tartalmazó, a lexikális rögzültség viszonylag magas foka által jellemzett szintagmákat dolgozom föl (azon belül a metonimikus és metaforikus működést mutatókat). Nem foglalkozom a forrásnyelvi szövegekben kimutatható összes találati típussal, így számos olyan példa is kimarad az elemzésből, amely egyértelműen metonimikus és/vagy metaforikus. Ilyen például a *katarite* szó (a *kataru* 'elbeszél' ige töve+kéz), mely A KÉZ AZ EMBER HELYETT metonímia működését fedi föl. A szó jelentése 'elbeszélő, narrátor', a *kéz* metonimikusan (az elbeszélő) tevékenységet végző 'embert' jelenti. (Általában véve, a *katarite* szóban szereplő *-te* arra az emberre utal, aki az ige által kifejezett cselekvést végzi: *odorite* 'táncos', *jomite* 'olvasó'. Kötött morféma, önmagában nem használható a japánban.) A *Szputnyik*ban a *katarite* szó két helyen szerepel (84. és 219. oldal), az angol fordításban a *narrator* (59. és 158. oldal), a magyarban pedig az *elbeszélő* (64. és 164. oldal) szót találjuk ekvivalensként. Itt egy jól ismert, és mindhárom vizsgált nyelvben meglévő metonímia egyértelmű esetével, tisztán metonimikus működéssel találkoztunk, amelynek a japánra speciális felszíni megvalósulása (és vele együtt a metonimikusság) sem vihető át az angol és a magyar célnyelvbe.

Ugyanez vonatkozik a következő esetre is: japánul a *te* 'kéz' szó '(térbeli) irány, negyed' jelentésben is használatos (lásd 3.2 pont). A *Kódzsien* Értelmező Szótár *te* címszava alapján (5. jelentés) ez a jelentés azon a metonimikus

viszonyon alapul, mely szerint a kéz az általa mutatott dolog helyett áll. Ezt az IKM elemei közötti határozatlan kapcsolatnak nevezhetjük (Kövecses 2005: 159), hiszen a kéz és az általa mutatott dolog (ebben az esetben irány) közötti viszony nehezen határozható meg a hagyományos metonimikus kapcsolatok alapján. A KÉZ AZ IRÁNY HELYETT metonímiája sem az angol, sem a magyar számára nem idegen (*right-hand drive* és *jobbkéz-szabály*), de a fordításban teljesen eltűnik a japánra speciális felszíni megvalósulás:

- (1) Szore va **iku te** no kataszi aru mono o nokorazu nagitaosi... (Murakami 2001: 7)
 (Az [ti. egy tornádóhoz hasonló szerelem], **amely kéz felé (=amely irányba)** ment, maradéktalanul ledöntött mindent, aminek alakja volt...)
- (1a) ... flattening everything **in its path** (Gabriel 2002: 3)
- (1b) ... mindent letarol, ami **az útjába** kerül (Komáromy 2006: 7)

A fenti példákkal arra kívántam rávilágítani, hogy a *te* 'kéz' metonimikus (és metaforikus) működése jóval kiterjedtebb és heterogénebb nyelvi adaton mutatható ki a japán forrásnyelvi szövegekben, mint amennyit ez a dolgozat feldolgoz belőle, másrészt azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a továbbiakban fontos feladat lesz a releváns fordítástudományi következtetésekhez vezető nyelvi adat behatárolása.

A most következő elemzésben a feldolgozott anyagon belül a tendenciákra rávilágító példák bemutatására törekszem. Mindig a közvetítőnyelvi példával kezdem a bemutatást, utána következik összehasonlításként a közvetlen, japán–magyar fordítás. A japán példamondatok alatt dőlt betűvel egy szó szerinti fordítást is közlök. (A japán szövegeket nem Murakami nevével, hanem a cím rövidítésével (*Szputnyik, Kafka*) jelöltem a könnyebb követhetőség érdekében. A többi szöveget a fordítók nevére egyszerű beazonosítani.)

Amikor az alábbiakban japán–angol szótárra hivatkozom, akkor azon a *Kenkyusha's New Japanese–English Dictionary* (2003) vagy a *GENIUS Japanese–English Dictionary*-t (2003) értem, amikor pedig japán értelmező szótárra, akkor a *Sinmeikai Kokugo Dzsitent* (Sinmeikai Értelmező Szótár) (2005) és a *Kódzsient* ('Szavak tágas kertje', A japán nyelv értelmező szótára) (1998). Mivel a dolgozat írásának pillanatában még nincs kereskedelmi forgalomban megbízható japán–magyar szótár (noha megjelenése hamarosan várható), a lehetséges magyar ekvivalensek latolgatásánál a *Magyar szólások és közmondások szótára* (Forgács 2003) volt a fő támaszom.

A japán szavak magyar átírásánál Laczkó és Mártonfi (2005) alapján, a magyaros átírás szerint járok el. (A toldalékokat a szavakról leválasztva írom, a könnyebb átláthatóság kedvéért.)

4.1 Metonimikus és metaforikus szerkezetek

Első néhány példában olyan nyelvi kifejezéseket mutatok be, melyekben a kézről alkotott általános tudás mellett A KÉZ A TEVÉKENYSÉG HELYETT metonímia működése is érezhető.

Ilyen a *Szputnyik*-ban a következő:

- (2) Vatasitacsi no karita Alfa Romeo va manuaru sifuto nanode, vatasi niva **oteage** desita. Dakara **unten va Miu ga itte ni hikiukemasi-ta**. (Murakami 2001: 112)
(*A miáltalunk kikölszönzött Alfa Romeo kézi váltós, ezért nekem **kéz-feltartás volt**. Emiatt **a vezetést Miu egy kézbe vette**.*)
- (2a) The Alfa Romeo we rented was a manual drive, so **I was not help at all. Miu did all the driving**. (Gabriel 2002: 79)
- (2b) A bérelt Alfa Romeónk nem automata váltós, így én **nem tudtam mit kezdeni vele. Végig Miu vezetett**. (Komáromy 2006: 84)

A japán–angol szótár szerint az *oteage* 'a kéz feltartása' esetében az *All is over. Nothing can be done about it. I give up. I am at a loss / don't know what to do* stb., az *itte* 'egy kéz' szónál pedig az *undertake alone* és a *face singlehanded* megoldások jöhetnek szóba. Az angol fordításban, és nyomán a magyarban mindkét esetben explicitebb kifejezés szerepel, mint a japánban, kimarad a testrész neve, és vele a metonímia.

A *Kafka* szövegében nem találtam példát a (2) mondatban szereplő kifejezésekre, de az azonos metonímia (A KÉZ A TEVÉKENYSÉG HELYETT) működésére igen. Ilyen példák voltak a *te o ikeru* (kéz+accusativus+beletesz, 'foglalkozik vmivel, gondoz/ápol vmit' jelentésben) vagy a *te o ucu* (kéz+accusativus+üt, 'megoldást keres, megold vmit') idiómák, amelyek helyén egyszer sem állt testrésznevet tartalmazó kifejezés a magyarban. A magyar fordításban egy metonimikus, de nem idiomatikus szerkezet helyén azonban megmaradt a testrésznev:

- (3) Ósima szan va kauntá no ue o katazuketeita **te o jaszume**, boku no kao o miru. (Murakami 2002: 474)
(*Ósima szan **megpihentette** a pult tetejét rendbe tevő **kezét**, és ránézett az én arcomra.*)
- (3a) Ósima eddig a pulton rakosgatott, most **megáll a keze**, és rám néz. (Erdős 2006: 328)

Az eddig szerepelt példákat tisztán metonimikusnak tekinthetjük, azonban mint a következőkből kiderül, metonímia és metafora együttes működésére is számos példát találunk. Az azonban természetesen ezekben az esetekben is vizsgálható, hogy a fordításban megmarad-e a testrésznev hordozta konkrétság.

A következő példában, a *te ni szuru* kifejezésben a metonimikus alapokból kiindult jelentésváltozással fogunk találkozni, amely szótározható, rögzült metonimikus és metaforikus jelentéseket hozott létre.

A *te ni szuru* 'kézbe vesz, kézbe kap' szókapcsolatban az ige (*szuru*) általános jelentésű, 'csinál, tesz' szó szerinti jelentése alig érzékelhetően van jelen, a kifejezést egy egységként értelmezzük. Mindkét regényben volt példa a szerkezet használatára szó szerinti, fizikai értelemben igaz 'kézben tartás' jelentésben, a *Szputnyik*ban egyszer, a *Kafkában* kétszer. A testrész neve mindhárom esetben kimaradt.

Mindkét regényben megjelent a *te ni szuru* jelentésváltozáson átment, 'birtoklás' jelentése is, melynek alapja A BIRTOKLÁS KÉZBEN TARTÁS (metafora).

A *Szputnyikban* 4 esetben is szerepelt ez a jelentés, a testrésze neve egyszer sem jelent meg az angolban (és a magyar fordítás sem hozza vissza). A *Kenkyusha* szótára ajánl ugyan a testi tapasztathoz kapcsolódó, valamint testrésznevet tartalmazó megfelelőket is (*get hold on sth, to be in one's grasp*, példamondatban: *take power in one's hands*), de a fordításban nem ezek szerepelnek. Az alábbiak voltak a jellemző példák (az első mondat a birtoklás megszűnését kifejezve):

- (4) I might end up **losing everything**. (Gabriel 2002: 27)
- (5) ...something we can **get** only at a special time of our life. (Gabriel 2002: 194)

Ennél a kifejezésnél a közvetlen fordítás is hasonlóan járt el, nincs testrésznév a magyarban (1 előfordulást találtam). Ugyanakkor azonban a szerkezet értelmét kifejtő angol változatokkal szemben elmondható, hogy a *nálam* közvetlenebbül utal a testi tapasztalatra. A példamondatban a beszélő összes vagyonáról van szó:

- (6) **Boku ga te ni siteiru** nova kagiri no aru okane nano dakara. (Murakami 2002:112)
(az én [férfi] kézben tartott pénz[em] véges pénz ugyanis.)
- (6a) Hiszen **a nálam lévő** pénz véges. (Erdős 2006: 79)

Más a helyzet a *temoto* kb. 'a keze ügye' szót tartalmazó szerkezetekkel. A metonimikus *temoto ni aru* 'kéznél van' jelentős részben a kézről alkotott általános tudáson alapul, és 'közel, könnyen elérhető helyen van' jelentésben is használható. A következő példákban azonban metaforikusan birtoklást is kifejez, a *temoto ni nokoszu* 'a keze ügyében hagy' szerkezettel egyetemben. A közvetlen japán–magyar fordításban a testrésznév megtartására is van példa, szemben a japán–angol iránnyal:

- (7) Dósite csicsi va kono sasin dake o **temoto ni nokosite ita** no daró. (Murakami 2002: 15)
(*Vajon miért hagyta meg a keze ügyében apám csak ezt a fényképet?*)
- (7a) Minek **tartotta meg** apám épp ezt a képet? (Erdős 2006: 12)
- (8) Demo nanni sitemo boku tosite va, szonna **sasin o csicsioja no temoto ni nokosite** ikitaku nakatta. (Murakami 2002: 16)
(De akárhogy is, én [férfi] részemről ezt a fényképet apám keze ügyében hagyni nem akartam.)
- (8a) Akárhogy is, kedvem ellenére van, hogy ezt a régi **képet itt hagyjam, apám keze ügyében**. (Erdős 2006: 12)
- (9) ...**sasin ga temoto ni areba** ii no daga, zannen nagara icsimai mo nai. (Murakami 2001: 9)

(...jó lenne, ha **a kezem ügyében lenne egy fénykép**, de sajnos egyetlen sincs.)

- (9a) **I'd love to show you a photo** of her, but I don't have any. (Gabriel 2002: 4)
- (9b) Szívesen **mutatnék** róla **fényképet**, de nincs. (Komáromy 2006: 8)

1. táblázat

A birtoklás figuratív kifejezéseinek megfeleltetési

Ford. iránya	Japán → Angol → Magyar						Japán → Magyar			
Forrás	Szputnyik						Kafka			
Nyelv / Előfordulások száma	Japán	Előf.	Angol	Előf.	Magyar	Előf.	Japán	Előf.	Magyar	Előf.
Nyelvi példa	te nu szuru	4	lose get super-strict Kihagyás	1 1 1 1	elveszt megszerez rendkívül szigorú Kihagyás	1 1 1 1	te ni szuru	1	nálam levő	1
	temoto ni aru (keze ügyében van)	1	show (but don't have)	1	mutat	1	temoto ni nokoszu (keze ügyében hagy)	2	megtart (keze ügyében hagy)	1 1

A következő, (10) (11) és (12) példában a *te o cukeru* 'hozzányúl' szó szerinti jelentése kb. 'kezét hozzát teszi, hozzáérinti', de egyetlen egységként kezelt kifejezésről van szó. A japán–angol szótár a lenti mondatokban szereplő, metonimikus alapon (A KÉZ A TEVÉKENYSÉG HELYETT) kialakuló összes metaforikus jelentést megadja: pénzösszeg megbontása (a pénz felhasználásának megkezdése) és az evés elkezdése. A (10a) és (10b), a (11a) és (12a) célnyelvi mondatokban nem marad meg a testrész neve, de a cselekvés elkezdését testi tapasztalat (az érintés) fejezi ki, nemcsak megmarad tehát a képszerűség, de egyben a japánhoz nagyon közeli kifejezésekről van szó [ez alól a (11b) kivétel, mely az érdek telenség új jelentésárnyalatát hozza be a kifejezésbe].

- (10) ... tamatama nacu no bónaszu ga hotondo **tecukazu nokotteiru**. (Murakami 2002: 126)
(... véletlenül a nyári prémiumon szinte úgy maradt meg, hogy a kezem nem tettem hozzá.)
- (10a) ... and had **barely touched** my summer bonus. (Gabriel 2002: 90)
- (10b) ... a nyári prémiumomhoz pedig **hozzá sem nyúltam**. (Komáromy 2006: 95–96)
- (11) ... Nindzsin va **aiszukurímu niva** mattaku **te o cukenakatta**. (Murakami 2001: 292)
(... Répa a fagyalthoz egyáltalán nem tette hozzá a kezét.)
- (11a) ... but Carrot **didn't touch his ice-cream**. (Gabriel 2002: 210)
- (11b) (A fagyalt lassan elfolyósodott a kehelyben,) de a fiú **oda se neki**. (Komáromy 2006: 218)

- (12) ... csikakuni ni atta kicsóhin ja **szaifu ni mo te o cukerarete inai** tokoro kara. (Murakami 2002: 414)
 (... *amiatt, hogy a közelben levő értékekhez és a pénztárcához sem tették hozzá a kezüket.*)
- (12a) ... a közelben lévő értékek, **a pénztárca érintetlensége** arra utal. (Erdős 2006: 289)

A kézzel való kontaktus a következő példában is cselekvést fejez ki:

- (13) Miu va himacubusi ni jomu goku karui mono o becu ni szureba, **sószecu o hotondo te ni toranai**. (Murakami 2001: 34)
 (Miu időtöltésből olvasott, elég könnyű dolgokon kívül **regényt szinte egyáltalán nem vesz a kezébe.**)
- (13a) Other than some light fiction she read to pass the time, Miu **hardly ever touched novels**. (Gabriel 2002: 23)
- (13b) Miu némi lektűrön kívül, amit időtöltés gyanánt olvasott, **nemigen vett regényt a kezébe**. (Komáromy 2006: 27)

A kiemelt részlet azt jelenti, hogy 'Miu nem vagy alig olvasott regényeket'. Mindhárom nyelvben metonimikus alapú a kifejezés egésze, hiszen egy regény kézbe vétele az olvasás mint teljes folyamat első lépése, és mint rész az egész helyett áll (KEZDŐ RÉSESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT). Az angol fordító a kifejezésen belül nem használ testrésznevet, de az elmondható, hogy a *touch* is testi tapasztalathoz kötött. A magyar fordítás visszahozza a japán konkrétságát, aminek a *nem vesz könyvet a kezébe* kifejezés konvencionálisitása lehet az egyik oka. A metonimikus bázis ugyanakkor egy metaforikus olvasatot is létrehoz, mely szerint egy cselekvés elkezdését az adott cselekvéshez szükséges eszköz kézbe vételével conceptualizáljuk.

További rögzült, idiomatikus kifejezések esetében arra is találunk példát, hogy a magyarnak egyáltalán nem kell veszteséget elkönyvelnie (14a) (*te ga demaszu*: kb. 'a kéz elindul', idiomatikusán 'megüt valakit'):

- (14) ... okoru toki niva kucsi jori va szaki ni **te ga demaszu**. (Murakami 2001: 215)
 (... *amikor megdühödnek, a szájuknál előbb a kezük indul el.*)
- (14a) ... hamarabb **eljár a kezük**. (Erdős 2006: 149)

Valamint olyat is (15) (16), ahol az idióma (*te o nuku* 'kezét kihúzza', vagyis hanyagul végzi a munkáját) különlegessége mind az angolban, mind a magyarban veszteségeket okoz:

- (15) ... kanrinin mo **te o nuku** koto ga aru. (Murakami 2001: 152)
 (... *olyan is van, hogy a gondnok kihúzza a kezét.*)
- (15a) ... otherwise the caretakers will **get lazy**. (Gabriel 2002: 109)
- (15b) ... különben a gondnok **ellustul**. (Komáromy 2006: 115)

- (16) ... komakai bubun mo **te o nukazu**. (Murakami 2001: 450)
 (... *apró részeknél sem húzza ki a kezét.*)
 (16a) ...**sem vonta ki magát** (Erdős 2006: 312)

4.2 Nem-figuratív szerkezetek

Metonimikus és metaforikus működésről tanúskodó példáim bemutatása után néhány, a találatok zömében nem figuratív jelentésben szereplő szó szerkezettel foglalkozom. Ezek egyszerű mozdulatot vagy cselekvést jelölnek: *te ni toru* 'kézbe vesz', *te o nobaszu* 'kinyújtja a kezét'. Ezekkel azért foglalkozom, mert bár nagyrészt szó szerinti jelentésükben jelennek meg (és nem metonimikusak vagy metaforikusak), elmondható róluk, hogy esetükben a *megfogás* és a *valami felé nyúlás* mint cselekvés kifejezésére egy testrészt, vagyis konkrét, fogalmilag szembeszökő entitást használ a japán nyelv. Az is elmondható továbbá, hogy egy testrésznevet tartalmazó szerkezet referenciapont-konstrukció, hiszen a testrésznév nem függetleníthető a testtől, természetes referenciapontjától (Langacker 1993:20).

A *Szputnyik* japán szövegében 11-szer szerepelt a *te ni toru* 'kézbe vesz' kifejezés [ebben a (13) példa is benne van]. Az angol szövegben egyszer sem volt a *te ni toru*hoz hasonlóan testrésznevet tartalmazó megoldás: 10 esetben ígét találtam, a kifejezés egyszer teljesen kimaradt.

Az angolban az esetek szinte kizárólagos többségében (8 esetben) a *pick up* szerepelt, továbbá egyszer a *grab* és egyszer a *touch* [ez utóbbit a (13) példában már bemutattam].

Példák az első kettőhöz:

- (17) ... **baggu o te ni totta** toki. (Murakami 2001: 140)
 (17a) Just as **I picked up my bag**... (Gabriel 2002: 100)
 (18) Miu va csikaku ni atta **taoru o te ni totte**... (Murakami 2001: 171)
 (18a) Miu **grabbed a towel** nearby... (Gabriel 2006: 124)

Az első két angol ige, a *pick up* és a *grab* összesen 9 előfordulásából a magyarban 7 esetben 5 különböző ige szerepelt: *fölemel, megfog, fölvesz, fog, kivesz*. Két esetben visszatért a testrésznév:

- (19) He **picked up** my card... (Gabriel 2002: 199)
 (19a) Újra **a kezébe vette** a vizitkártyámat... (Komáromy 2006: 207)
 (20) **I picked up** the stapler again. (Gabriel 2002: 203)
 (20a) Újra **kezembe vettem** a tűzőgépet... (Komáromy 2006: 211)

A *Kafka* forrásnyelvi szövegében 14 előfordulást találtam a *te ni toru* kifejezésre. Ebből 9 esetben a magyar célnyelvi megoldásban a *felkap, fog, előszed* és *felvesz* ige valamelyike állt a *te ni toru* helyén. A japán kifejezés egyszer itt is kimaradt.

A *Kafka* magyar fordításában 5 esetben megmaradt a testrésznevet tartalmazó kifejezés, két változatban (a *kéz* mellett álló két eltérő igével) fordult elő:

- (21) Kanodzso va szandoiccsi o hitocu **te ni toru**. (Murakami 2002: 45)
 (ő [nő] szendvicset egyet **kezébe vesz**.)
- (21a) **Ő kezébe vesz** egy szendvicset. (Erdős 2006: 31)
- (22) ... meszu o **te ni tori**. (Murakami 2002: 308)
 (... szikét **kezébe vesz**.)
- (22a) ... **kézbe kapta** a szikét. (Erdős 2006: 215)

Mindez azt jelenti, hogy míg a *te ni toru* esetében az angol egyszer sem tartotta meg a testrésznevet tartalmazó, konkrét kifejezést (0/11), addig a japán–magyar fordítás az előfordulások körülbelül egyharmadában igen (5/14), valamint a közvetítőnyelvből készült magyar fordítás is visszaállította két esetben (2/11).

Felmerül a kérdés, hogy az angolnak van-e egyáltalán lehetősége ennek vagy egy hasonlóan konkrét kifejezésnek az alkalmazására. A *Kenkyusha* japán–angol nagyszótárában a *te* 'kéz' címszó alatti példák között szerepel a *te ni toru* szókapcsolat, angol megfelelőjeként a *take sth in one's hands* mellett egy példamondatban a *pick up* is megjelenik. (Szerepel még a szótárban a *te ni toru jó ni* 'ügy, mintha kézbe lenne véve'. Ennek átvitt értelemben 'világosan, tisztán' a jelentése, ami metonimikus alapú: azt láthatjuk és érthetjük tisztán, amit a kezünkben tartunk.) A *Genius* középszótár a *take* megoldást javasolja a *te ni toru* helyett. Annak ellenére tehát, hogy a szótárakban testrésznevet tartalmazó angol megfelelő is szerepel, a fordító egyértelműen az ige mellett dönt.

Figyelemre méltó továbbá, hogy mind az angol–magyar, mind a japán–magyar fordításban többféle igét találunk, mint a japán–angolban, és ezek közül egyetlen sem uralja úgy a megoldásokat, mint a *pick up* az angolban. Ezt a magyar igerendszer gazdagsága mellett a fordítási norma (Klaudy 2005: 33–34) működése is magyarázhatja.

2. táblázat

A te ni toru 'kézbe vesz' megfeleltetései

Ford. irány	Japán → Angol → Magyar						Japán → Magyar				
	Szputnyik						Kafka				
Forrás											
Nyelv / Előfordulások száma	Japán	Előf.	Angol	Előf.	Magyar	Előf.	Japán	Előf.	Magyar	Előf.	
Nyelvi példa	te ni toru (figuratív: 1)	11	pick up	8	fölemel megfog fölvész kivesz fog kézbe vesz	2	te ni toru	14	felkap	1	
										fog	3
										előszed	1
										felvesz	3
			grab	1	fog	1			kézbe vesz	3	
			touch (figuratív)	1	kézbe vesz	1			kézbe kap	2	
			Kihagyás	1	Kihagyás	1			Kihagyás	1	
Testrésznév előfordulásai	11		0 / 11		2 / 11		14		5 / 14		

A fentihez jórészt hasonló tendenciákat látunk a *te o nobaszu* 'kinyújtja a kezét' esetében. A *Szputnyik* japán szövegében 11 előfordulást számoltam, ebből 7 alkalommal a *reach out*, 1–1 alkalommal a *reach for* és a *draw nearer* állt az angol szövegben, kétszer pedig kihagyással találkoztam. Az angol–magyar fordításban 1/10 esetben újra megjelenik a testrésznév, és ha az igekötős igéket is külön számoljuk, akkor a *reach out* és a *reach for* helyén 4 különböző ige áll.

A *Kafka* japán szövegében 7 előfordulást számoltam, a magyar fordítás 3/7 esetben megtartotta a testrész nevét, és az eredetihez képest tagolta is (a *te* helyén *kar*, *kéz*). Az eredményeket a 3. táblázatban foglaltam össze.

3. táblázat

A *te o nobaszu* 'kinyújtja a kezét' megfeleltetései

Ford. iránya	Japán → Angol → Magyar						Japán → Magyar			
Forrás	<i>Szputnyik</i>						<i>Kafka</i>			
Nyelv / Előfordulások száma	Japán	Előf.	Angol	Előf.	Magyar	Előf.	Japán	Előf.	Magyar	Előf.
Nyelvi példa	<i>te o nobaszu</i>		<i>riach out</i>	7	előrenyúl kinyúl lennyúl kinyújtja a kezét	3 2 1 1	<i>te o nobaszu</i>	7	lennyúl kinyújtja a kezét kinyújtja a karját	1 1 2
			<i>reach for</i>	1	nyúl	1				
			<i>draw (nearer)</i>	1	(közelebb) kerül	1				
			Kihagyás	2	Kihagyás	2			Kihagyás	3
Testrésznév előfordulásai	11		0 / 11		1 / 11		6		3 / 6	

A fenti két, szinte kizárólag szó szerinti jelentésében szereplő szókapcsolat esetében láthattuk, hogy a közvetlen japán–magyar fordítás jobban megtartja a testrésznevet tartalmazó kifejezéseket, mint a japán–angol (noha a testrésznév elhagyására is van lehetősége). Arra is láttunk példát, hogy a közvetítőnyelv jelenléte ellenére is érvényesült a konkrét kifejezést kereső törekvés a magyar szövegben: (19a) (20a) [és a 4.1 részben szereplő (13b) példa]. Ha az eredeti, testrészneves kifejezés helyén ige állt a fordításban, akkor mind a japán–magyar, mind az angol–magyar irányban változatos, az ismétlés kerülésére törekvő igehasználát volt jellemző, ami a közvetítőnyelvről készült fordítás esetében az angol „szürkébb” igehasználátát is ellensúlyozni próbálta.

A fentiekől eltérő a *te o ageru* 'kezet fölemeli' esete. A *Szputnyikban* 6 előfordulást találtam, és az előző példákkal ellentétben az angolban minden alkalommal megjelent a testrész neve (*raise/give/lift a hand*). Az angol–magyar fordítás csak 3 esetben tartotta meg a testrésznevet (*fölemeltem a kezem*), a másik 3 esetben a *jelentkezik / búcsút int* szerepelt.

A *Kafka* szintén 6 előfordulásából a magyarban csak egyszer jelent meg a testrész neve (*kezemmel intek neki köszönésképpen*), 4 esetben – amikor a kéz fölemelése búcsúzást vagy (például tanórai) jelentkezést fejez ki – ige (*int/viszszaint/integet/jelentkezik*) szerepelt, egyszer pedig kihagyás. Ez (a változatos

igehasználatra törekvés azonossága mellett is) ellentmondani látszik a két korábbi szó szerkezetre jellemző tendenciáknak, és hogy melyik tendencia erősebb, annak eldöntésére további kvantitatív vizsgálatok szükségesek.

5. Eredmények

Vizsgálódásaim során egyik kérdésem az volt, hogy ha a forrásnyelvben testrésznevet tartalmazó kifejezés van, akkor megmarad-e a célnyelvben a testrésznév és vele a konkrétság, vagy megjelenik egy absztraktabb kifejezés, a másik pedig az, hogy milyen hatással van a fordításra a közvetítőnyelv.

A metonimikus és metaforikus kifejezésekkel kapcsolatban fontos tanulság, hogy a heterogén találati anyagban tisztán metonimikus működés mellett számos példa van metonímia és metafora kölcsönhatására. Ezeknél a szerkezeteknél egyértelmű tendencia a testrész névvel kifejezett konkrétság (és a metonimikusság) csökkenése a fordításban, a japán–angol és japán–magyar nyelvpárnál is, megengedve, hogy a metonimikus és metaforikus kifejezések konkrétsága jobban megmaradt a közvetlen fordításban. Az állandósultság növekedésével nőni látszik annak esélye, hogy a célnyelvben nem jelenik meg testrésznév.

Néhány nem figuratív jelentésű szerkezet alapján azt láthattuk, hogy ezek esetében két erős tendencia is működik: (1) *kézbe vesz, kinyújtja a kezét*: az angolból eltűnő testrész név újra megjelenése a magyarban, a közvetlen fordításban pedig nagyobb arányú megtartottsága; (2) *fölemeli a kezét*: az angolban megtartott testrész név mellett szintetikus, az igét és a testrésznevet összevonó szerkezet megjelenése a magyarban. Általános tendencia, hogy a magyar minden nyelvpárban törekedett a változatos megoldásokra, és került az ismétlést.

Nida szemantikai veszteségeiről szólva a következőket jegyezhetjük meg: a fentiekben újabb bizonyítékát láttuk annak, hogy a fordítás során mindenképpen keletkezik veszteség a szemantikai tartalomban. A japán *te o nuku* 'latszálva, erőfeszítést nem téve végez egy tevékenységet', szó szerint 'kihúzza a kezét' például sem angolul, sem magyarul nem volt visszaadható azonos alkotóelemekkel, és a testrész neve is kimaradt. Nida (1969) éppen arra hívja fel a figyelmünket, hogy ehhez hasonló, idiomatikus kifejezések fordításakor erre számítanunk is kell. A jelen dolgozatban vizsgált példák alapján a testrész nevének (és vele a konkrét, metonimikus testhez kötöttségnek) a megszűnését is egy sajátos típusú veszteségnek nevezhetjük, amely azonban a közvetlen fordításhoz képest erősebben jelentkezett a közvetítőnyelven keresztül.

Ebben a dolgozatban csak jobbra a cselekvést, birtoklást kifejező, testrésznevet tartalmazó adatokkal foglalkoztam, de például az érzékelés (*mimi o szumaszeru* kb. 'hegyezi a fülét') vagy az érzelmek (*kokoro o hikareru* kb. 'vonzódik a szíve') metonimikus kifejezéseinek terén is érdemes lenne a fentihez hasonló összevetést elvégezni. Előbbi példa esetében a *hegyezi a fülét* vagy az *(oda)figyel, (oda)hallgat* közül is választhat a magyar fordító, de a *szívem vonzódik (valakihez, valamihez)* esetében már kisebb a mozgástere, annak ellenére, hogy a *szív* a magyarban is az érzelmek helye, és a szívünk *húzhat* valaki felé.

Irodalom

- Dam, H. V. et al. (eds.) 2005. *Knowledge systems and translation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Deignan, A., Potter, L. 2004. A corpus study of metaphors and metonyms in English and Italian. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 7. 1231–1252.
- Forgács T. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Goossens, L. 1990. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics* Vol. 1. No. 3. 323–340.
- Harsányi I. 2008. Metaforarendszerek fordítása. – Sajtószövegek fordítása kognitív megközelítésből. *Fordítástudomány* 10. évf. 1. szám. 42–61.
- Jamada, T. (főszerk.) 2005. *Sinmeikai Kokugo Dzsiten*. (Sinmeikai értelmező szótár.) Tokió: Sanseido.
- Klaudy K. 2005. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Konishi, T., Minami, K. (szerk.) 2003. *Genius Vaei Dzsiten*. (Genius japán–angol szótár.) Tokió: Taishukan.
- Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Z., Radden, G. 1998. Metonymy: Developing a cognitive view. *Cognitive Linguistics* Vol. 9. No. 1. 37–77.
- Kövecses Z., Szabó P. 1996. Idioms: A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics* Vol. 17. No. 3. 326–355.
- Langacker, R. W. 1993. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics*. Vol. 4. No. 1. 1–38.
- Laczkó K., Mártonfi A. 2005. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Nida, E. A., Taber, C. A. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Schäffner, C. 2004. Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 7. 1253–1269.
- Sinmura, I. (főszerk.) 1998. *Kódzsien*. Tokió: Ivanami Soten. (A japán nyelv értelmező szótára.)
- Ullmann, S. 1962. *Semantics. An introduction to the science of meaning*. Oxford: Blackwell.
- Vatanabe, T. et al. (eds.) 2003. *Kenkyusha's New Japanese–English Dictionary. Fifth Edition*. Tokió: Kenkyusha.

Források

- Murakami, H. 2001. *Szuputoniku no koibito*. Tokyo: Kodansha.
- Murakami, H. 2002. *Sputnik Sweetheart*. London: Vintage Books. F: Philip Gabriel.
- Murakami, H. 2006. *Szputnyik, szívecském!* Budapest: Geopen Könyvkiadó. F: Komáromy Rudolf.
- Murakami, H. 2002. *Umibe no Kafka (1)*. Tokyo: Sinchosha.
- Murakami, H. 2006. *Kafka a tengerparton*. Budapest: Geopen Könyvkiadó. F: Erdős György.

Politikai szövegek és fordítástudomány

3. rész: Van Dijk kritikai diskurzuselemzési modellje és a fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell

Bánhegyi Mátyás

E-mail: banhegyi.matyas@kre.hu

Kivonat: A tanulmány részletesen mutatja be van Dijk kritikai diskurzuselemzési (CDA) megközelítését, annak alaptéziseit és ismérveit. Ezt a van Dijk-i CDA fordítástudományi vonatkozásainak és fordítástudományi kapcsolódási pontjainak leírása követi. A cikk ezután van Dijk (1993, 1997, 2001, 2003) leggyakrabban használt CDA modelljét, a diskurzus-társadalom hatásmodellt ismerteti. Ennek kapcsán bemutatjuk a modell négy alkotóelemét, illetve azok számos aspektusát. Érvelésünk szerint a modell adaptált változata elvi síkon sikerrel használható fel a hatalommal és az ideológiával összefüggő szövegyelvészeti megközelítésű fordítástudományi kutatások céljaira. Ebből kiindulva tanulmányunk zárásaképpen részletesen bemutatjuk és leírjuk az általunk e célra kifejlesztett fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodellt, továbbá a modellt felépítő alkotóelemeket, illetve ezek aspektusait.

Kulcsszavak: politikai diskurzus, ideológia, hatalom, van Dijk-i kritikai diskurzuselemzés, fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell

1 Bevezető

Három részből álló tanulmánysorozatunk 1. része (Bánhegyi 2010a) a kritikai diskurzuselemzés előzményeit és legmeghatározóbb iskoláit ismertette, a 2. rész (Bánhegyi 2010b) pedig a fordítástudomány terén megjelent, politikai szövegekkel összefüggő fordítástudományi kutatásokat vette górcső alá, valamint az e területen napvilágot látott kritikai diskurzuselemzési tanulmányokat részletezte. A tanulmánysorozat jelen, 3. része van Dijk kritikai diskurzuselemzési modelljét részletezi és bemutatja, hogy az elemzési modell hogyan adaptálható politikai szövegek fordítástudományi elemzésének céljára.

A tanulmány felépítése a következő: először van Dijk (1993, 1997, 2001, 2003) kritikai diskurzuselemzési (CDA) megközelítéséről írunk röviden. Ezt követően bemutatjuk van Dijk (1993, 1997, 2001, 2003) CDA modelljét (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: van Dijk-i CDA), majd leírjuk az ezen modell alapján létrehozott specifikus fordítástudományi modellt, amely célzottan politikai szövegek fordítástudományi kutatásának céljaira használható fel.

2. Van Dijk (1993, 1997, 2001, 2003) CDA megközelítése

Ahogy azt a tanulmánysorozat 2. részében (Bánhegyi 2010b) is láthattuk, a politikai szövegek fordítástudományi kutatásai jellemzően a következő kérdésköröket vizsgálják, illetve vizsgálhatják: a forrás- és célnyelvi szövegben fellelhető ideológiai tartalmak azonosítása és értelmezése a szövegalkotási gyakorlat szempontjából (hogyan és miért éppen így épül fel a kérdéses szöveg), a forrás- és célnyelvi szövegekhez kapcsolódóan az adott társadalmak és szövegalkotók jellemzése és vizsgálata, a szövegben megjelenő hatalom megnyilvánulásainak azonosítása, valamint a szövegben (esetlegesen) megjelenő elfogultság leírása. Amint alább látni fogjuk, a van Dijk-i CDA pontosan ezeket a témákat veti fel, és éppen ezeket a szövegjellemzőket teszi elemezhetővé, leírhatóvá, illetve megmagyarázhatóvá.

Mielőtt azonban belefogunk a van Dijk-i CDA ismertetésébe, meg kell határoznunk, hogy pontosan mi is ez a kritikai diskurzuselemzési megközelítés. Erre van Dijk a következő meghatározást adja: a CDA olyan „diskurzuselemzési megközelítés, amely elsősorban arra kíváncsi, hogy írott és beszélt szövegekben – az adott társadalmi és politikai kontextus viszonylatában – hogyan élnek vissza a társadalmi hatalommal, elnyomással és egyenlőtlenséggel, valamint hogy hogyan tartják fent ezen állapotokat, illetve hogy hogyan tesznek ellenük” (van Dijk 2001: 352¹). Van Dijk elsősorban arra keres válaszokat, hogy a hatalmat birtokló csoportok hogyan tartják ellenőrzésük alatt a nyilvánosságnak szóló diskurzust (azaz a nyilvánosságnak szánt bármilyen szöveget), és hogy ez az ellenőrzött diskurzus hogyan hat a kevesebb hatalmat birtokló társadalmi csoportok elméjére és cselekvésére, továbbá hogy a dolgok ilyen állásának milyen társadalmi következményei vannak.

Tanulmányunk 1. részében (Bánhegyi 2010a) már leírtuk a van Dijk-i CDA főbb alaptéziseit és ismérveit, és arra a következtetésre jutottunk, hogy ez a CDA megfelelő elméleti alapokon nyugszik, és segítségével lehetővé válik a diskurzus társadalmi, hatalmi és ideológiai aspektusainak elemzése. Ehhez képest annyiban lépünk most tovább, hogy tágabb perspektívában nézve megállapítható, hogy a van Dijk-i CDA-ra támaszkodva elősegíthetjük a politikai szövegek fordítóiban és befogadóiban a kritikai tudatosság kiépülését. Továbbá elmondható, hogy a CDA esetleges fordítástudományi adaptációja potenciális társadalmi, politikai és fordítás-módszertani vonatkozásokat tartogat.

Az alábbiakban a diskurzus és a társadalom közötti kapcsolatot igyekszünk még alaposabban körüljárni. Ám ennek megértéséhez nélkülözhetetlen a van Dijk-i CDA alaptéziseinek és ismérveinek alaposabb ismerete. Erre a jelen tanulmányban terjedelmi korlátok miatt még összefoglalás szintjén sem térünk ki, a részletes ismertetést lásd Bánhegyi (2010a).

¹ Az angol idézeteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

3. A diskurzus és a társadalom közötti elméleti kapocs: a diskurzus-társadalom hatásmodell

Korábban már leírtuk, hogy a társadalmi és a mentális folyamatok – valamint így a hatalom és az ideológia megteremtése és reprodukciója – egymással kapcsolatban állnak. Annak érdekében, hogy megérthessük, hogy a hatalommal rendelkező csoportok hogyan kontrollálják a nyilvános diskurzust, és hogy leírhatjuk egyrészt azt, hogy az ilyen diskurzus hogyan befolyásolja a kevesebb hatalommal rendelkező csoportok elméjét és cselekvését, valamint másrészt azt, hogy az ilyen befolyásolásnak milyen társadalmi következményei vannak, szükség van arra, hogy a diskurzus és a társadalom közötti kapcsolatot feltárjuk, azonosítsuk és leírjuk. A van Dijk-i CDA szerint (1993, 1997, 2001, 2003) ez a kapocs a **diskurzus-társadalom hatásmodell**, amely összeköti a diskurzust a társas-társadalmi gondolkodással és cselekvéssel. A hatásmodell segítségével a diskurzust annak társadalmi, kulturális és történelmi kontextusában, illetve e kontextus segítségével értelmezhetjük. Ebből a célból a diskurzus-társadalom hatásmodell a következő – a diskurzusnak a társadalomhoz kapcsolódó jellegéből fakadó – alkotóelemekből épül fel: **cselekvés, kontextus, hatalom és ideológia**. A hatásmodellben az alkotóelemek további **aspektusokra** tagolódnak. Az alábbiakban leírjuk van Dijk modelljét, majd pedig bemutatjuk a modell általunk javasolt, politikai szövegek fordítástudományi elemzése céljából létrehozott adaptációját.

3.1 A diskurzus-társadalom hatásmodell 1. alkotóeleme: cselekvés

A **cselekvés** a diskurzus-társadalom hatásmodell azon alkotóeleme, amely minden olyan tényezőt magában foglal, amely révén a „diskurzus a társas interakció egyfajta megjelenési formájává válik” (van Dijk 1997: 9). A cselekvés alkotóelemen belül az alábbi aspektusokat találjuk: (a) szándékoltság; (b) perspektíva; (c) implikációk, következmények és alkotóelemek; valamint (d) interakció. Ezeket a fenti sorrendben bemutatva az alábbiakban fejtjük ki részletesebben.

(a) A **szándékoltság** azt jeleníti meg, hogy a diskurzus valójában szándékolt, és szándékkal megvalósuló, kontrollált, adott céllal létrejövő emberi tevékenység (van Dijk 1997), amely a diskurzus funkcionális jellegére utal, azaz hogy minden kommunikáció valamilyen céllal, tudatos cselekvés révén jön létre;

(b) a **perspektíva** azt írja le, hogy a szövegjellemzők alapján a befogadó hogyan értelmezi majd a diskurzust. Ez azon az állásponton, illetve perspektíván múlik, amelyet a befogadó és az adott diskurzus egymáshoz képest elfoglal: így a befogadó egyetérthet a szövegben elmondottakkal vagy ellenezheti azokat, kritikával illetheti vagy támogathatja a szövegben leírt eseményeket, témákat, cselekményeket stb. (van Dijk 1997). A perspektíva

akkor nagyon fontos, amikor a diskurzus értelmezéséről beszélünk, hiszen ez az értelmezés a diskurzus szerzőjének álláspontja révén azonnal pozícionálja a befogadó szövegértelmét, azaz azt befolyásolja, hogy a befogadó hogyan értelmezi a szövegben leírtakat;

(c) az **implikációk, következmények és alkotóelemek** aspektus a diskurzussal kapcsolatba hozható közös társas-társadalmi szituációval és annak társadalmi realizációival van kapcsolatban. Annak érdekében, hogy a diskurzus valóban társas-társadalmi cselekvést is megvalósítson, a diskurzus megalkotásakor egyrészt lokúciós aktusokat kell véghezvinni, másrészt pedig a diskurzusnak jelentenie kell valamit, azaz propozíciós aktusoknak is meg kell valósulniuk benne (van Dijk 1997). Éppen ezért a diskurzuselemzésnél a propozíciós tartalom mellett tekintetbe kell venni a szövegben megjelenő lokúciós és (amennyiben vannak ilyenek) illokúciós aktusokat is;

(d) az **interakció** a kommunikációs esemény során megvalósuló, a kommunikációs partnerek között létrejövő elengedhetetlen társas kapcsolatot, azaz kapcsolatteremtést, kapcsolatfelvételt jelenti (pl. a kommunikációs esemény előtti találkozás stb.).

A cselekvés mellett azonban a kontextus – avagy a diskurzus körülményei – is fontosak abból a szempontból, hogy a diskurzus társas-társadalmi megvalósulása végbemehessen, illetve hogy azt értelmezhesük.

3.2 A diskurzus-társadalom hatásmodell 2. alkotóeleme: kontextus

A CDA társadalmi alapokon nyugvó megközelítés, és mint ilyen a diskurzust annak társas-társadalmi kontextusában tanulmányozza (van Dijk 1997). Van Dijk szerint bármilyen diskurzus egy adott helyzetben, azaz kontextusban jön létre. Ebből kiindulva a kontextus „egy eseményt, cselekményt vagy diskurzust körülvevő olyan környezet vagy körülmény, amely háttérként, helyzetként, körülményként, feltételként vagy következményként [funkcionál] az adott diskurzus vonatkozásában” (van Dijk 1997: 10). Más szavakkal: a kontextus a társas-társadalmi helyzetnek a társadalommal kapcsolatos azon jellemzőire utal, amelyek az adott diskurzus vonatkozásában, és ebből következően a diskurzus elemzésével kapcsolatosan relevánsnak számítanak (van Dijk 1997: 10). Van Dijk hatásmodelljében a kontextus legtágabb meghatározásába az alábbi aspektusok tartoznak:

(a) **résztevők:** ezek azok a személyek, akik részt vesznek a kommunikatív eseményben, és akik egyúttal részesei is azon kontextuális feltételeknek, amelyek az adott résztvevők függvényében változnak. Ez az aspektus valójában a résztvevők azonosítását takarja, és arra a feltevésre épül, hogy a diskurzusstruktúra a résztvevők függvényében változik (pl. egy adott hír tálalását meghatározza az, hogy kik is a befogadók);

(b) **helyzet,** amely a kommunikációs helyzet közvetlen (fizikai) jellemzőivel van kapcsolatban;

(c) **kellékek**, amelyek az intézményesített kontextusok kommunikatív eseményeinek részei, és amelyek olyan dolgokat is magukban foglalnak, mint pl. bútorok, szobák stb.;

(d) **nonverbális cselekedetek**, amelyek összefoglaló jelleggel utalnak minden nonverbális, jelentéssel bíró cselekedetre, mint pl. kézmozdulatok stb.;

(e) **magasabb szintű cselekvés**: Van Dijk (1997: 14) itt arra gondol, hogy az adott kommunikatív kontextus mellett „a kontextust a [kommunikációhoz kapcsolódó] egész helyzet, illetve esemény fényében magasabb szinten is meg kell határozni”. Ez valójában arra utal, hogy a magasabb szintű cselekvés meghatározása azért fontos és szükséges, mert általában minden kontextus része egy (előre eltervezett vagy egymással összefüggő) eseménysorozatnak;

(f) **helyi és kiterjedtebb kontextus**, amely magában foglalja az interakciós – azaz a közvetlen – kontextust és a társadalmi – azaz a tágabban értelmezett (történelmi) – kontextust is. Ez az aspektus a diskurzus közvetlen és hosszabb távú társas-társadalmi és politikai hatásaihoz kapcsolódik. Szükséges azonban megjegyeznünk, hogy a kontextusok nem változatlanok, nem statikusak, hanem dinamikus jellegűek, azaz állandóan változnak, és egyszerre részei a helyi és a kiterjedtebb kontextusnak is. Fontos megemlíteni még azt is, hogy a kontextus meghatározása a legnagyobb igyekezet mellett sem lehet teljesen objektív, hiszen a kontextus az egyén elméjében létrejövő olyan „társadalmi alapokon nyugvó mentális konstruktum” (van Dijk 1997: 16), amely vonatkozásában az elemző szubjektív értelmezéséről is beszélnünk kell, hiszen az elemző is csak saját elméje útján képes érzékelni, értelmezni a kutatott kontextusokat.

A kontextus-alkotóelem leírása után a következő pontban a diskurzus-társadalom hatásmodell 3. alkotóelemét, a hatalmat ismertetjük.

3.3 A diskurzus-társadalom hatásmodell 3. alkotóeleme: hatalom

Van Dijk (1997) szerint a hatalom a társas csoportviszonyokhoz kapcsolódó egyik legfontosabb fogalom. Ezek a társas csoportviszonyok a diskurzusban szintén felbukkannak, és ebből következően a diskurzusban kifejezett hatalom elemezhető. A van Dijk-i CDA-ban a hatalom kifejezés olyan, csoportok és intézmények által birtokolt társadalmi hatalmat feltételez, amely „a társadalmilag értékesnek tartott erőforrásokhoz – mint pl. jólét, jövedelem, pozíció, státus, erő, csoporthoz való tartozás, oktatás és tudás – való privilegizált hozzájutást jelenti” (van Dijk 1993: 254).

A társadalmi hatalom egyúttal befolyást is takar: a több hatalommal rendelkező csoportok ellenőrzés alatt tudják tartani más csoportok (tagjainak a) cselekedeteit és gondolkodását (van Dijk 2001). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy azon társadalmi csoportokat, amelyek más csoportok felett ellenőrzést tudnak gyakorolni, több hatalommal rendelkező csoportokként tartják számon. Ezt a

fajta társadalmi „többlethatalmat” két módon lehet érvényesíteni: (1) elnyomó hatalom útján, mint amilyen pl. a katonai hatalom, amelynek alapja a nyílt erő, illetve (2) meggyőzésre alapuló hatalom útján, amely a diskurzusban megnyilatkozó tudásra, információkra és megbízhatónak vélt ismeretanyagra épül. Ebből következik, hogy a hatalommal rendelkező csoportok más csoportok szabad cselekvését korlátozni tudják, de ezenfelül ez utóbbi csoportok gondolkodását is befolyásolhatják a meggyőzés, a manipuláció és az ideológia eszközeivel (van Dijk 1993).

Ahogy azt már az imént leírtuk, a fizikai hatalom mellett nyilvánvalóan a kognitív hatalommal is lehet csoportokat befolyásolni, amely diskurzusban megjelenő meggyőzésként és egyéb, a saját érdekek előremozdítását célzó és mások gondolkodását befolyásoló stratégiák formájában jelenik meg (van Dijk 1993). Magától értetődő módon „a demokráciákban mások meggyőzésére a fizikai erő helyett nyelvi erőt használnak” (Jones és Wareing 1999: 38), amelyet többek között mediatizált diskurzusok – pl. híryanagyok és fordításaik – ilyen célú felhasználásával sikerül megvalósítani. Mivel a hatalom megjelenik a diskurzusban, ezért a diskurzus-társadalom hatásmodellnek – a társadalmi hatalom és dominancia diskurzus terén való megnyilatkozásainak leírása és megmagyarázása révén – képesnek kell lennie arra, hogy a hatalmi relációkat megfogalmazza (van Dijk 2001). Pontosabban a hatásmodellnek meg kell próbálnia megmutatni, hogy a hatalom és a dominancia hogyan valósul meg, hol érhető tetten a diskurzusban.

A média világot és a hatalom kérdését összekapcsolva van Dijk (1993: 255) kijelenti, hogy a jelenlegi mediatizált világban „a hatalom és a dominancia általában szervezett és *intézményesített* módon valósul meg” (kiemelés az eredetiben). Ebben az értelemben a társadalmi dominanciát – azaz a hatalmat – a média segítségével és ideológiai eszközök révén lehet fenntartani és reprodukálni. Van Dijk (1993) azon csoportokat, amelyek fenntartják vagy reprodukálják a hatalmat, illetve amelyek ebben segédkeznek, hatalmi elitnek nevezi. Ezen elitnek szinte kizárólagos joga van ahhoz, hogy a nyilvános diskurzushoz hozzáférjen. Pont ilyen módon kontrollálják az újságírók a mediatizált diskurzust is, és ugyanez igaz a fordított diskurzus vonatkozásában a fordítókra. Van Dijk (2001) szerint az ilyen elit csoportok tartják ellenőrzésük alatt a diskurzus kontextusát (az adott társas-társadalmi helyzet jellemzőit), strukturáját (pl. műfaját) és témáit (makrostrukturáját). Ebből következően az újságírók – és ugyanígy a fordítók is – tagjai lehetnek a hatalmi elitnek.

Mint fentebb említettük, a hatalom a diskurzus megalkotására és a diskurzushoz való hozzáférésre is kiterjed. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a hatalmi elit dönti el, hogy a diskurzus kinek a hatalmát erősítse, illetve hogy a diskurzusban ki hallathatja a hangját (kinek a nézeteit, véleményét stb. adják közre). Így érthető, hogy a diskurzus ily módon könnyen „hozzájárulhat az egyenlőtlen hatalmi viszonyok kiépítéséhez és reprodukálásához” (Fairclough és Wodak 1997: 258), ennél fogva pedig az egyenlőtlen hatalmi viszonyok fenntartásához, illetve megerősítéséhez. Ha pedig a diskurzushoz való hozzáférést, a diskurzus révén való hatalomgyakorlást és a diskurzusban a hatalom szándékos reprodukcióját intézményesített és társadalmilag strukturált, hihető (vagy

annak látszó), önkényes módon valósítják meg annak érdekében, hogy egyes társadalmi csoportok érdekeit érvényesítsék, és hogy ezen csoportok hatalmát legitimálják, akkor ideológiáról beszélhetünk. A diskurzus-társadalom hatásmodell ezen 4. alkotóelemét a következő pontban ismertetjük.

3.4 A diskurzus-társadalom hatásmodell 4. alkotóeleme: ideológia

Az ideológia „a hatalom kognitív megfelelője” (van Dijk 1997: 5). Azaz az ideológia a hatalom és a dominancia társadalmi realizációja abban az értelemben, hogy az ideológia meghatározza, hogy a nyelvhasználók domináns, dominált, illetve egymással versengő társadalmi csoportok tagjaiként – bizonyos csoportok érdekeinek diskurzusokon keresztül történő érvényesítése céljából – hogyan vesznek részt e diskurzusokban (van Dijk 1997). Ebből az következik, hogy az ideológiának társadalmi funkciói is vannak: „az ideológiát domináns csoportok hozzák létre annak érdekében, hogy egyrészt az adott társadalomban saját dominanciájukat reprodukálják, illetve legitimálják” (van Dijk 1997: 25), másrészt pedig hogy mások gondolkodását befolyásolhassák. A diskurzus-társadalom hatásmodell ideológia nevű alkotóeleme pont ebből az okból jelenik meg e szövegelemzési célú modellben.

A gondolkodás befolyásolása azonban nem merül ki egyszerűen abban, hogy bizonyos társadalmi helyzeteket és értékeket másokkal elfogadtatunk. E befolyásolása a tudás és tanulás feletti hatalomra (azaz a rendelkezés képességére) is kiterjed, amely nemcsak meghatározza a világról kialakított értelmezésünket és annak megértését, hanem a diskurzus előállításának és megértésének, valamint a társas-társadalmi cselekvések megvalósításának alapjául is szolgál (van Dijk 1993). A gondolkodás befolyásolása ezenkívül kiterjed még arra is, hogy a domináns társadalmi csoportok olyan társadalmi és diskurzív helyzeteket hoznak létre, amelyek révén az olyan alternatív társadalmi berendezkedéseket, mint pl. nem az aktuálisan hatalommal rendelkező csoportok hatalmi dominanciája, kizárják a lehetséges társadalmi berendezkedések köréből. Ez a fajta befolyásolás olyan helyzetek megteremtését is jelenti, amelyekben a nyilvánosság „nem rendelkezik a szükséges tudással és hitekkel ahhoz, hogy a számára rendelkezésre álló diskurzust és információkat megkérdőjelezze” (van Dijk 2001: 357). Ennélfogva a gondolkodás befolyásolásán keresztül az ideológia mind társas-társadalmi, mind pedig diskurzív szinten működik.

Az ideológia akkor a leghatékonyabb, ha azt mint az élet természetes és megváltoztathatatlan rendjét fogadják el, és ha senki sem kérdőjelezi meg az uralkodó ideológiát. Jones és Wareing (1999) szerint a társadalom legnagyobb része nem lázad az uralkodó ideológia ellen, hiszen ezt a társadalmi berendezkedést természetesnek és megkérdőjelezhetetlennek véli. Az ideológia éppen ezért akkor sikeres, ha az adott társadalom az aktuálisan létező hatalmi relációkat a társas megismerésen keresztül elfogadja. Mivel a társas megismerés bizonyos realizációi jelen vannak a diskurzusban is, valójában a társas megismerés jelenti a kapcsolódási pontot az ideológia és a diskurzus között. Ebből következik, hogy ha az ideológia diskurzusbeli realizációit érteni, elemezni szeretnénk, és meg akarjuk őket magyarázni, akkor szükség van arra, hogy megértsük, mit

takar a társas megismerés gyakorlata, azaz hogy e megismerés hogyan zajlik, és hogy milyen mentális konstruktumok hozzák létre.

3.4.1. Társas megismerés

A van Dijk-i CDA-ban a társas megismerés fogalma az adott társadalomnak, értékeknek, normáknak stb. az egyének és az egész társadalom által történő percepcióját takarja. Van Dijk (1993: 257) ezt a következőképpen fogalmazza meg: „a társas megismerés a diskurzus és a cselekvés, illetve az egyén és a csoport közötti hidat, átmenetet, kapcsolatot biztosítja. [...] A társas megismerés társas, mivel annak meglétét a csoporttagok feltételezik” (van Dijk 1993: 257). A társas megismerés ilyen módon meghatározza a csoportviszonyok percepcióját és a csoportviszonyok realizációját, ezáltal hozzájárulva az ideológia létrehozásához és reprodukciójához. Az ideológiát végső soron a társas megismerés hozza létre, illetve reprodukálja a diskurzusban megjelenő értékelő hitek és vélemények révén (van Dijk 1993).

A van Dijk-i CDA-ban a társas megismerés sokféle mentális cselekményt és azok – többek között diskurzusban megjelenő – magatartásbeli realizációit öleli fel. Ilyen mentális cselekmény pl. a hit, a vélemény, az attitűd és ezek alfajai. Annak érdekében, hogy a társas megismerés során megvalósuló ideológiai (re)produkciót le tudjuk írni, ezeket a mentális cselekményeket meg kell érteni, és ezen cselekményeknek a diskurzusban megjelenő realizációit le kell írni. Lásuk tehát ezt a folyamatot részletesebben.

A kognitív tudományokra alapozva van Dijk (2003: 7) abból indul ki, hogy a kognitív pszichológia és a szociálpszichológia sokféle fajtáját különbözteti meg az egyének által igaznak, valósnak tartott mentális információknak, azaz **hiteknek**. Így különbséget tehetünk személyes és társadalmi hitek, tudás, vélemények és attitűdök között. Alább a van Dijk-i CDA-ban használatos többféle hitet, véleményt és attitűdöt ismertetjük annak érdekében, hogy le tudjuk írni, hogy ezeknek milyen diskurzusbeli realizációi lehetnek.

Ha a hiteket (személyes hitet, értékelő hitet vagy ezek bármilyen más alfaját, ld. részletesen alább) számos személy osztja, akkor **társadalmi hitekről** beszélhetünk. „Ezek tipikusan olyan hitek, amelyek mellett társadalmi viszonylatban ki lehet állni, amelyekről vitatkozni lehet, és amelyeket meg lehet védeni” (van Dijk 2003: 9). Természetesen egy adott csoporton belül a szokványos és számos ember által elfogadott véleményeket és attitűdöket minden csoporttag elfogadja, és még véletlenül sem kérdőjelezi meg őket (van Dijk 2003), aminek eredményeképpen diskurzusban megjelenő, általánosan elfogadott csoportnormák és -értékek alakulnak ki. Ezért nagyobb csoportok – pl. társadalmak – esetében elmondható, hogy az ideológiát az olyan, csoportok által birtokolt társadalmi hitek alkotják, „amelyek a csoport jellemző tulajdonságaihoz – pl. identitás, társadalomban elfoglalt hely, érdeklődési kör, célok és az egyéb csoportokhoz való viszonyulás – kötődnek” (van Dijk 2003: 7).

Van Dijk véleménye szerint az egyének az őket körülvevő világról alkotott mentális reprezentációikra támaszkodva olyan megnyilatkozásokat tesznek, amelyek **személyes hiteken** alapulnak, azaz olyan mentális

információkon, amelyeket az adott személy saját szemszögéből igaznak, valósnak fogad el. A meggyőződésnek két fajtája van: a **tudás** és az értékelő tartalmú meggyőződés. A tudás olyan tényeken alapuló, igaz, a valósággal koherens meggyőződés, amely az adott társadalom tagjai által birtokolt és elfogadott közös, általános társadalmi tudást feltételez (ismeretanyag, kulturális tudás stb.).

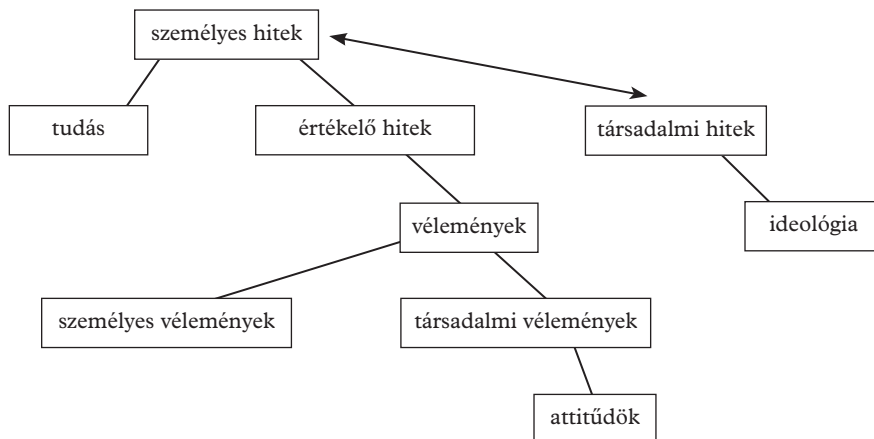
Az értékelő tartalmú meggyőződés viszont mentális értékelő folyamatok révén jön létre, és jellemzője, hogy nem létezik olyan objektív kritériumrendszer, amely alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott állítás igaz-e vagy hamis. A könnyebb érthetőség kedvéért szeretném ezt egy nagyon egyszerű példával illusztrálni: értékelő tartalmú meggyőződés pl. az „X. Y. jó ember” megnyilatkozás, amely a véleményformáló saját kritériumrendszere szerinti személyes döntés eredményeképpen jön létre.

Egyfajta értékelő tartalmú meggyőződés a **vélemény** is. A vélemény olyan hamis vagy egyértelműen nem igazolható meggyőződés, amely morális vagy egyéb értékelés alapján jön létre. Itt jegyzendő meg, hogy az egyének különféle mentális reprezentációinak eltérő volta és tudásbeli különbségei miatt a vélemény és a tudás, valamint az ezek – és akár az értékelő tartalmú meggyőződés – közötti határvonalak elmosódhatnak. A morális vagy egyéb értékelési szempontok kialakulásához azonban nyilvánvalóan szükséges az egyénre ható társadalmi értékrend megléte és annak az adott egyén által való előzetes elfogadása és internalizációja. Nyilvánvalóan elmondható ezért, hogy az egyének véleménye társadalmilag elfogadott normákon alapul, és ez még akkor is igaz, ha ezen normák társadalmanként, illetve az ezen társadalmak részeként funkcionáló csoportonként eltérőek lehetnek.

A véleményeknek két fajtája van: **személyes** és **társadalmi vélemények**. Az előbbi alatt egy egyén értékelő tartalmú meggyőződését vagy véleményét értjük, az utóbbi pedig egy adott társadalmi csoport által vallott és egy bizonyos kérdés vonatkozásában megnyilvánuló értékelő tartalmú meggyőződést takar. Az adott társadalmi csoportok által birtokolt és általuk elfogadott társadalmi vélemények nagyobb, komplexebb, egymással összefüggő, egymásra ható véleménystruktúráit pedig **attitűdnek** nevezzük.

A személyes hitek, a tudás, az értékelő hitek, a vélemények, a személyes és társadalmi vélemények, az attitűdök, a társadalmi hitek és az ideológia egymáshoz való viszonyát az 1. ábrán láthatjuk. Itt jegyezzük meg, hogy a személyes hitek és a társadalmi hitek kölcsönösen hatnak egymásra, aminek köszönhetően a köztük lévő határvonal elmosódik. Az ábrán látható nyíl erre utal.

A diskurzusban megjelenő szövegalkotás jellemzői – beleértve ebbe a fordítást is – és a személyes hitek kapcsolatát illetően elmondható, hogy a „konkrét szövegalkotás és szövegértelmezés megvalósulása úgynevezett modelleken, azaz az élmények, események, helyzetek és az azokról alkotott vélemények mentális reprezentációin alapul” (van Dijk 1993: 258). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a szövegalkotás során minden esetben szerepet játszanak személyes, nem szükségszerűen objektív hitek, vélemények és attitűdök, valamint hogy a társadalomnak az egyénre gyakorolt hatását ezen mentális reprezentációk tárgyalásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni.

1. ábra: Az egyének mentális és társas reprezentációi

Ebből következően ezek a mentális reprezentációk személyenként egyediek és ebből kifolyólag személyre szabott, egyéni és társadalmilag meghatározott jellegűek (van Dijk 1993). Ez azt is jelenti, hogy a társadalmilag megfogalmazott hiteket a diskurzusban mindig személyes hiteken keresztül írják le, értelmezik és verbalizálják, hiszen az egyes személyek saját diskurzusaikban (részben) társadalmilag megfogalmazott hiteket jelenítenek meg. A mindennapi diskurzív gyakorlat szempontjából mindez azt implikálja, hogy a személyes hitek a mindennapi diskurzusban legtöbbször értékelő hitek formájában jelennek meg, kivéve akkor, ha valaki csak és kizárólag a szigorúan vett tényekről beszél azok értékelése nélkül, ami viszont igen valószínűtlen. Így elmondható, hogy a diskurzus a szöveg írójának személyes hiteit tükrözi vissza (vö. Bánhegyi 2009a). Ennek a megállapításnak az ideológiával való összefüggéséről azt mondhatjuk el, hogy a szövegalkotó az ideológiát is értékelő hitek és ezek személyfüggő megjelenései, azaz vélemények formájában reprodukálja. Éppen ezért az ideológia szövegszerű megnyilvánulásait is részben értékelő hitek, részben pedig vélemények formájában találhatjuk meg, illetve mutathatjuk ki a diskurzusban.

A van Dijk-i CDA szerint az ideológia érvelésen keresztül is reprodukálható. Az érvelés ideológiát reprodukáló társadalmi véleményt jelenít meg, célja pedig az, hogy logikai meggyőzés révén elfogadtassa a diskurzusban megjelenő ideológiát a szövegbefogadóval. Az érvelés mellett az ideológia (re)produkciójában az implikatúra is szerepet játszhat, hiszen az implikatúra is kifejezhet ideológiát. Az implikatúra azáltal, hogy explicit módon semmit sem állít, teret hagy a befogadónak arra, hogy az implikált tartalmakat önmaguk fedezzék fel, és hogy ezáltal az implikatúrával kapcsolatos további következtetéseket vonhassanak le. Az a tulajdonság, hogy az implikatúra nehezen azonosítható és ennél fogva nehezen utasítható el, jelentősen megkönnyíti, hogy a hatalommal rendelkező csoportok bizonyos csoportok politikai nézeteit másokkal elfogadtassák. Ebből fakadóan az ilyen jellegű szövegek tartalma, implikatúrája és az implikatúra segítségével kifejezett tartalom megkérdőjelezhetetlennek és

elfogadottnak tűnik a befogadók számára. Ezzel kapcsolatosan van Dijk (2001) megjegyzi, hogy az ideológiai utalások akár teljes mértékben implicitek (előfel-tételezettek) is maradhatnak egy-egy diskurzusban.

Az ideológiát ezenfelül a lexikaválasztás, metaforák, párhuzamok stb. for-májában megvalósuló stilisztikai jellemzők és metaforikus kifejezések is tartal-mazhatják. A társadalmi véleményt kifejező ilyen szövegjellemzők szintén po-tenciálisan képesek ideológiát kifejezni, illetve reprodukálni. A fentiek mellett ideológiát formulaszerű nyelvhasználat (formulaic language) is kifejezhet. Van Dijk (1993: 266-67) erre a következő, az alábbiakban (eredetileg angol nyelvű) példákon keresztül bemutatott kategóriákat állította fel: **látszólagos tagadás** (*Nincs semmi bajom sem X-szel, de ...*); **látszólagos együttérzés** (*ezen döntése-ket pont az ő érdekükben hozzuk*); **populizmus** avagy **látszatdemokrácia** (*az embereknek nincs szükségük még több bevándorlóra*) és **az áldozat okolása** (*ők maguk felelősek a munkanélküliségért*).

Politikai szövegekben az ideológia (re)produkciójának nagyon gyakori módja a jól ismert „mi” és „ők” közti különbségtétel alkalmazása (van Dijk 1993). Ez a következő módon érhető el:

- érvelés: egy adott csoport negatív értékelése a gondosan kiválogatott és megfelelően előadott „tényekből” eredeztethető;
- retorikai eszközök: az „ő” negatív ténykedéseik és a „mi” pozitív csele-kedeteink szembeállítás, valamint eufemizmus, tagadás, illetve a „mi” negatív tevékenységünk jelentőségének alábecsülése, csökkentése;
- lexikaválasztás: olyan kifejezések használata, amelyek pozitív vagy negatív értékelést tartalmaznak, és amelyek egymással szembenálló társadal-mi csoportokat különböztetnek meg;
- történetek: a negatív eseményeket úgy mutatja be a szövegalkotó, mintha azt maga is átélte volna, továbbá az esemény negatív jellemzőiről – az adott esemény rossz színben történő láttatása esetén – hihető részleteket közöl;
- az „ő” negatív cselekményeik erőteljes hangsúlyozása. Ez történhet pl. címekben vagy mondatszerkezetekben transzaktivitású szerkezetek hasz-nálata révén (pl. az „ő” vonatkozásukban a negatívnak tartott ágens elő-térbe állítása, hangsúlyozása, fokalizálása);
- a hiteles szemtanúk tapasztalatára, ilyen forrásokra vagy szakértőkre tör-ténő hivatkozás. Ez mediatisált szövegekben a „mi” és az „ők” közti kü-lönbséget igen meggyőzővé tudja tenni.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a van Dijk-i CDA „a diskurzusstruktú-rák és a társas megismerés struktúráinak összefüggését” kutatja (van Dijk 1993: 259), azaz a van Dijk-i CDA a diszkurzív és a kognitív struktúrák vizsgálatával foglalkozik azok társas-társadalmi, politikai, történelmi és kulturális kontextu-sában. Ez a megközelítés pedig lehetővé teszi, hogy a van Dijk-i CDA-t politi-kai szövegek fordítástudományi kutatásának céljára használjuk.

4. A fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell

Az előzőekben ismertetett van Dijk-i CDA-ra és a diskurzus-társadalom hatásmodellre támaszkodva most az általunk fordítástudományi felhasználás céljából kialakított, politikai szövegek forrás- és célnyelvi összevetését lehetővé tevő modellt írjuk le. Az adaptált modellt fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodellnek neveztük el (röviden FDTH modell). Hasonlóan a diskurzus-társadalom hatásmodellhez az FDTH modellnek is négy alkotóeleme van: **cselekvés, kontextus, hatalom** és **ideológia**, amelyek ezen belül különféle aspektusokra tagozódnak. A modell kialakításának és adaptációjának rövid indoklása után a modell alkotóelemeit és azok aspektusait ismertetjük részletesen.

Két kritérium alapján határoztuk meg, hogy a diskurzus-társadalom hatásmodellből az FDTH modellbe mely aspektusokat emeljük át. Az egyik kritérium a politikai szövegek korábbi fordítástudományi kutatásának eredményeihez kapcsolódik, a másik pedig a politikai szövegek jellegével és az adott kutatási kontextussal van összefüggésben. Az első kritériummal kapcsolatosan elmondható, hogy az FDTH modell használatával lehetséges olyan elemzések és eredmények előállítása, amelyekről politikai szövegek fordítástudományi kutatásai korábban már beszámoltak (ld. cikksorozatunk 2. része). Így az FDTH modell segítségével szisztematikusan kutathatóvá válik a kérdéses szövegek sajátos nemzeti politikai kontextusa, a fordító mint a potenciálisan egymással szembe helyezkedő politikai nézetek ütközési pontja, a politikai szövegek fordításakor használatos fordítói stratégiák, a fordító saját politikai meggyőződésének fordításra gyakorolt hatásai, valamint a politikai szövegek tudatos manipulatív célú felhasználása (részletesebben ld. cikksorozatunk 2. részében).

Emellett a politikai szövegek jellegéhez és az adott kutatási kontextushoz kapcsolódó kritérium pedig úgy érvényesült az FDTH modell kialakításakor, hogy minden olyan aspektust bele kívántunk építeni a modellbe, amelyről úgy gondoltuk, hogy a szövegtípusok és a kutatási kontextusok fordítási célú kritikai elemzése vonatkozásában használható és értékelhető adatokat és eredményeket generálhat. Most pedig rátérünk az FDTH modell négy alkotóelemének és azok különféle aspektusainak részletes bemutatására.

4.1 Cselekvés

A **cselekvés** alkotóelem a kommunikációt mint társas interakciót vizsgálja. Ezen alkotóelem alatt a következő aspektusokat találjuk meg:

- (a) a szándékoltóság kapcsán azt vizsgáljuk meg és elemezzük, hogy mi a fő célja a forrás- és a célnyelvi szöveg megalkotásának, illetve megállapítjuk, hogy ezek a célok valóban azonosak-e;
- (b) a perspektíva vonatkozásában azt kutatjuk, hogy kinek a perspektíváját (nézőpontját) jeleníti meg a forrás- és a célnyelvi szöveg, továbbá itt térünk ki arra is, hogy melyik politikai oldal irányába mutatnak elfogultságot a

szövegek (már amennyiben az adott szövegek valamilyen elfogultságot tükröznek);

(c) az implikációk és következmények viszonylatában megvizsgáljuk, mit állítanak a szövegek explicit és implicit módon, és hogy az esetlegesen előforduló implikatúrák hogyan értelmezendők az adott társas-társadalmi, kulturális és politikai kontextusban;

(d) az interakciót a fordított diskurzus (értendő ez alatt itt a forrás- és a célnyelvi szöveg) írott jellegénél fogva hermeneutikai szempontból ugyan tudnánk értelmezni, ám ez a jelen kritikai diskurzus megközelítésünkön kívül esik, továbbá véleményünk szerint ez a módszer jelen esetben bizonytalan találgatásokat eredményezne. Ennélfogva ebben a modellben az interakció aspektus nem kap helyet.

4.2 Kontextus

A **kontextus** alkotóelem a diskurzusra és annak társas-társadalmi kontextusára világít rá. A kontextus alatt a következő aspektusokat találjuk:

(a) résztvevők: megállapítjuk, hogy az adott szövegeknek kik a befogadói, hogy a cél- és a forrásnyelvi szöveg jellemzői hogyan tükrözik a befogadókat, valamint összehasonlítjuk, hogy ha az utóbbi kapcsán különbségek vannak, akkor azok milyen jellegűek;

(b) mivel modellünk írott szövegek vizsgálatára vállalkozott, ezért a helyzet aspektust nem vizsgáljuk;

(c) hasonlóan az előző ponthoz, ugyanezen okból modellünk a kellekek aspektust sem vizsgálja;

(d) szintén emiatt a nonverbális cselekedetek aspektus sem jelenik meg modellünkben;

(e) a magasabb szintű cselekvés aspektusa kapcsán megvizsgáljuk, hogy a forrás- és célnyelvi szövegek hogyan illeszkednek a velük egyidejűleg létező és velük kapcsolatba hozható politikai agendá(k)ba és a szövegeket körülvevő aktuális politikai környezetbe, valamint hogy ezek vonatkozásában a forrás- és célnyelvi szövegek milyen helyet foglalnak el és milyen funkciót töltenek be;

(f) a helyi és kiterjedtebb kontextus aspektusa viszonylatában értelmezzük az(oka)t a kommunikatív kontextus(oka)t, amely(ek)ben a forrás- és célnyelvi szövegeket megalkották és amelyekben azokat befogadták, valamint ugyanitt térünk ki azokra a közvetlen és hosszabb távú társas-társadalmi és politikai hatásokra, amelyeket a szövegek okoznak, illetve amelyekkel a szövegek kapcsolatba hozhatók.

Ezen a ponton fontosnak tartjuk, hogy röviden kitérjünk az objektivitás kérdésére. Bár az elemző a kritikai diskurzuselemzéseknél szokásos távolságtartással igyekszik a szövegekhez közelíteni, elképzelhető, hogy az olvasók egy része a fenti aspektusok elemzése kapcsán adott elemzői magyarázatokat szubjektívnek vagy – saját álláspontjuk kapcsán akár – elfogultnak is találhatja. Ezt a kritikát

azonban az összes kritikai diskurzuselemzési iskola megállapításaira lehet vonatkoztatni, azaz ezen fenntartások magának a kritikai diskurzuselemzés „műfajának” szólnak. Annak azonban mindenki számára világosnak kell lennie, hogy a kritikai diskurzuselemzés – és ebből következőleg a jelen modell is – tagadhatatlanul tudományos alapokon és elméleti alapvetéseken nyugvó megközelítés, amelyet ennél fogva teljes mértékben elfogadott tudományos megközelítésnek kell elismerni.

4.3 Hatalom és ideológia

A hatalom és az ideológia alkotóelem kapcsán fontos látni, hogy ez két olyan bonyolult és összetett rendszer, amelyeket csak a vonatkozó társas-társadalmi, kulturális és politikai kontextusukban lehet megérteni és értelmezni. Éppen ezért az alábbiakban bemutatjuk, hogy az általunk megalkotott FDTH modell segítségével milyen módon elemezhetők és értelmezhetők egy politikai diskurzus hatalommal és ideológiával kapcsolatos jellemzői, és hogy ezek a jellemzők milyen módon kapcsolódnak az újságírók és a fordítók munkájához, illetve az általuk végzett szövegprodukciónak szakmai feladataihoz.

Az FDTH modell hatalom alkotóeleme segítségével elemezni lehet, hogy mely társadalmi csoportok kapnak lehetőséget arra, hogy hangjukat hallassák; hogy az az újság (egyéb média), amelyben az érvelő politikai szöveg megjelenik, ily módon milyen hatalmat birtokol; hogy a fordítók az általuk végzett ilyen jellegű szövegek fordítása révén milyen hatalmat birtokolnak; valamint hogy az újságírók és a fordítók az általuk megalkotott szövegek révén hogyan alkotják meg, reprodukálják és valósítják meg a társadalmi dominanciát.

Megjegyzendő, hogy az újságírók jellemző módon az őket alkalmazó újságot szolgálják ki, és általában – különböző mértékben – az újság által is támogatott, elfogadott, illetve tolerált hatalmi struktúrákat reprodukálják. Ellenben a fordítók munkája ettől eltérő. Egy fordítási megbízás kapcsán a fordító potenciálisan azzal a hatalommal élhet, amelyet a munkával őt megbízó entitás birtokol: azaz a médiának dolgozó fordító az adott médium által birtokolt hatalommal rendelkezik a fordítási megbízás kapcsán. Ebből következőleg a fordítók által megalkotott célnyelvi szövegen keresztül a fordítók maguk is kontroll alatt tartanak bizonyos társadalmi csoportokat, mégpedig a fordítások befogadóit.

A mediatisztált szövegek fordítására vonatkozó megbízás önmagában kétféle hatalommal ruházhatja fel a fordítót: (1) a fordítók szövegei a nyilvánosság elé kerülnek, amiből az következik, hogy a fordítók ily módon hallathatják hangjukat; valamint (2) a célnyelvi szövegeken keresztül a fordítók az általuk megalkotott diskurzusban hatalmi struktúrákat jeleníthetnek meg.

A fordítónak – az általa elvégzett munka jellegének köszönhetően – három különféle lehetősége van a fordított szövegekben megjelenő hatalomhoz való viszonyulás vonatkozásában (vö. Baker 2006, aki az itt közölt 1. és 3. lehetőségről ír):

(1) a fordító a megbízó igényének kielégítése végett reprodukálja a megbízó számára előnyös hatalmi relációkat (elképzelhető, hogy ez a hatalmi reláció

nemcsak a megbízó számára előnyös, hanem a fordító számára is, amennyiben a fordító egyetért a fordítandó szövegben megjelenő hatalommal), vagy (2) a fordító esetlegesen a megbízó ellenében cselekszik azáltal, hogy elutasítja a fordítandó szövegben megjelenő hatalmi relációkat, illetve a célnyelvi szöveget úgy alakítja, hogy az más hatalmi relációkat tükrözzön, mint a forrásnyelvi szöveg, továbbá

(3) a fordító azt is megteheti, hogy az adott politikai témában más, nem kizárólag a hivatalosan/eredetileg kiválasztott szövegeket fordítja le, hanem más szövegeket is, és azokat saját kezdeményezéséből megjelenteti a médiában, és ily módon a célnyelvi kultúra számára az adott politikai téma vonatkozásában alternatív realitást hoz létre.

Természetesen, ha a fordítók a megbízó igényének kielégítésére törekszenek, és az ő szájze szerint szeretnének eljárni, akkor valószínűleg ők is hasznot szeretnének húzni a megbízó által birtokolt hatalomból, és ezért célnyelvi szövegekben is ugyanezeket, a megbízó érdekeit kiszolgáló hatalmi relációkat reprodukálják. Az FDTH modell segítségével azonosítható, hogy a hatalom vonatkozásában az újságírók és a fordítók melyik fenti stratégiát alkalmazzák munkájuk során.

A forrás- és a célnyelvi szövegben megjelenő ideológia – és az ehhez kapcsolódó társas megismerés – vonatkozásában a modell segítségével az értékelő hiteket és véleményeket vizsgáljuk, amelyek jelenléte társas és személyes hiteket és ebből következőleg ideológiai töltetet jelez. Korábbi kutatásaink (Bánhegyi 2008, 2009a, 2009b és 2009c) és van Dijk (1993) munkája azt mutatta, hogy az ilyen társas és személyes hitek olyan propozíciókban mutathatók ki, amelyek diszkurzív mikroszinten értékelő hiteket és véleményeket tartalmaznak. Ezért az értékelő hitek és vélemények formájában ideológiát tartalmazó propozíciókat keressük a szövegben, illetve ezeket vizsgáljuk és értelmezzük.

Az ideológia reprodukciója kapcsán – van Dijknak (1993, 1997, 2001) a hatalom és a mediatisztált diskurzus kapcsolatával foglalkozó kutatásaira és Jones és Wareing (1999) tanulmányára támaszkodva – elmondható, hogy az ideológia a forrás- és célnyelvi szövegekben valószínűsíthetően a következő diszkurzív elemek révén lesz jelen: érvelés, stilisztikai jellemzők, metafora és formulaszerű nyelvezet. Ezenkívül a forrás- és célnyelvi szövegek szöveg-összefoglalójában (gist) található érvelésben is rábukkanhatunk társadalmi véleményekre, amelyek mindenféle további magyarázat vagy érvelés nélkül is elfogadottnak és meggyőzőnek hatnak: „[az érvelés] meggyőző lehet a benne rejlő implicit feltevéseket tartalmazó társadalmi véleményeknek köszönhetően, és így azt [érvelést] a befogadók elfogadottnak tekintik” (van Dijk 2001: 358). A hatalom politikai szövegekben megjelenő, ilyen jellegű reprodukciója egyáltalán nem ismeretlen (van Dijk 2001, 2002, 2006). Ennek fényében az FDTH modell segítségével megvizsgáljuk tehát, hogy a fordítás a fordítói szövegalkotás révén hogyan reagál az ideológiát reprodukáló társadalmi véleményekre, és hogy ezekkel hogyan birkózik meg.

Az ideológia szövegszerű azonosítása céljából a lexikaválasztásként, metaforaként, párhuzamként stb. előálló stilisztikai jellemzőket és metaforikus kifejezéseket elemezzük, valamint ezen jellemzőket a bennük kifejezett ideológia vonatkozásában összehasonlítjuk a forrás- és a célnyelvi szöveg viszonylatában.

A szövegeket jellemző implicit és explicit módon kifejezett tartalmakat is elemezzük, így választ kapunk arra, hogy milyen implikaturát hordoz a szöveg. Az ilyen diskurzusimplikaturák kapcsán az olvasók olyan következtetéseket vonhatnak le, amelyek nincsenek explicit módon kifejtve a szövegben. Gyakran ezek az implikaturák az egyes frázisok és mondatok szintje felett jelentkeznek, illetve működnek.

Implikatura szintén jelen lehet a politikai üzenetben, azaz a politikai szöveg lehető legrövidebb, egymondatos összefoglalójában, és így az implikatura mint ilyen az ideológiát a szövegben implicit módon jelenítheti meg. Ez annál is inkább így van, mivel az implikatura nagyrészt a szövegalkotó és a befogadó tudására, valamint a diskurzust körülvevő kontextusra épül. A politikai szövegek pont ezért gyakran alkalmazzák az implikaturát: az ideológia reprodukciója és az ideológiai manipuláció sokszor implicit módon megfogalmazott hitek kommunikálása révén jön létre, mintsem azok explicit megfogalmazása révén. Így az ilyen hiteket sokkal nehezebb ideológiailag, illetve társadalmilag megkérdőjelezni. Az FDTH modell segítségével az ilyen célú újságírói és fordítói stratégiák kimutathatók és kutathatók.

Az ideológia reprodukcióját célzó formulaszerű nyelvezet kimutatására szintén alkalmas az FDTH modell a forrás- és a célnyelvi szöveg vonatkozásában. A formulaszerű nyelvezetet a forrás- és a célnyelvi szöveg viszonylatában vizsgálja a modell. Ezenkívül a modell azt is kimutatja, hogy a „mi” és az „ők” közti különbségtétel hogyan valósul meg a forrás és a célnyelvi diskurzus szintjén, illetve a modell segítségével ezen jellemzők összehasonlíthatók.

4.4 A fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell áttekintése

A fentiekben ismertetett van Dijk-féle diskurzus-társadalom hatásmodell segítségével felépített FDTH modellt – a könnyebb átláthatóság kedvéért – vázlatos formában mutatjuk be az alábbiakban. Az 1. táblázat tartalmazza az FDTH modell négy alkotóelemét és az egyes alkotóelemekhez tartozó aspektusokat is, illetve az utóbbiak rövid leírását.

1. táblázat

A fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell alkotóelemei és aspektusai

Cselekvés	
Aspektus	Leírás
szándékoltság	a forrás- és a célnyelvi szöveg megalkotásának fő célja
perspektíva	a forrás- és a célnyelvi szöveg által megjelenített perspektíva, valamint a szövegeknek egy adott politikai oldal irányába mutató lehetséges elfogultsága
implikációk és következmények	a szövegek explicit és implicit tartalma, valamint ennek az adott társadalmi, kulturális és politikai kontextusban történő értelmezése

Kontextus	
<i>Aspektus</i>	<i>Leírás</i>
részvevők	a szövegek befogadóit írja le, valamint azt mutatja meg, hogy a cél- és a forrásnyelvi szöveg jellemzői hogyan tükrözik a befogadók jellegzetességeit
magasabb szintű cselekvés	a forrás- és célnyelvi szövegeknek a velük egyidejűleg létező és velük kapcsolatba hozható politikai agendá(k)ban és politikai környezet(ek)ben betöltött helyzete
helyi és kiterjedtebb kontextus	a szövegek közvetlen kommunikatív kontextusa, továbbá az általuk előidézett, közvetlen és hosszabb távú társas-társadalmi és politikai hatások

Hatalom	
<i>Aspektus</i>	<i>Leírás</i>
a hozzászólás lehetősége (hangunk hallatása)	• az érvelő politikai szövegek megjelenítése kapcsán az újság által birtokolt hatalom • az adott politikai szöveg fordítási megbízása és a célnyelvi szöveg megjelenítése révén a fordítók által birtokolt hatalom • a forrás- és célnyelvi szövegek kapcsán az újságírók és a fordítók által megalkotott, reprodukált és megvalósított társadalmi dominancia

Ideológia	
<i>Aspektus</i>	<i>Leírás</i>
társadalmi és személyes hitek	diszkurzív mikroszinten propozíciók formájában található meg; a forrás- és célnyelvben értékelő hiteket és véleményeket tartalmazó propozíciók formájában jelenik meg
az ideológia (és a hatalom) reprodukciója	• a forrás- és célnyelvi szöveg érvelésében kifejezett ideológia (és hatalom) • a forrás- és célnyelvi szövegben hatalmi relációkat és/vagy ideológiát kifejező, lexikaválasztás, metaforák, párhuzamok stb. formájában megnyilatkozó stilisztikai jellemzők és metaforikus kifejezések • a forrás- és célnyelvi szövegben potenciálisan az implikátúra által kifejezett implicit és explicit tartalmak • a forrás- és célnyelvi szöveg formulaszerű nyelvezete • a forrás- és a célnyelvi szövegben a „mi” és az „ők” közti különbségtétel érvelés, retorikai jellemzők, lexikaválasztás és a történet narrálása révén történő megvalósulása; az „ő” negatív cselekményeinek erőteljes hangsúlyozása; hiteles szemtanúk szavainak idézése

5. Összefoglalás

Tanulmányunkban részletesen bemutattuk van Dijk CDA megközelítését, annak alaptéziseit és ismérveit, valamint kitértünk ezen megközelítés fordítástudományi vonatkozásaira és fordítástudományi kapcsolódási pontjaira. Ezt követte van Dijk (1993, 1997, 2001, 2003) modelljének, a diskurzus-társadalom hatásmodellnek az ismertetése. Ennek kapcsán bemutattuk a modell alkotóelemeit, illetve azok aspektusait. Meglátásunk és bemutatott érvelésünk szerint a modell adaptált változata elvi síkon sikerrel használható fel a hatalommal és az ideológiával összefüggő szövegnyelvészeti megközelítésű fordítástudományi kutatásokban. Erre alapozva részletesen leírtuk az általunk e célra kifejlesztett fordításközpontú diskurzus-társadalom hatásmodell, továbbá ismertettük az azt felépítő alkotóelemeket, illetve ezek aspektusait.

Irodalom

- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London and New York: Routledge.
- Bánhegyi M. 2008. A Translation Studies Oriented Integrative Approach to Canadian Political Discourse. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 1. 77–107.
- Bánhegyi M. 2009a. Translation Studies, Power and Ideology: Text Linguistic Trends in the Analysis of Political Discourse. *Filológia.hu (Modern Filológiai Szemle)*. www.filologia.hu/tanulmanyok.
- Bánhegyi M. 2009b. The Translator's Ideology and the Reproduction of Superstructure. *Working Papers in Language Pedagogy* Vol. 3. 28–56.
- Bánhegyi M. 2009c. Imaginative Spaces in Canadian Political Discourse – An Integrative Approach to the Translation of Political Texts. In: Molnár J. (ed.) *Canada in the European Mind. Imaginative Spaces: Canada in the European Mind, Europe in the Canadian Mind*. Brno: Masaryk University. 17–30.
- Bánhegyi M. 2010a. Politikai szövegek és fordítástudomány 1. rész: A kritikai diskurzus-elemzés gyökerei, legfontosabb iskolái. *Fordítástudomány* Vol. 12. No. 1. 16–30.
- Bánhegyi M. 2010b. Politikai szövegek és fordítástudomány 2. rész: Szövegnyelvészeti trendek a politikai diskurzus-elemzés fordítástudományi megközelítése terén. *Fordítástudomány* Vol. 12. No. 2. 24–42.
- van Dijk, T. A. 1993. Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society* Vol. 4. No. 1. 249–283.
- van Dijk, T. A. 1997. Discourse as interaction in society. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications. 1–37.
- van Dijk, T. A. 2001. Critical Discourse Analysis. In: Tannen, D., Schiffrin, D., Hamilton, H. E. (eds.) *Handbook of Discourse Analysis*. London: Oxford Blackwell. 352–371.
- van Dijk, T. A. 2003. *Ideology and Discourse – A Multidisciplinary Introduction*. [Online]. Elérhető: <http://www.discourses.org/download/articles/> [utoljára látogatva: 2010. április 29.].
- Fairclough, N., Wodak, R. 1997. Critical Discourse Analysis. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications. 258–283.
- Jones, J., Wareing, Sh. 1999. Language and Politics. In: Thomas, L. and Wareing, S. (eds.) *Language, Society and Power: An Introduction*. New York: Routledge. 32–48.

Egy uniós irányelv témastruktúrája

Farkas Ildikó

E-mail: ifarkas59@gmail.com

Kivonat: A cikk az uniós HÉA-irányelv preambulumbekzdéseinek témastruktúráját elemzi angol–magyar párhuzamos korpuszon. Abból a hipotézisből kiindulva, hogy az azonos joghatás kiváltása érdekében egyazon jogszabály különböző nyelvű változatainak különösen koherensnek kell lenniük, két kérdésre keresi a választ: 1) az angol és a magyar változat azonos témastruktúra-mintázatot követ-e; 2) a mintázatok egybeesése vagy eltérése összefügghet-e a célnyelvi szöveg minőségével. A mondattopikok jelentéskonstruáló szerepének feltárására módszerként a Connor és Schneider által finomított Lautamatti-féle modellt használja. Vizsgálja a témaegységek egymáshoz való viszonyát, a témaegységek fejlődését és a tematikus mélységet, és megállapítja, hogy a párhuzamos korpusz témastruktúrája igen nagymértékű azonosságot mutat. Ez arra enged következtetni, hogy a fordítók/lektorok stratégiája főként jogi szempontú volt, ami felveti azt az igazolásra váró feltételezést, hogy jogszabályok esetén a pragmatikai ekvivalencia követelménye szorosan összefügghet az azonos/nagyon hasonló témaszerkezettel. A témastruktúra kvalitatív elemzése főként a determinánsok eltérő értelmezése miatt már jelentős eltéréseket mutat, mely összefügghet a célnyelvi szöveg minőségével.

Kulcsszavak: uniós jogszabály, párhuzamos korpusz, témastruktúra-elemzés, Lautamatti-modell, pragmatikai ekvivalencia

1. Bevezetés

1.1. Uniós fordítás és fordítástudomány

A nemzetközi intézményi fordítási és tolmácsolási piacon a bővítés utáni 23 hivatalos nyelvvel ma a legnagyobb megrendelő az Európai Unió. A kötelező erejű jogszabályok kógens jellegéből logikusan következik, hogy ezek betartását az Unió csak akkor várhatja el polgáraitól, ha a rájuk vonatkozó szövegeket az uniós polgárok saját anyanyelvükön ismerhetik meg. Az EU-ban ezért vált a fordítás¹ tömegtermeléssé, olyan gyakorlattá, melynek elméleti és módszertani vetületeivel jórészt csak a 21. században kezdtek el foglalkozni a kutatók. A legtöbb kutatott téma az EU nyelv- és fordításpolitikája, ezen belül is a fordításpolitikai kritikája (Pym 2001, Marzocchi 2005, Lesznyák 2007, Farkas 2007), megkezdődtek azok a vizsgálatok, melyek a Trados Workbench fordítástámogató eszköznek a fordítási folyamatra és a translátum minőségére gyakorolt hatását

¹ A továbbiakban csak a szűkebb értelemben vett, írott szövegek írásban történő fordításáról szólok.

kívánják feltérképezni (Ulrich 1998, Merkel 2007, Farkas 2009), és megjelent a fordításszociológiai megközelítés is (Koskinen 2008). Az euro-adminisztratív szövegek fordításában együttműködő fordítók és lektorok munkája során gyakran felmerülő szórendi változtatások kérdését vizsgálja Klaudy (2004), aki kimutatja, hogy az anyanyelvi olvasók által idegenszerűnek érzett uniós szövegek kvázi-helyességének eredete a mondat kommunikatív tagolásának eltolódásában, a kommunikatív szakaszhatárok eltűnésében keresendő. Olyan szöveg szintű jelenségről van szó, mely megváltoztathatja a szöveg információs szerkezetét.

1.2. Az euro-adminisztratív szövegek és a témastruktúra-elemzés

Az euro-adminisztratív szövegek, és konkrétan az uniós jogszabályok mint szövegcsoporthoz témastruktúrájának párhuzamos korpuszon történő elemzésével tudomásom szerint eddig senki sem foglalkozott. A nyilvánosan elérhető forrásanyag hatalmas mennyiségben áll rendelkezésre az EUR-Lexen, és egy ilyen irányú kutatásnak már a hipotézisei is hozzájárulhatnának ahhoz, hogy az uniós szövegalkotók szembesüljenek olyan problémákkal, melyeket eddig esetlegesen nem is fogalmaztak meg, részeredményei pedig közvetlenül hasznosíthatók lehetnének a mindennapos fordítói rutin mélyebb elméleti megalapozásában, sőt hosszabb távon az elkészült fordítások minősége is javulhatna ezáltal. Márpedig a minőségbiztosítás különösen az uniós jogszabályfordítási folyamat központi kérdése, hiszen a kihirdetett uniós jogszabályok jogi értelemben minden hivatalos nyelven hiteles szövegnek minősülnek, vagyis a jogalkotók úgy tekintik őket, mintha *eleve* az adott nyelven *szövegeződtek* volna; köztük pragmatikai ekvivalenciának kell fennállni, vagyis azonos joghatást kell kiváltaniuk (Lesznayák 2007).

Feltehető, hogy egy jogszabálynak mint szövegnek különösen koherensnek kell lennie ahhoz, hogy teljesítse a jogszabállyal szemben támasztott követelményt, azt, hogy világos és egyértelmű, azaz csak egyféleképpen értelmezhető legyen. Márpedig ahhoz, hogy egy szöveg koherens diszkurzust alkosson, a szöveg fő témájához, a *diszkurzustopik*hoz a szövegben előforduló altémáknak (altopikoknak) közvetlenül vagy közvetve kapcsolódniuk kell (Lautamatti 1978: 87). Lautamatti témastruktúra-elemzése annak nyomán követésére szolgál, hogy „a mondatopikok szövegbeli előrehaladásuk révén hogyan konstruálják meg a jelentést” (Károly 2007: 109). Lautamatti elemzései eredményeként arra a megállapításra jut, hogy az egyszerűsített és az alapjukul szolgáló eredeti szövegek témafejlődési típusai eltérnek egymástól, valamint hogy összefüggés van egyfelől az egyes témafejlődési típusok és a tematikus mélység, másfelől a könnyebb/nehezebb olvashatóság között: az egyszerűsített szövegekre jellemzőbb a párhuzamos és a kiterjesztett párhuzamos témafejlődés, mint a követő (1978: 108), és minél nagyobb a tematikus mélység, annál nehezebben olvasható a szöveg. Connor és Schneider (1988), akik a témastruktúra és a szövegminőség közötti viszonyt vizsgálták, ezzel ellentétes eredményre jutottak: összefüggést mutattak ki a jobb minőségű szövegek és a követő témafejlődés között. Fontos kiemelni, hogy Lautamatti nyelvtanítási céllal készült szövegeket, Connor és Schneider pedig az angolt idegen nyelvként tanulók esszéit vizsgálta, jelen esettanulmány tárgya viszont egy ezektől eltérő műfaj.

1.3. Témafejlődés uniós jogszabályok párhuzamos korpuszában és a minőség

Jelen tanulmány kísérlet a Connor és Schneider által finomított Lautamatti-modellnek uniós jogszabályszovegek párhuzamos korpuszára történő alkalmazására. Azt vizsgálja, hogy 1) egyazon uniós jogszabály angol és magyar változatának témastruktúrája azonos mintázatot követ-e, vagyis a célnyelvi szöveg témaszerkezete leképezi-e a forrásnyelviét, vagy ellenkezőleg, a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg szerkezetében kimutatható-e eltolódás, 2) a mintázatok egybeesése vagy eltérése mutathat-e összefüggést a fordított szöveg minőségével. E kérdések a témastruktúra reprodukálásának szintjén fogalmazzák meg azt a problémát, melyről Lesznyák (2007: 193) a következőket írja: „Véleményem szerint tehát elméleti szempontból az EU jogi fordításainak jelentős részében sem áll fenn az a követelmény, hogy a fordítók „szó szerint” fordítsanak. Ezeket a szövegeket is funkciójuk szerint kell fordítani, vagyis azzal a céllal, hogy azonos joghatást váltsanak ki [...]” Míg a „szó szerinti fordítás” követelménye az intézmények fordítási (fő)igazgatóságainak küldetésmegfogalmazásában (ha van ilyen), az egyes fordító osztályoknak/egységeknek² szánt belső írásos dokumentumok, belső utasítások, valamint a jogász-nyelvészek eseti írásbeli és szóbeli instrukciói által kialakított „fordítási szokásjog” következtében *megfogalmazódik* mint követelmény, a szerző intézményi fordítói és lektori tapasztalatai alapján úgy tűnik, hogy a *témastruktúra*, az *aktuális/kommunikatív tagolás* vagy az *információs szerkezet* problematikája ritkán konceptualizálódik. Ugyanakkor a fordítói munka során a témastruktúrával kezdeni kell valamit. Minden jel arra mutat tehát, hogy a fordítók ezt legnagyobbbrészt ösztönösen, a probléma explicitálása nélkül végzik, amiből természetes módon következhetnek a fordítók és lektoraik közötti eleve megoldhatatlan konfliktusok, melyek abból adódnak, hogy nem konceptualizálják, nem fogalmazzák meg őket.

Miként Elekfi írja, „a nyelvtanilag szabadabb sorrendű nyelvek érzékenyebbek az aktuális tagolás árnyalataira, mint a kötött szórendűek.” (Elekfi 1973: 82, idézi Károly 2007: 115), amihez Károly hozzáteszi, hogy „a szabadabb szórendű nyelvek könnyebben fejezik ki a kommunikatív funkciókat, mint a kötött szórendű nyelvek, mert az utóbbiakban a szintaktikai követelmények gyakran ütköznek a kommunikatív funkcióval” (Károly 2007: 116). A témastruktúrakutatás jogszabályokon éppen azért hozhat érdekes eredményeket, mert a magyar félig szabad, félig kötött, azaz pragmatikai szórendű nyelv, az angol jelöletlen szórendje pedig az SVO.

² Az egyes intézmények belső szakzsargonjukban eltérő elnevezéseket használnak a fordítással foglalkozó *entitások* megjelölésére: az egyező angol megnevezést („Hungarian Unit”) a Tanácsnál „Magyar nyelvi fordító osztály”-nak, a Bizottságnál pedig „Magyar nyelvi fordító egység”-nek nevezik.

2. A párhuzamos korpusz

Az elemzés tárgya a közös hozzáadottértékadó-rendszerről szóló 2006. november 28-i 2006/112/EK tanácsi irányelvnek az Európai Unió Hivatalos Lapjában kihirdetett, és az EUR-Lexen elektronikus formában nyilvánosan hozzáférhető angol és magyar szövegének első oldala volt. A számtalan uniós jogszabály közül azért esett a választás a héáról szóló jogszabályra, mert a tagországok forgalmi adóinak harmonizációjában, a versenysemleges belső piac megteremtésében kiemelkedő jelentőségű másodlagos joganyagnak számít, ezért az egyes fordítási szakaszokat követően minden intézménynél különleges hangsúlyt helyeztek a lektorálására, szövegét tanácsi jogász-nyelvészek véglegesítették, és e tanulmány szerzője is részt vett a fordításában.

Mivel az uniós jogi aktusoknak szigorú, kötött alakiságnak kell megfelelniük, felmerült az a kérdés, hogy az irányelvnek vannak-e olyan alkotóegységei, melyek esetében a témastruktúra-elemzésnek nincs létjogosultsága. Egy uniós irányelv felépítése a következő: 1. jogi aktus típusa, 2. cím, 3. bevezető hivatkozások (*tekintettel a ...-re*), 4. preambulumbekkezdések (*mivel*), 5. rendelkező formula, 6. rendelkező rész (cikkek), 7. hatályba léptető formula, 8. keltezés, 9. aláírás, + 10. esetlegesen mellékletek, függelékek, megfelelőségi táblázatok.³ A cím utáni bevezető hivatkozásokat mindig megelőzi az altémát alkotó és a szóban forgó jogi aktust kiadó szerv megnevezése, melyet a *having regard to/tekintettel* prepozíció, illetve névutószerű elemmel alkotott közbevetett tagmondatok követnek, a főmondatot a rendelkező formula alkotja (*Elfogadta ezt az irányelvet*), amely esetünkben a 67. számozott preambulumbekkezdés után, az ötödik oldal közepén található. A bevezető hivatkozásokat ezért témafejlődés szempontjából tanulmányozni nem lehet. A preambulumbekkezdések, melyek voltaképpen a jogszabály indokolási részét képezik, azonban már teljes mondatokat alkotnak, tehát alkalmasak témastruktúra-kutatásra.

3. A témastruktúra-elemzés módszere

Az elemzéshez a Connor és Schneider által finomított Lautamatti-modellt választottam: a kiválasztott szövegrészletet első lépésben témaegységekre (*topic unit, T-unit*) bontottam, azaz nem a mondatot, hanem a témát tartalmazó egységek egymáshoz való viszonyát vizsgáltam. Ennek jogszabályok esetén kiemelt jelentősége van, hiszen az angol, magyar (és francia) nyelvben a jogszabályok szintaktikai normája többszörösen összetett mondatokat kíván meg. A második lépés a témaegységek fejlődésének meghatározása, majd ezek felrajzolása volt, végül meghatároztam a tematikus mélységet is. Connor és

³ Az Európai Unió Tanácsa keretében elfogadott jogi aktusok formája, negyedik kiadás, 2005. július, tanácsi belső anyag.

Schneider után (1990: 427) párhuzamos témának vettem minden szemantikai azonos témát (a közvetlenül megelőző téma változatlan, névmási vagy szinonim formában történő megismétlése: *a small number of amendments, such changes, these – 77/388/EGK tanácsi irányelv, az említett irányelvet; ez, az átdolgozási művelet*; annak többes vagy egyes számban, állító vagy tagadó formában való megismétlése, valamint olyan mondattopik, melynél a főnévi fej azonos: *the contribution of the Council, the contribution of the Commission – a Tanács hozzájárulása, a Bizottság hozzájárulása*). Követő témának tekintettem minden olyan témát, mely különbözött az őt közvetlenül megelőző témaegységben lévőtől: *the tax, its scope – az adót, annak hatálya*; valamint amelyet valamilyen módosító elem módosított: *a system of VAT, the common system of VAT*; továbbá minden olyan témát, amelyet a közvetlenül megelőző témaegység témájához rész-egész viszony fűz: *a VAT system, the tax – az EK költségvetését, e források*, végül minden olyan témát, mely a közvetlenül megelőző témának egy részét ismétli meg (*az irányelvet, az irányelv szerkezetét és szövegezését*). Végül kiterjesztett párhuzamos témafejlődésnek vettem minden olyan esetet, amikor egy adott témát az előzőtől legalább egy követő témafejlődés választ el: *Council Directive 77/388/EEC, the Directive – a HÉA-rendszer, a HÉA-rendszer*.

4. Az eredmények

1. táblázat

Témafejlődési típusok

Szövegrész nyelve	Párhuzamos témafejlődés	Követő témafejlődés	Kiterjesztett párhuzamos témafejlődés	Témamélység
EN	3	24	3	25
HU	3	23	3	24

A témaegységekre bontott párhuzamos korpusz, valamint a témafejlődés ábrája a mellékletekben található. Mindkét szöveget – a címet is beleértve – 31 témaegységre lehetett bontani. A témafejlődési típusok fenti összefoglaló táblázatának számadatai azt mutatják, hogy a preambulum ezen részletének témastruktúra-fejlődése mennyiségileg szinte egybeesik. Az angol és a magyar szöveg témafejlődésének vizuális képe egy részlettől eltekintve szintén jórészt fedné egymást: a 11-14. témaegységeknél látunk különbséget, ahol az angolban párhuzamos, míg a magyarban követő témafejlődések vannak.

5. Megvitatás

Az alábbiakban a párhuzamos korpusz által mutatott témafejlődési mintázatok sajátosságainak egy lehetséges magyarázatát adom.

5.1. A témastruktúra-mintázatok egybeesése és feltételezett oka

A párhuzamos korpusz témastruktúrája megdöbbentő azonosságot mutat, aminek kapcsán az első automatikusan felvetődő kérdés az, hogy megbízható-e az adatelemzés. E tanulmány legnehezebb részét valóban a témastruktúra szerkezetének feltárása képezte, ami a vizsgálat nem várt, első fontos eredményének tekinthető. Az irányelv egyik kulcsfogalma és kulcskifejezése magának a jogszabálynak a neve, amelyről feltételezni lehetett, hogy többször elő fog fordulni a preambulumbekzdésekben, azaz logikusnak tűnt volna, hogy a cím párhuzamos és kiterjesztett párhuzamos témafejlődésekhez vezet. Ezt a feltételezést az alábbi szövegrészlet szétbontása megcáfolta:

1. COUNCIL DIRECTIVE 2006/112/EC
of 28 November 2006
on the common system of value added tax

2. THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, [...]

3. *Council Directive 77/388/EEC of 17 May 1977 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to turnover taxes — Common system of value added tax: uniform basis of assessment has been significantly amended on several occasions.*
4. Now that *new amendments* are being made to the *said Directive*,
5. it is desirable, for reasons of clarity and rationalisation that *the Directive* should be recast.
6. *The recast text* should incorporate all those provisions of *Council Directive 67/227/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes*
7. which are still applicable.
8. *That Directive* should therefore be repealed.
9. To ensure that *the provisions* are presented in a clear and rational manner, consistent with the principle of better regulation, it is appropriate to recast the structure and the wording of *the Directive*

1. A TANÁCS 2006/112/EK IRÁNYELVE
2006. november 28.
a közös hozzáadottértékadó-rendszerről

2. AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA, [...]

3. *A tagállamok forgalmi adóra vonatkozó jogszabályainak összehangolásáról – közös hozzáadottértékadó-rendszer: egységes adóalap-megállapítás – szöveg, 1977. május 17-i 77/388/EGK tanácsi irányelvet több alkalommal jelentős mértékben módosították.*

4. Az átláthatóság és az ésszerűség érdekében az említett irányelvet át kell dolgozni.
5. Ezen átdolgozás keretében a tagállamok forgalmi adókra vonatkozó jogszabályainak összehangolásáról szóló, 1967. április 11-i 67/227/EGK tanácsi irányelv még alkalmazandó rendelkezéseit át kell venni.
6. Ezért az említett irányelvet hatályon kívül kell helyezni.

Az angol nyelvű szövegrészletben a 3. és az 5. témaegység kivételével – a Connor és Schneider-féle modell alapján – követő témafejlődést kellett felvenni: nyelvészeti szempontból ugyanis a 2006/112/EC irányelv jeltárgya nem azonos a 77/388/EK jeltárgyával, és sem az előbbi, sem az utóbbi jeltárgya nem azonos a *recast text*-ével. A 6. témaegység 67/227/EGK irányelve egy harmadik jogszabály, melyre a 8. témaegység *that Directive*-je szintén követő módon utal. A 9. témaegység *provisions*-ja pedig rész-egész viszonyban van... mivel is? A kontextusból valószínűsíthetően a 2006/112/EK, azaz a jelen jogszabály rendelkezéseiről van szó, a probléma csupán az, hogy ezek a rendelkezések **részben** a 77/388/EK irányelv módosított és **most** átdolgozandó rendelkezéseit, valamint a 67/227/EGK még alkalmazandó (nem módosított, nem átdolgozandó) rendelkezéseit is magukba építik! Egy konszolidált (vagyis egységes szerkezetbe foglalt) jogszabálynak épp ez a lényege, jogi szempontból tehát olyan új, „szinkretikus” szöveg jön létre, melyet több előző jogszabály változatlanul hagyott és/vagy módosított szövegrészeiből „ollóznak össze”, miközben az alapul szolgáló jogszabályokból egyes részeket törölnek.

[...] kodifikáció alatt az az eljárás értendő, amelynek során a kodifikálandó aktusokat hatálytalanítás után egyetlen aktussal cserélik fel, miközben tartalmi módosításra nem kerül sor. *Tehát a konszolidált szöveg átdolgozás után egyetlen, új, koherens és érthető jogi aktusban jelenik meg, amely formálisan az eredeti aktus és valamennyi későbbi módosítás helyébe kerül.* (Kiemelés: F.I.) A kodifikációs folyamat részei továbbá valamennyi feleslegessé vált rendelkezés kiiktatása, az új aktusban használt terminológia összehangolása és a preambulum megszövegezése.

E mechanizmus révén csökkenthető a jogszabályok mennyisége, miközben azok tartalmilag nem változnak.

Az átdolgozás az a folyamat, melynek során olyan új, jogilag kényszerítő erejű – a helyettesített aktusokat hatálytalanító – aktus keletkezik, amelyben a jogalkotás politikai tartalmának módosítása egységben jelenik meg a változatlanul hagyott rendelkezések kodifikációjával. (A Parlament Jogi Bizottságának jelentése 2007).

Mindebből az következik, hogy jogi szemszögből lehetetlen, vagy csak hosszas jogelőzményi kutatást követően lehetne az egyik jeltárgyat elhatárolni a másiktól, ami meghaladja egy fordításkutató kompetenciáját. A szövegrészlet témafejlődésének felvázolása tehát szigorúan szövegnyelvészeti keretben és az említett megszorításokkal tekinthető megbízhatónak. Az előbb kifejtett ellentmondás oka végeredményben az, hogy a jognak mint társadalomtudománynak

nincs nyelven kívüli tárgya, a jog tárgya az a valóság, melyet saját maga a nyelv által teremt meg. Az uniós intézmények létalapját és legitimációját éppen ez a valóságteremtés adja (Farkas 2009: 73).

5.2. A fordítói stratégia lehetséges magyarázata

Ami a fordítók és lektorok stratégiáját illeti, az egymást szinte tökéletesen lefedő témastruktúra-szerkezet arra enged következtetni, hogy a fordítás elsődleges szempontja jogi természetű volt: igazolásra váró feltételezés, hogy az azonos joghatás kiváltásának, a pragmatikai ekvivalenciának a követelménye szorosan összefügg az azonos vagy hasonló témaszerkezettel. Ez azt is jelentheti, hogy a mindent felülíró jog nevében a fordítók különböző fordítási technikákkal még a nyelvi rendszerbeli különbségeket is áthidalhatják. Ha tehát több hasonló súlyú uniós jogszabályt párhuzamos korpuszokon megvizsgálva arra a megállapításra jutnánk, hogy a témafejlődésük nyelvtől függetlenül nagyon hasonló, következő lépésként fel lehetne tárni azokat az esetlegesen szöveg-típus- és/vagy műfajspecifikus fordítási műveleteket, melyek e hasonlósághoz vezetnek.

5.3. A témafejlődés egy szakaszán tapasztalható különbség és ennek okai

A megbízhatóság kérdése a mennyiség-minőség összefüggésében is felvetődik, vagyis ha közelebbről megvizsgáljuk, hogy az azonos számok mit fednek, a témastruktúra és a szövegminőség közötti viszony tekintetében is tehetünk megállapításokat. A szöveg kulcskifejezése a *VAT system / hozzáadottértékadó-rendszer*, ezért feltételezni lehetett, hogy ez rendszeresen fel fog bukkanni a preambulumbekendésekben akár változatlan formában, akár szinonimákban, mindhárom fajta témafejlődést követve, és mind az angol, mind a magyar változatban ugyanazon mintázatban. Ez azonban nincs így.

- (17a)⁴ It is therefore necessary to achieve such harmonisation of legislation on turnover taxes by means of a system of value added tax (VAT),
- (18a) (*harmonisation*) such as will eliminate, as far as possible, factors
- (19a) (*factors*) which may distort conditions of competition, whether at national or Community level.
- (20a) A VAT system achieves the highest degree of simplicity and of neutrality
- (21a) when the tax is levied in as general a manner as possible

⁴ A számozás a példamondatoknak az 1-2. mellékletben található angol és magyar korpuszban elfoglalt helyére utal. Az (a) jelölésű példák az angol korpuszból, a (b) jelölésű példák a magyar korpuszból származnak.

(22a) It is therefore in the interests of the internal market and of Member States to adopt *a common system which* also applies to the retail trade.

(25a) *The common system of VAT* should result in neutrality in competition,

A (17a) és (20a) között a határozatlan determináns eltérő (nemspecifikus és generikus) értelmezése miatt nem lehetett kiterjesztett párhuzamos témafejlődést megállapítani, a (22a) témaegységben pedig az *a common system* NP-t egy olyan jelzői melléknév és determinatív/restriktív vonatkozó jelzői mellékmondat követi, mely korlátozza a főnévi csoport kiterjedését, ezért a Connor és Schneider-féle kritériumok alapján a (22a) nem tart fenn kiterjesztett párhuzamos témafejlődést sem a (17a)-val, sem a (20a)-val. A (25a)-ban pedig a határozott névelő kijelölő funkciója miatt egyértelműen a jelen irányelv által meghatározott héa-rendszerre utal.

A (17a)–(22a) témaegység magyar változata a (15b)–(17b) témaegység.

(15b) Ezért szükséges, hogy *a hozzáadottértékadó-rendszer (HÉA-rendszer) segítségével* összehangolják a forgalmi adókra vonatkozó jogszabályokat,

(16b) és *ezáltal*, amennyire csak lehetséges, kiküszöböljék azokat a tényezőket,

(17b) *amelyek* a verseny feltételeit akár nemzeti, akár közösségi szinten torzíthatják.

(18b) *A HÉA-rendszer* akkor valósítja meg a legnagyobb egyszerűséget és semlegességet,

(19b) ha *az adót* a lehető legáltalánosabb módon vetik ki,

(20b) és ha annak hatálya kiterjed a termelés és az értékesítés minden szakaszára, valamint a szolgáltatásnyújtás területére is.

(21b) *Emiatt* a belső piac és a tagállamok érdekében áll elfogadni egy, a kiskereskedelemre is érvényes közös rendszert.

(23b) *A közös HÉA-rendszernek* a verseny semlegességét kell eredményeznie még akkor is, [...]

A magyar határozott névelőnek a (15b)-ben kijelölő szerepe van, vagyis a jelen irányelv által meghatározott héa-rendszerre utal, míg az angol változat egy bizonyos fajta héa-rendszert említ. Első látásra *hamis értelemnek (faux sens-nak)* tűnik, olyan jelenségnek, melyet a hitelesnek számító magyar változatot olvasó észre sem vesz. „*A faux sens* az a jelenség, amikor a fordító nem a forrásnyelvi üzenetet fordítja, de amit helyette fordít, annak is *van* az adott szövegben elfogadható értelme.” (Albert 2003: 45). A hamis értelem a magyarban a specifikus funkciójú határozott névelő használatának tudható be, melyet a specifikus funkciójú határozatlan névelő helyett használt a fordító. E tanulmányunknak nem tárgya az angol és a magyar determinánsok rendszerének fordítástechnikai szemszögből való összetevő elemzése, elég annyit megjegyezni, hogy mivel jelentésárnyalataik nem esnek teljesen egybe, néha a határozottat

kell a határozatlan helyett alkalmazni, és fordítva. Érdeemes viszont megvizsgálni, hogy olyan rendszerbeli különbségről van-e szó, melynek következtében a magyarban csak a határozott névelőt lehetett használni? Egy lehetséges nyersfordítás a következő lenne:

(15c)–(17c) Ezért a forgalmi adókra vonatkozó jogszabályokat egy **olyan** hozzáadottértékadó-rendszer segítségével úgy össze kell hangolni, hogy ezáltal a lehető legnagyobb mértékben kiküszöbölhető legyenek a versenyt nemzeti vagy közösségi szinten esetlegesen torzító feltételek. (Ford.: F.I.)

A kísérleti változathoz kitűnik, hogy a határozatlan névelő nemspecifikus funkciója miatt a determináns után egy utalószót (*olyan*) kellett volna beilleszteni, de ezt az úgy utalószó kizárta. A határozott névelő tehát szintaktikai megszorítások miatt jelent meg a magyar változatban, de ezáltal szemantikai csúszás következett be: míg az angol *a system of VAT*-nak nincs, a magyar *a HÉA-rendszernek* van egzisztenciális előfeltevése.

A (20a) témaegységben a határozatlan determináns jelentésárnyalata csak generikus lehet = bármilyen héa-rendszer, míg a (18b) témaegység határozott determinánssa kettős értelmezést tesz lehetővé: vagy generikus (= bármely héa-rendszerre), vagy specifikus (= a jelen irányelvben meghatározott héa-rendszerre) utal. Ezt a kétértelműséget a generikus funkciójú magyar határozatlan névelő, melynek használatát ezen a szöveghelyen semmilyen megkötés nem korlátozza, feloldhatta volna:

(18c) Egy közös *HÉA-rendszer* akkor valósítja meg a legnagyobb egyszerűséget és semlegességet,

A (22a)-ban és a (21b)-ben egyaránt nemspecifikus határozatlan determináns található, míg a (22a)-ban nemspecifikus határozatlan, a (23b)-ben viszont specifikus határozott.

A fentiek okán az angol és a magyar témastruktúra-mintázat jelentős eltérést mutat:

Directive on the common system of VAT

A system of VAT

A VAT system

A common system which

The common system of VAT

Irányelv a HÉA-rendszerről

A HÉA-rendszer

A HÉA-rendszer

A közös HÉA-rendszernek

A követő témafejlődés EN/HU 24/23 arányának, valamint a témamélység EN/HU 25/24 arányának egyik oka tehát a determinánsok eltérő értelmezésében

keresendő. A témastruktúra-mintázatok egybevetése és az eltérések/hasonlóságok okainak keresése egyúttal a szöveg minőségére is enged következtetni: a determinánsok fordítók általi értelmezése két szöveghelyen felveti a *faux sens* eshetőségét. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a determinánsok értelmezése problémájának felvetésekor kizárólag a szövegből indultam ki, és teljes mértékben elvonatkoztattam a szöveg fogalmazójának esetleges feltételezett szándékától, valamint attól a nem elhanyagolható tényről is, hogy az EU-ban keletkező szövegeket gyakorta nem anyanyelvek készítik, s jóllehet az illetékes nyelvi osztályoknak (az esetek elsősorban többségében az angol és a francia nyelvi osztályoknak) az anyanyelvi lektorálás is a feladatuk közé tartozna, ez nem mindig történik meg. A szövegellátási folyamat során számos szövegező (*drafter*), fordító és lektor működik közre, és – főként a kisebb mértékű módosításokat – ma már szövegösszehasonlító szoftverrel készítik, mely a törölt, beszúrt és módosított részeket különböző színekkel jelölve könnyíti a fordítók munkáját. Ezen, intézményi szakzsargonral *docucomp*oknak nevezett anyagokban a fordítók általában csak a módosításokat vezetik át, és az idő szorításában néha még a közvetlen szöveggörnyezettől is kénytelenek elvonatkoztatni. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a fordítási folyamat során a fordítók nem csak a forrásnyelvi szöveget veszik figyelembe, hanem a már elkészült egyéb nyelvi változatokat is, vagyis az intézményekben a fordítási folyamat vezérnyelves mozzanatok is tartalmaz. A tanulmányban felvetett determináns-probléma akár mindezen tényezők eredőjeként is keletkezhetett.

6. Összegzés

A tanulmányban egy kiemelkedő jelentőségű, egységes szerkezetbe foglalt uniós irányelvnek a címet, a bevezető hivatkozásokat és a preambulumbekzdések egy részét tartalmazó első oldalára alkalmaztam a Lautamatti által kidolgozott, valamint a Connor és Schneider által finomított témastruktúra-elemzési modellt. Kiderült, hogy a jogi aktusok sajátágaiból következőleg – a jogi aktusok maguk teremtik meg a jeltárgyukat – ezt a szövegnyelvészeti módszert valószínűleg csak további finomításokkal lehetne erre a szövegfajtára alkalmazni.

Jóllehet az angol és a magyar szövegváltozat témafejlődési mintázata nagymértékű átfedést mutatott, a két nyelvi változat témastruktúra-mintázatának kvalitatív elemzése már jelentős eltéréseket állapított meg, melyeknek közvetlen kapcsolata lehet a szöveg minőségével. Ugyanakkor a korpusz jelentéktelen mérete nem tette lehetővé olyan értelmű általánosítható következtetés levezetését, miszerint az uniós irányelvek preambulumbekzdéseinek angol-magyar szövegváltozataiban általában egybeesik vagy épp ellenkezőleg: jelentősen eltér a témastruktúra. Ez további kutatási irány lehet, annál is inkább, mivel a jogszabályok témastruktúra elemzése kutatási úrtöltene be.

Irodalom

- Albert S. 2003. A contresens fogalma a fordításelméletben. *Fordítástudomány* V. évf. 1. szám. 44–59.
- Az Európai Parlament Jogi Bizottságának 2007. április 19-i jelentéstervezete az „Első jelentés a szabályozási környezet egyszerűsítésére irányuló stratégia végrehajtásáról” című bizottsági munkadokumentumról http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/pr/663/663090/663090hu.pdf
Letöltve: 2010.10.09.
- Az Európai Unió Tanácsa keretében elfogadott jogi aktusok formája. 2005. július. Negyedik kiadás. Az Európai Unió Tanácsa. Kézirat.
- Connor, U., Schneider, M. 1990. Analyzing Topical Structure in ESL Essays. Not All Topics Are Equal. *SSLA* Vol. 12. No. 4. 411–427.
- Farkas I. 2007. A fordítói szabadság korlátai az EU intézményeiben. *Fordítástudomány* IX. évf. 2. szám. 98–106.
- Farkas I. 2009. Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett felmérés tanulságai. *Fordítástudomány* XI. évf. 1. szám. 36–84.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Lautamatti, L. 1987. Observations on the Development of the Topic of Simplified Discourse. In: Connor, U., Kaplan, R. B. (eds) *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company. 87–114.
- Lesznyák Á. 2007. Justitia foglyai? Fordítói munka az Európai Bizottságnál. In: Heltsai P. (szerk.) *Nyelvi Modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete. Pécs: MANYE– Gödöllő: Szent István Egyetem. 193–198.
- Marzocchi, C. 2005. On a Contradiction in the Discourse on Language Arrangements in EU Institutions. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 5–12.
- Merkel, M. 2007. Effects of translation tools on language in translations. Az Európai Bizottság luxemburgi fordítói számára tartott továbbképzési előadás anyaga. Kézirat.
- Pym, A. 2001. Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban. *Fordítástudomány* III. évf. 2. szám. 5–21.
- Ulrich, H. 1998. La mise en place du Translator’s Workbench (TWB): Concurrence avec SYSTRAN et élément humain. *Terminologie et traduction*. Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes Vol. 1. 102–116.

Forrás

- A Tanács 2006/112/EK irányelve (2006. november 28.) a közös hozzáadottértékadó-rendszerről http://eur-lex.europa.eu/Result.do?code=32006L0112&Submit=Search&RechType=RECH_celex&_submit=Search

1. Melléklet: angol korpusz

1. COUNCIL DIRECTIVE 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax

2. THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION,
Having regard to the Treaty establishing the European Community,
and in particular Article 93 thereof,
Having regard to the proposal from the Commission,
Having regard to the Opinion of the European Parliament,
Having regard to the Opinion of the European Economic and
Social Committee,

Whereas:

3. *Council Directive 77/388/EEC* of 17 May 1977 on the harmonisation of the laws of the Member States relating to turnover taxes — Common system of value added tax: uniform basis of assessment has been significantly amended on several occasions.
4. Now that *new amendments* are being made to the said Directive,
5. it is desirable, for reasons of clarity and rationalisation that *the Directive* should be recast.
6. *The recast text* should incorporate all those provisions of Council Directive 67/227/EEC of 11 April 1967 on the harmonisation of legislation of Member States concerning turnover taxes
7. *which* are still applicable.
8. *That Directive* should therefore be repealed.
9. To ensure that *the provisions* are presented in a clear and rational manner, consistent with the principle of better regulation, it is appropriate to recast the structure and the wording of the Directive
10. although *this* will not, in principle, bring about material changes in the existing legislation.
11. *A small number of substantive amendments* are however inherent to the recasting exercise
12. and should nevertheless be made.
13. Where *such changes* are made,
14. *these* are listed exhaustively in the provisions governing transposition and entry into force.
15. *The attainment of the objective of establishing an internal market* presupposes the application in Member States of legislation on turnover taxes
16. (*the application in Member States of legislation on turnover taxes*) that does not distort conditions of competition or hinder the free movement of goods and services.

17. It is therefore necessary to achieve such harmonisation of legislation on turnover taxes by means of a system of value added tax (VAT),
18. *such (harmonisation)* as will eliminate, as far as possible, factors
19. *(factors) which* may distort conditions of competition, whether at national or Community level.
20. *A VAT system* achieves the highest degree of simplicity and of neutrality
21. when *the tax* is levied in as general a manner as possible
22. and when *its scope* covers all stages of production and distribution, as well as the supply of services.
23. It is therefore in the interests of the internal market and of Member States to adopt a common system *which* also applies to the retail trade.
24. It is necessary to proceed by stages, since *the harmonisation of turnover taxes* leads in Member States to alterations in tax structure and appreciable consequences in the budgetary, economic and social fields.
25. *The common system of VAT* should result in neutrality in competition,
26. even if *rates and exemptions* are not fully harmonised,
27. such that within the territory of each Member State *similar goods and services* bear the same tax burden,
28. whatever *the length of the production and distribution chain*.
29. Pursuant to Council Decision 2000/597/EC, Euratom, of 29 September 2000 on the system of the European Communities' own resources (3), *the budget of the European Communities* is to be financed, without prejudice to other revenue, wholly from the Communities' own resources.
30. *Those resources* are to include those accruing from VAT and obtained through the application of a uniform rate of tax to bases of assessment determined in a uniform manner and in accordance with Community rules.
31. It is vital to provide for a transitional period to allow *national laws* in specified fields to be gradually adapted.

2. Melléklet: magyar korpusz

1. A TANÁCS 2006/112/EK IRÁNYELVE 2006. november 28. a közös hozzáadottértékadó-rendszerről

2. AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA,
tekintettel az Európai Közösséget létrehozó szerződésre, és
különösen annak 93. cikkére,
tekintettel a Bizottság javaslatára,
tekintettel az Európai Parlament véleményére,
tekintettel az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleményére,
mivel:

3. *A tagállamok forgalmi adóra vonatkozó jogszabályainak összehangolásáról – közös hozzáadottértékadó-rendszer: egységes adóalap-megállapítás – szóló, 1977. május 17-i 77/388/EGK tanácsi irányelvet több alkalommal jelentős mértékben módosították.*
4. Az átláthatóság és az ésszerűség érdekében *az említett irányelvet* át kell dolgozni.
5. Ezen átdolgozás keretében *a tagállamok forgalmi adókra vonatkozó jogszabályainak összehangolásáról szóló, 1967. április 11-i 67/227/EGK tanácsi irányelv még alkalmazandó rendelkezéseit* át kell venni.
6. Ezért *az említett irányelvet* hatályon kívül kell helyezni.
7. Annak biztosítására, hogy *a rendelkezések* világos és ésszerű módon, a jogalkotás minőségének javítására vonatkozó elvvel összhangban kerüljenek bemutatásra,
8. *az irányelv szerkezetét és szövegezését* át kell dolgozni,
9. bár *ez* elviekben nem eredményez érdemi változásokat a meglévő jogszabályban.
10. *Az átdolgozási művelet* ugyanakkor együtt jár néhány lényegi módosítással,
11. *amelyet* mindazonáltal el kell végezni.
12. *Azokat az eseteket*, amelyeket ilyen változtatások érintenek, kimerítően fel kell sorolni az átültetést és a hatálybalépést szabályozó rendelkezésekben.
13. *A belső piac létrehozására irányuló cél megvalósításának* előfeltétele a forgalmi adókra vonatkozó olyan jogszabályok alkalmazása a tagállamokban,
14. *amelyek* nem torzítják a verseny feltételeit, és nem akadályozzák az áruk és a szolgáltatások szabad mozgását.
15. Ezért szükséges, hogy *a hozzáadottértékadó-rendszer (HÉA-rendszer) segítségével* összehangolják a forgalmi adókra vonatkozó jogszabályokat,
16. és *ezáltal*, amennyire csak lehetséges, kiküszöböljék azokat a tényezőket,

17. *amelyek* a verseny feltételeit akár nemzeti, akár közösségi szinten torzíthatják.
18. *A HÉA-rendszer* akkor valósítja meg a legnagyobb egyszerűséget és semlegességet,
19. ha *az adót* a lehető legáltalánosabb módon vetik ki,
20. és ha *annak hatálya* kiterjed a termelés és az értékesítés minden szakaszára, valamint a szolgáltatásnyújtás területére is.
21. *Emiatt* a belső piac és a tagállamok érdekében áll elfogadni egy, a kis-kereskedelemre is érvényes közös rendszert.
22. Szakaszonként szükséges eljárni, ugyanis *a forgalmi adók összehangolása* a tagállamokban az adórendszer változtatásaihoz vezet, és költségvetési, gazdasági és szociális területen is érzékelhető következményekkel jár.
23. *A közös HÉA-rendszernek* a verseny semlegességét kell eredményeznie még akkor is,
24. ha *az adómértékek és adómentességek teljes összehangolása* elmarad,
25. vagyis mindegyik tagállam területén, akármilyen hosszú is *a termelési és értékesítési lánc*,
26. *a hasonló termékekre és szolgáltatásokra* ugyanakkora adóterhet kell kivetni.
27. Az Európai Közösségek saját forrásainak rendszeréről szóló, 2000. szeptember 29-i 2000/597/EK, Euratom tanácsi határozatnak megfelelően *az Európai Közösségek költségvetését* – az egyéb bevételeket nem érintve – teljes egészében a Közösségek saját forrásaiból finanszírozzák.
28. *E források* tartalmazzák a HÉA-bevételeket is,
29. amelyek azon közös adómérték alkalmazásából adódnak,
30. amely a közösségi szabályoknak megfelelően az adóalap-megállapításra egységesen került meghatározásra.
31. Elengedhetetlen egy átmeneti időszak megállapítása, *amely* lehetővé teszi a nemzeti jogszabályok fokozatos kiigazítását az egyes meghatározott területeken.

3. Melléklet

Témafejlődés a témaegységekre bontott párhuzamos korpuszban – angol korpusz

1. **COUNCIL DIRECTIVE 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax**
2. **THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION**
 3. Council Directive 77/388/EEC
 4. new amendments
 5. The Directive
 6. The recast text
 7. Which
 8. That Directive
 9. the provisions
 10. this
 11. a small number of amendments
 12. Ø (a small number of amendments)
 13. such changes
 14. these
15. The attainment of the objective
16. (The application in Member States of legislation on turnover taxes) that
 17. A system of VAT
 18. Such harmonisation
 19. (factors) which
 20. A VAT system
 21. The tax
 22. Its scope
 23. A common system which
 24. The harmonisation of turnover taxes
 25. The common system of VAT
 26. rates and exemptions
 27. similar goods and services
 28. the length of the production and distribution chain
 29. the budget
 30. Those resources
 31. national laws

4. Melléklet

Témaféjlődés a témaegységekre bontott párhuzamos korpuszban – magyar korpusz

1. A TANÁCS 2006/112/EK IRÁNYELVE (2006. november 28.) a közös hozzáadottértékadó-rendszerrel
2. AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA
 3. 77/388/EGK tanácsi irányelvet
 4. az említett irányelvet
 5. a 67/227/EGK tanácsi irányelv még alkalmazandó rendelkezéseit
 6. az említett irányelvet
 7. a rendelkezések
 8. az irányelv szerkezetét
 9. ez
 10. az átdolgozási művelet
 11. (lényegi módosítással), amelyet
 12. Azokat az eseteket
 13. A belső piac létrehozására irányuló cél megvalósításának
 14. (olyan jogszabályok), amelyek
 15. A HEA-rendszer
 16. Ezáltal
 17. (tényezőket), amelyek
 18. A HEA-rendszer
 19. az adót
 20. annak hatálya
 21. emiatt
 22. a forgalmi adók összehangolása
 23. A közös HEA-rendszernek
 24. az adómértékek és adómentességek teljes összehangolása
 25. a termelési és értékesítési lánc
 26. a hasonló termékekre és szolgáltatásokra
 27. az Európai Közösségek költségvetését
 28. E források
 29. (bevételeket is), amelyek
 30. (közös adómérték alkalmazásából), amely
 31. (egy átmeneti időszak megállapítása), amely

Angolról magyarra fordított szövegek idegenszerűségének vizsgálata

Szabados Ágnes

E-mail: szabadosa@freemail.hu

Kivonat: A fordított szövegek vizsgálata és sajátos jegyeinek feltárása a fordítástudomány egyik legfontosabb feladata. Ennek lehetséges módja a fordított és az eredetileg célnyelven írott szövegek összehasonlító vizsgálata, mivel így meghatározhatjuk azon megkülönböztető jegyeket, amelyek a fordított szöveget idegenszerűvé, kvázi-helyessé teszik az olvasók számára. Az idegenszerűség régóta foglalkoztatja a nyelvészeket és fordításkutatókat, azonban az utóbbi években a kvázi-helyesség témájában kevés kutatás született. Jelen tanulmány a kvázi-helyesség témájával mindeddig legelmélyültebben foglalkozó Klaudy (1987) kutatási eredményeire támaszkodik. A dolgozat egy empirikus kutatást mutat be, amelynek célja angolról magyarra fordított társadalomtudományi szövegek alapján annak vizsgálata, vajon a célnyelvi olvasók meg tudják-e ítélni, fordított vagy autentikus célnyelvi szöveget olvasnak-e. A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy bár a megkérdezettek néha bizonytalanok, többnyire azonban meg tudják ítélni, eredeti vagy fordított szöveget olvasnak-e. Figyelemreméltó az a megállapítás is, miszerint a válaszadók nem feltétlenül a rosszul megfogalmazott szöveget tartják fordításnak, azaz a fordítást nem tekintik másodrendű tevékenységnek az anyanyelvi fogalmazáshoz képest.

Kulcsszavak: kvázi-helyesség, fordított szöveg, autentikus szöveg, jó fordítás, olvasói elvárások

Bevezetés

Jelen dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, vajon mi okozhatja az angolról magyarra fordított szövegek fordításízét, és miben térnek el az eredetileg magyarul írt szövegektől. Az idegenszerűség okainak intuitív és szisztematikus feltárásával egyaránt régóta foglalkozik a fordítástudomány, azonban angol–magyar fordítási irányban még kevés eredmény született. A fordított szövegek leírása és elemzése rendkívül összetett feladat, hiszen a nyelvészet szinte valamennyi szintje kihat a szöveg egészére: a lexikai és grammatikai jellegzetességek az egész szövegszerveződést tekintve meghatározóak. A kvázi-helyesség vizsgálata tehát azért is releváns, mert a fordítástudomány és általában az alkalmazott nyelvészet számos területén hasznosíthatók az eredmények: a grammatika, lexikológia, szövegtan, pragmatika, illetve a fordítástudomány területén belül a fordítási univerzálék, a fordítás oktatása és a fordítás minősége területén is fontos ismeretanyagra tehetünk szert. Az angol és a magyar nyelv jellemző szövegszintű eltéréseivel pedig még viszonylag kevesen foglalkoztak.

Dolgozatom alapproblémája tehát a fordításokban érezhető idegenszerűség, amelyet nagyon nehéz objektívan vizsgálni, hiszen a fordítók szövegszintű szövegalkotási folyamata többnyire nem tudatos, és az olvasók is általában intuitívan értékelik a szövegeket. A kvázi-helyesség jelenségének objektívabb és szisztematikusabb leírásában segítséget nyújthat az olvasói elvárások megismerése, ezért az elméleti háttér áttekintése után egy kérdőíves felmérés segítségével szeretnék a következő kutatási kérdésekre válaszolni:

1. Meg tudják-e ítélni az olvasók, hogy magyar nyelvre fordított vagy eredeti magyar nyelvű szöveget olvasnak?
2. Milyen jellemzők alapján tekintenek egy idézetet fordított vagy autentikus magyar szövegnek?

A vizsgálat során feltárjuk az olvasók intuitív elképzeléseit a fordított és autentikus szövegek sajátosságairól, majd hipotéziseket fogalmazunk meg a fordított szövegek jellemző jegyeiről.

2. A kvázi-helyesség kutatása során elért eddigi eredmények

2.1. A kvázi-helyesség fogalma

A fordításokban érzékelhető idegenszerűség régóta foglalkoztatja a kutatókat. A jelenséget a magyar szakirodalomban a *kvázi-helyesség*, *fordításízűség*, míg a nemzetközi szakirodalomban a *quasi-correctness*, *translationese* és *translated language* terminusokkal határozzák meg. A fogalmat először Papp Ferenc (1972) használta és definiálta. Szerinte a kvázi-helyes szövegekre az alábbi három állítás egyszerre jellemző: (1) a szöveg minden mondata az adott nyelv grammatikai szabályait követi, (2) az adott nyelv beszélői a szöveg minden mondatát helyesnek és elfogadhatónak tartják, (3) az egész szöveget mégis elutasítják, mert nem felel meg a szövegről alkotott intuitív elképzeléseiknek. Klaudy (1999) utal arra, hogy a terminus egyben azt is sugallja, a fordított szöveg nem rosszabb, mint az eredeti célnyelvi szöveg, hanem egyszerűen más. Klaudy a jelenséget a következőképpen határozza meg:

„A kvázi-helyesség a fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szöveg egészének eltérése az eredeti célnyelvi szövegektől. Egészen finom, mondat szinten érzékelhetetlen eltérésekről van szó, a fordított szöveg **egésze** az, ami más, mint az eredeti célnyelvi szövegek. Az olvasó csak enyhe **idegenszerűséget** érez, de nem tudja megmondani az okát.” (Klaudy 1999:116)

2.2. A kvázi-helyesség okai

A kvázi-helyesség tehát azt jelenti, hogy a mondatok grammatikailag helyesek, a másság nem a mondatokban, hanem a mondatok fölött, azaz szövegszinten

érhető tetten. Klaudy (2007) *Szövegszintű műveletek a fordításban* című tanulmányában megfogalmazza, hogy „a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek, és éppen a szövegszint az, ahol a másság kimutatható,” továbbá „a forrásnyelvre jellemző szövegépítési sajátosságok nem kerülnek át a célnyelvbe, de megváltoztatják a célnyelvi szöveg mondatszerkesztési sajátosságainak eloszlását” (Klaudy 2007: 139). Mivel azonban a szöveg minden eleme hozzájárul a szöveg egészének szerveződéséhez, ezért a szövegszintű kvázi-helyesség rendkívül összetett jelenség, amely számos különböző okra vezethető vissza. Klaudy (2007) szerint a legfontosabb szövegszintű művelet a lexikai és szintaktikai lehetőségek közül való választás.

(1) lexikai választások közül a fordítói kompetenciát tükrözi többek között a nem terminusértékű lexika fordítása (pl. hamis barátok elkerülése, konkretizáció és generalizáció, jó és rossz kollokációk), valamint a reáliák fordítása. Szövegszintű hatása van az átvétel, kihagyás és körülíró fordítás közötti választásnak is.

(2) grammatikai választások terén különös hangsúlyt kap a mondatok szövegkohéziós funkciója, illetve az egyes mondatok közötti egyeztetés. Ha például a fordító nem következetesen alkalmazza az egyes és többes számot vagy a cselekvő és passzív szerkezetű megfogalmazást, az az egyes mondatok szintjén még nem, a szöveg egészében azonban idegenszerűséget eredményez.

Klaudy (1997) a lexikai és grammatikai átváltási műveletek szisztematikus leírásával megalapozza a kvázi-helyesség tudományos vizsgálatát. A szerző megkülönböztet kötelező és fakultatív átváltási műveleteket. Ha a fordító a kötelező átváltási műveleteket nem hajtja végre, akkor nyelvtanilag helytelen mondat keletkezik. Ha azonban a fakultatív átváltási műveletek maradnak el, akkor sok esetben grammatikailag helyes, ám a célnyelvi befogadó számára nehezen olvasható, fordításízű mondat vagy szöveg jön létre. A nyelvi közvetítőnek ezért virtuózan kell bánnia a különböző fakultatív átváltási műveletekkel. Vannak olyan fordítás-specifikus műveletek, amelyek különösen tükrözik a fordító szakmai hozzáértését és gyakorlatát, így például a jelentések felcserélése, az antonim fordítás, a teljes átalakítás vagy a kompenzáció, amelyek segítségével a fordítás több szemszögből is megközelíthető, színesíthető, gazdagítható.

2.3. A nemzetközi fordítástudomány vizsgálódásai

A magyar kutatások mellett a nemzetközi fordítástudomány is számottevő eredményeket ért el a kvázi-helyesség területén. Weizman és Blum-Kulka már 1987-ben tanulmányt írt a „translated language” azonosításáról. Vehmas-Lehto (1989) oroszról finnre fordított újságcikkek alapján végzett kutatást a „quasi-correctness” leírására. Gideon Toury (1986) „discourse transfer”-nek nevezi a forrásnyelvi szövegszintű jellemzők átvitelét a célnyelvi szövegbe. Mona Baker *In Other Words* című művében szintén megfogalmazza az aktuális tagolás vizsgálatakor, hogy a grammatikai helyesség nem feltétlenül garantálja az elfogadhatóságot, mivel ahhoz az is szükséges, hogy egy adott

megnyilatkozás illeszkedik a szöveggörnyezetbe. Korpusznyelvészeti vizsgálódásai pedig a korábban sokszor intuitív megközelítés helyett tudományosabb és objektívabb eredmények elérését teszi lehetővé.

Katharina Reiss már 1971-ben megállapította, hogy a fordítások nem aknázzák ki teljesen a célnyelv nyelvi forrásait. Egy fordítás minőségét ezért úgy mérhetjük fel, hogy megvizsgáljuk a célnyelv azon leggyakoribb szavait, amelyek a forrásnyelvben nem léteznek. Amennyiben ezek számottevő mértékben előfordulnak, a fordítás minősége jó. Erre az elméletre alapozva vizsgálja Tirkkonen-Condit (2002) a kvázi-helyességet (*translationese*) angolról finnre fordított szövegekben. A *Translationese – a myth or an empirical fact* című tanulmányában angol–finn fordítási irányban vizsgálja, mely nyelvi jegyek alapján ítélnék a befogadók egy szöveget eredetinek, illetve fordítottnak. Ebben a cikkben többek között Katharina Reiss elméletét továbbgondolva kidolgozza az egyedi elemek elméletét (*unique items hypothesis*), amelynek lényege, hogy a fordított szövegekben alacsonyabb gyakorisággal fordulnak elő olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs nyelvi megfelelőjük a forrásnyelvben, azaz másképpen fejezik ki azokat más nyelvekben. Ha tehát egy célnyelvi szövegben gyakran fordulnak elő ilyen egyedi elemek, akkor a befogadónak az lesz a benyomása, hogy eredeti célnyelven megfogalmazott szöveget olvas. Ha angol–magyar nyelvpárra vonatkoztatom Tirkkonen-Condit elméletét, ilyen egyedi elem a magyar nyelvben például a *szerepvállalás* vagy a *rendeltetés* szó, az angol nyelvben pedig a *sophisticated*.

2.4. A kutatásban alkalmazott megközelítés

Dolgozatomban elsősorban a Klaudy (1987) és Tirkkonen-Condit (2002) által kidolgozott elméleti háttérre és eredményekre támaszkodom. Azt vizsgálom, hogy a kvázi-helyesség megjelenik és érzékelhető-e angolról magyarra fordított szövegekben. A szövegek értékelése során elsősorban a Klaudy által kidolgozott lexikai és grammatikai átváltási műveletek végrehajtását és azok elmaradását, valamint a Tirkkonen-Condit által fölvetett egyedi elemek (*unique elements*) meglétét és hiányát vizsgálom. Ez az elméleti háttér azért kifejezetten alkalmas a kérdőíves felméréshez, mivel az olvasók intuitív megfigyeléseinek tudományos alátámasztásaként szolgálhat.

A felmérés elkészítéséhez Klaudy (1987) kérdőíves felmérése jelentette a kiindulópontot, aki hasonló kutatást végzett már orosz–magyar fordítási irányban. Mivel angol–magyar nyelvpárban hasonló felmérés még nem készült, ezért azt érdemesnek tartottam elvégezni. A két vizsgálat eredményeinek összehasonlításával megállapíthatjuk, hogy az angolról magyarra fordított szövegek kvázi-helyessége is hasonló arányban érzékelhető-e, illetve az idegenszerűség indoklásaként az orosz–magyar nyelvpárhoz hasonló okokat említene-e a megkérdezettek.

3. A kutatás bemutatása

3.1. A korpusz

A kérdőíves kutatás kérdéseit empirikus elemzés segítségével szeretném megválaszolni. A vizsgálat kvantitatív, ugyanakkor kiegészül más kérdésekkel is, amelyek célja az esetleges eltérések olvasók általi feltárása és megítélése. A kérdőíves felmérés a válaszlappal és a szövegrészletekkel a Függelékben szerepel.

A korpuszban 9 olyan szöveg szerepel, amelyek különböző társadalomtudományi témájú könyvekben és folyóiratokban jelentek meg, a pszichológia, történelem, tudományelmélet, diplomáciatörténet területén. A szövegrészletek közül 6 fordítás és 3 eredeti magyar nyelven megfogalmazott részlet, terjedelmük pedig 170-200 szó. Céloom olyan nem szépirodalmi szövegek vizsgálata volt, amelyek a hétköznapi és tudományos nyelvhasználatot tükrözik. Választásom véletlenszerű volt, ugyanakkor arra törekedtem, hogy a fordított és az autentikus magyar szövegek minősége változatos legyen.

A kérdőív kitöltése nem könnyű feladat, hiszen valamennyi szöveget publikálták, ezért minden bizonnyal lektor is javította azokat. Ennek ellenére az összeállításakor ügyeltem arra, hogy a forrásnyelvi jegyek jól érzékelhetőek legyenek, ezért kiválasztás közben a forrásnyelvi interferencia jegyeit kerestem. Azért választottam páratlan számú szöveget és nem egyenlő arányban osztottam meg a fordított és eredeti magyar szövegeket, hogy a kitöltés során a befogadókat ne a válaszok matematikai aránya befolyásolja.

A kérdőíves felmérésben 30 személy vett részt. A megkérdezettek életkora 23 és 42 év közötti, 17 nő és 13 férfi. A célcsoport kiválasztásánál arra törekedtem, hogy kitűnő idegennyelv-tudással rendelkezzenek. Fontos szempont volt az is, hogy lehetőleg minél több szakfordító legyen közöttük, mivel ők tudatosabban észreveszik a forrásnyelvi interferenciát a fordított szövegekben, mint azok, akiknek nincs fordítási tapasztalatuk. Valamennyi válaszadó magyar anyanyelvű, de van, aki évek, évtizedek óta él külföldön. Többen dolgoztak angol nyelvterületen, az egyik megkérdezett húsz évig élt az Amerikai Egyesült Államokban.

A kérdőív az alábbi három kérdést tartalmazta:

1. Ön szerint a szöveg eredetileg magyar nyelvű vagy fordított?
2. Mivel indokolja a döntését?
3. Ha fordításnak tartja a szöveget, mennyire jó fordításként értékeli?

A felmérés a fentiek mellett arra a kérdésre is választ ad, hogy az olvasók vajon a jól megformált szöveget automatikusan eredeti magyar szövegnek tartják-e és a fordítást csak másodlagos szövegeknek, vagy pedig egy fordítás is lehet-e szerintük ugyanolyan jó minőségű, mint az autentikus magyar szövegek.

3.2. A szövegek előzetes elemzése

Mielőtt a kérdőíveket kiosztottam, megvizsgáltam a kilenc szöveget kvázi-helyesség szempontjából, és ennek alapján előzetes értékelést készítettem

a korpuszról. Az elemzés során Klaudy (1987, 1999) és Tirkkonen-Condit (2002) munkája során elsősorban a fakultatív lexikai és grammatikai átváltásokat, a kollokációkat és egyedi elemeket, valamint a szöveg feldolgozásának nehézségét vizsgáltam.

A korpusz három eredeti és hat fordított magyar szöveget tartalmaz. Az eredeti magyar szövegek közül a **3. szöveg** megítélésem szerint a jól megformált magyar szöveg jegyeit hordozza. Mivel tudományos szöveg, ezért témája és mondszerkezete bonyolultabb, ennek ellenére könnyen érthető, átlátható szerkezetű, gördülékenyen olvasható. A magyar nyelv lexikai lehetőségeit kiaknázza, így állandósult szókapcsolatokat, átvitt értelmű kifejezéseket is tartalmaz (*megkongatták a vészharangot*). Az **5. szöveg** szintén jól megformált tudományos szöveg: logikus felépítésű, a tudományos terminológia következetes használatával. A mondszerkesztése azonban néhol túlságosan bonyolult és akadozó. A többszörösen összetett mondatok miatt a befogadónak nagyobb energiát kell fordítania arra, hogy megértse a szöveget. A **7. szövegben** az eredeti magyar megfogalmazást tükrözi többek között a sajátos, egyedi szóhasználat (*leghivatottabb*), valamint a természetes lexikai kapcsolódások (*fájdalmasan érint*). Ugyanakkor a megkérdezettek számára nehézséget okozhatnak a ritka idegen kifejezések (*konciliáns, fundamentális*) és a többszörösen összetett mondatok, amelyek meghosszabbíthatják a befogadó feldolgozási folyamatát. A fentiek alapján a 3. szöveget 5, az 5. és a 7. szöveget pedig 4 pontra értékelem.

A fennmaradó hat szöveg angolról magyar nyelvre fordított szöveg. Közülük az **1. szöveg** megítélésem szerint közepes fordítás. Nem tartalmaz nyelvhelyességi hibákat, a mondszerkesztés világos és a gondolatmenet érthető. Ugyanakkor közvetett interferencia érezhető több területen, amelynek következtében a szöveg modoros: szokatlan kollokációk (*szellemi akrobatamutatvány, nőtágok, lefegyverző tulajdonság*), illetve a fordító nem végzi el a fakultatív grammatikai átváltási műveletet a névszói szerkezet igésítésére (*mélyen gyökerező vonzódás és politikai fanatizmusra való hajlam -> hajlamosak vonzódni a halálhoz és hajlanak a politikai fanatizmusra*). Nem jellemző az egyedi elemek jelenléte. A **2. szöveg** egészen jó fordítás, és itt más fordítói stratégia figyelhető meg, mint az előzőben. A mondszerkezetek világosak és egyszerűek, a mondanivaló jól érthető, a gondolatmenet nem akadozik. Sok szóismétlés (pl. *agy*) is szerepel a szövegben, amely eredeti magyar szöveg benyomását kelti. Ugyanakkor a fordító nem hajtott végre egyes fakultatív átváltási műveleteket, így idegenszerűek a szenvedő szerkezetek, a névszói szerkezetek (*agyunk képes az alkalmazkodásra -> agyunk képes alkalmazkodni helyett*), vagy az utolsó mondatban a fordító elmulasztotta a névelő betoldását (*a kutatók*). Fordításízű számomra az *olyan aggyal jövünk a világra, amely...* szerkezet is, ehelyett természetesebb hangzású lenne az *amikor megszületünk, az agyunk...* mondatkezdés. A forrásnyelv hatását jelzi a következő mondatban a tény szó felesleges használata is: *A kutatók dokumentálni tudják azt a tény, hogy...* Az *ezzel biztosítva* és az *így téve lehetővé* kifejezések angol szerkezetek tükörfordítása, amelyek szintén idegenszerűek.

A **4. szöveget** gyenge fordításnak tartom. Szokatlan összetett szavak (*boldogságtartomány*) és lexikai kapcsolódások (*a boldogság megtörténik*) jellemzők. Nagyon erősen érződik az interferencia, túlságosan szó szerinti a fordítás.

Egyszerű tartalom bonyolult megfogalmazásban, amelyet a befogadónak nehéz feldolgoznia. Nem aknázza ki a magyar szókincs lehetőségeit, szinte csak a leggyakoribb, semleges töltetű szavak közül válogat a fordító. A *döntő fontosságú megérteni* esetén a nyelvi közvetítő bizonyára szó szerint fordította le az angol szerkezetet, holott itt is átváltási műveletet kellett volna végrehajtania: az igésített *meg kell értenünk* szerkezet természetesebb hangzású lenne a magyar olvasó számára. A személytelen forrásnyelvi mondatok sem lennének idegenszerűek, ha a fordító szintemelést hajtana végre, és alanyt helyezne a mondatba (*lehetséges büszkének és elégedettnek lenni* -> *büszkék és elégedettek lehetünk*). Ehhez hasonlít a *boldogság mindhárom fajtáját megismerve...* határozói igeneves szerkezet is, ahol a fordítónak el kellett volna végeznie a szintemelés fakultatív átváltási műveletét a kvázi-helyesség elkerülése érdekében.

A **6. szöveget** jó fordításnak ítélem meg. Szerkezete érthető, logikus, még a többszörösen összetett mondatok is jól megformáltak. Lexikai szempontból azonban igen erősen érződik az idegenszerűség. Bár az egyik fordítási univerzálé, a normalizáció követésének elve kimondja, hogy a nyelvi közvetítők a megszokotthoz közelítő ekvivalenst keresik a célnyelvben, ebben a részletben mégis éppen a rengeteg köznyelvi kifejezés teszi gyanússá a szöveget. Mintha a szerző túlságosan is frappáns, idiomatikus igyekezne lenni: könnyed, kollokvialis, hétköznapi fordulatokban gazdag szavakat, kifejezéseket és állandósult szókapcsolatokat használ, ezek azonban nem természetes hangzásúak, mivel autentikus szövegekben nem ilyen sűrűséggel és ilyen szöveggörnyezetben használjuk őket. Idegenszerű például a *pimasz* szó, illetve erőltetett egy mondaton belül egymástól néhány szónyi távolságra a *letaszítható a talapzatáról* és a *felvenni a kesztyűt*. A kevesebb talán több volna, természetesebb hangzást eredményezne. Kvázi-helyességet eredményez továbbá a *tulajdon eszméinek hirdetőjeként próbáltam látni* szerkezet is; itt a grammatikai felbontás és felemelés végrehajtásával természetesebb hangzásúvá válna a szöveg.

A **8. szöveget** közepes fordításként értékelem. A részlet a témából és ismeretterjesztő jellegéből fakadóan jól érthető, logikus elrendezésű, de ez nem a fordító erénye. A fordítás túlságosan tapadó, erősen érződik az interferencia, szinte olvasható a célnyelvi magyar szöveg mögött a forrásnyelvi angol szöveg. Több helyütt érződik egy-egy átváltási művelet hiánya. Így például az *Általában a felírt nyugtatók 70–80%-a alvási zavarokra használt* mondat helyett természetesebb hangzású lenne az *Általában a felírt nyugtatók 70–80%-át alvási zavarokra szedik/használják*, azaz a szenvedő szerkezetet a magyarban cselekvőre kellett volna váltani. Az átváltási műveletek hiánya mellett grammatikai, nyelvhelyességi hibák is előfordulnak. A címben például a *lehetséges megoldás* elől hiányzik egy névelő.

A **9. szöveget** rossz fordításnak tekintem, ahol szintén erősen érződik a forrásnyelvi szöveg interferenciája. A mondatok megfogalmazása sokszor bizonytalan, nem egyértelmű, melyik mondatrész hová tartozik. Már az első mondat szerkesztése sem egyértelmű: *Gyermekünk fejlődésének során az érintés érzelmi kielégülésének nélkülözhetetlen része marad*. Első olvasásra azt hihetjük, hogy az érintés szó a birtokos szerkezet részét képezi, azonban a mondatot végigolvasva kiderül, hogy a gyermek érzelmi kielégüléséről van szó. Sokkal

gördülékenyebb lenne a mondat az alábbi szórenddel: *Az érintés gyermekünk fejlődése során érzelmi kielégülésének nélkülözhetetlen része marad.* Egy másik grammatikai probléma a szám és személy egyeztetésének elmulasztása (*megérintik a vállunkat, megvergetjük a másik vállát*), valamint a konkretizálás elmulasztása: *Gyermekünknek szüksége van az ilyenfajta kontaktusra, bár ez ahogyan növekszik, egyre inkább csökken.* Az alanyváltást világosan jelezni kellene. A szöveg szókincese egyszerű, emellett a fogalmazó kevésbé jártas a stílusbeli finomságokban is. Szokatlan kollokációk (*érzelmi kielégülés*) is nehézkessé teszik az olvasást. *A személyiség hatással van az érintés szükségességére* szintén kvázi-helyes mondat.

A fenti elemzés alapján tehát az alábbi előzetes értékelést készítettem: a 9. szöveget 2, az 1., a 4. és a 8. szöveget 3, a 2. és a 6. szöveget pedig 4 pontra értékeltem.

4. A kutatás eredményei

4.1. A kvantitatív mérések eredményei

A felmérés során a résztvevőknek két olyan kérdésre kellett válaszolniuk, amelyek statisztikailag értékelhetőek. Ennek megfelelően vizsgáljuk meg, hogy a megkérdezettek milyen arányban döntöttek helyesen, illetve mely szöveget hogyan értékelték.

1. táblázat

A fordított és eredeti magyar szövegek értékelése

Szöveg sorszáma	Eredeti vagy fordított magyar szöveg	Helyes döntések száma	Helyes döntések aránya	Saját előzetes értékelésem	Megkérdezettek általi értékelés
1	Fordítás	48	80,0%	3	3,6
2	Fordítás	20	66,6%	4	4,13
3	Eredeti	20	66,6%	5	4,28
4	Fordítás	20	66,6%	3	4,21
5	Eredeti	14	46,6%	4	4,26
6	Fordítás	26	86,6%	4	4,21
7	Eredeti	14	46,6%	4	3,93
8	Fordítás	22	73,0%	3	4,26
9	Fordítás	12	40,0%	2	4

Az 1. számú táblázat azt mutatja statisztikailag, hogy az olvasók milyen arányban döntöttek helyesen arról, fordított vagy eredeti magyar nyelvű szöveget olvastak-e. A megkérdezettek közül többen is bevallották, hogy a kérdőív kitöltése nehéz volt, többször csak intuitíven döntöttek, és gyakran bizonytalanok voltak a helyes válaszban. A megadott személyes adatok alapján megállapítható,

hogy a legtöbb helyes választ nem a kiváló idegennyelv-tudással rendelkezők, hanem inkább a magyar nyelvészeti ismeretekkel bírók adták, illetve ők tudták részletesebben és szisztematikusabban megindokolni döntéseiket.

A legtöbben az 1. és a 6. szövegről tudták megállapítani, hogy fordítás. Ennek oka lehet, hogy mindkét szöveg erősen idegenszerű a túlbonyolított szókapcsolatok és mondatok következtében. A 2., 3., 4. és 8. idézetről szintén a kísérleti személyek nagy hányada, a kétharmaduk döntött helyesen. Közülük az egyik szöveg eredetileg is magyar nyelven íródott, jól megformált és könnyen érthető szöveg, így a megkérdezettek nem érezték erős idegenszerűséget. A szövegek minőségének olvasók általi értékelését a 2. számú táblázat rangsorolja.

2. táblázat

A szövegek minőség szerinti rangsorolása

Rangsor	Értékelés	Előzetes értékelés	Fordítás vagy eredeti magyar szöveg?	A szöveg sorszáma a kérdőívben
1.	4,28	5	Eredeti	3.
2.	4,26	4	Eredeti	5.
3.	4,26	3	Fordítás	8.
4.	4,21	3	Fordítás	4.
5.	4,21	4	Fordítás	6.
6.	4,13	4	Fordítás	2.
7.	4	2	Fordítás	9.
8.	3,93	4	Eredeti	7.
9.	3,6	3	Fordítás	1.

Az eredmények nagyrészt az előzetes várakozásoknak megfelelően alakultak. A két legjobb eredményt két eredeti magyar szöveg, az 5. és a 3. számú érte el, és csupán egyetlen eredeti magyar szöveg kapott gyengébb pontszámot: a 6. számú, amelyet előzetesen is gyengébb minőségű magyar szöveggént értékeltünk.

Érdekes eredmény, hogy a fordítások közül a 8. számú az egyik legjobb értékelést kapta, tehát a kísérleti személyek nem feltétlenül a rosszul megformált szövegeket tekintik fordításnak. Ugyanakkor azok a szövegek, amelyeket a megkérdezettek nagy számban tartottak eredetinek (3., 5., 7., 9.), nem feltétlenül kaptak jó értékelést. A 7. szöveg pontszáma 3,93, míg a 9. számúé 3,6. Tehát a megkérdezettek többször a rossznak tartott szövegekről is azt feltételezték, hogy autentikus magyar szövegek. A 9. szöveg esetén a válaszadók döntése talán azzal magyarázható, hogy hétköznapi témájú szöveg egyszerű mondatszerkezettel és gyakori szavakkal, ezért gyorsan olvasható és könnyen megérthető a grammatikailag, lexikailag és stilisztikailag helytelen vagy idegenszerű mondatok ellenére is.

Többször előfordult, hogy a megkérdezettek kérdőjellel jelölték, ha nem tudták egyértelműen eldönteni, fordított vagy eredeti magyar szöveget

olvasnak-e. Ez a 4., a 7. és a 9. szöveg esetén egy, az 5. szöveg esetén pedig két bizonytalan választ jelentett. Ilyenkor az eredményekhez azt a döntést vettem figyelembe, amelyet a válaszadó a kérdőjel előtt megnevezett.

4.2. A kvalitatív felmérés eredményei

A kvantitatív mérést követően a szöveges értékelések feldolgozásával a magyar szövegek főbb jellegzetességeit és a szövegekkel kapcsolatos olvasói elvárásokat vizsgálhatjuk meg: milyen jegyek alapján tartanak a befogadók egy szöveget vagy egy fordítást jónak vagy rossznak?

A szöveges indoklások alapján a jól megformált magyar szöveg jellemzője lexikai szinten az állandósult szókapcsolatok és átvitt értelmű kifejezések jelenléte (*megkorgatták a vészharangot*), valamint az idegen szavak hiánya. Grammatikai szinten fontos a világos mondat szerkezet és a logikus szerkesztés. Többen utalnak a szerkezet és a mondanivaló viszonyára is: „szerkezete és mondanivalója világos; tudományos jellege miatt bonyolult a mondat szerkezete, de ennek ellenére érthető, magyarázó”. A megkérdezettek számára rendkívül fontos szempont a tömör, jó stílus is, a mellébeszélés hiánya: „a mondatok természetesen jönnek a fogalmazóból”. Többen említenek nyelvhelyességi, nyelvművelési szempontokat is: „helyes, szép nyelvhasználat”. Akadt, aki a forrásnyelvi interferencia hiányát is kiemelte: „Gördülékeny fogalmazás, egyetlen olyan jegyet sem találtam benne, ami az angol mondat szerkesztés vagy szóhasználat logikájára utalna”.

A jól megformált autentikus magyar szövegekkel szemben a rossz szövegekről kevés szó esik. Mindössze egy válaszadó említi az egyik idézet negatív tulajdonságaként, hogy a stílusa nem eléggé árnyalt.

A kérdőíves válaszok alapján a jó fordítás jellemzője lexikai szinten az egyszerű és érthető szóhasználat. Az eredeti szövegekkel ellentétben az állandósult szókapcsolatokat, átvitt értelmű kifejezéseket nem említik, ami a normalizáció elvét erősíti meg. Grammatikailag az eredeti magyar szövegekhez hasonlóan az egyszerűen megérthető szószerkezeteket és a rövidebb mondatokat részesítik előnyben. A szerkezet és a mondanivaló viszonyát illetően az eredeti magyar szövegekhez hasonlóan elvárják a befogadók, hogy a tudományos téma és az összetett mondatok ellenére is érthető legyen, azaz a szöveget ne legyen nehéz feldolgozni, gördülékenyen lehessen olvasni.

A válaszadók szerint a rossz fordítás ismérvei lexikai szinten az idegen és összetett szavak túlzott gyakorisága, esetleg az idegen szavak magyarázata, valamint a szokatlan és erőltetett szóhasználat, főleg nem az adott szövegek környezetében. Grammatikai szinten megemlítik az angol nyelvi rendszer interferenciáját, példaként említve a névszói szerkezet megtartását igésítés helyett, a szenvedő szerkezet használatát, a jelzői szerkezet elejéről hiányzó névelőt, valamint a forrásnyelvben névmással kifejezett alany jelzésének elmulasztását. Negatívumként értékelik, ha a szöveg sok összetett mondatot és túl hosszú mondatokat tartalmaz. A mondatok fölötti szinten a válaszadók a konzisztencia hiányát és a logikátlan felépítést, a zavarosságot, nehézkességet, mesterkéeltséget és modorosságot említik. A rossz fordítás továbbá nehézkesen értelmezhető és olvasható.

Volt olyan válaszadó, aki ezt így fogalmazta meg: „Nem memorizálható, nem visszamondható mondatok.”

A szövegek értékelése során előfordult, hogy a válaszadókat a nyelvi jegeken kívül egyéb tényezők is befolyásolták. A megkérdezettek így indokolták válaszaikat: „A magyar számára – véleményem szerint – nem különösebben hangoznak romantikusnak ezek a helységnevek, így nem valószínű, hogy ezt a szöveget magyar anyanyelvű írta volna.” „Technikailag összességében jól megoldott fordítás – csak a logikáján érzem, hogy fordítás, kicsit „odagondolom” az angol eredetit.” „Abból gondolom csak, hogy fordítás, hogy magyar nyelven nem alkotunk ilyen gondolatokat.” „Nem magyar gondolatiságú, szellemiségű.”

A kutatás több meglepő eredménnyel is szolgált. Érdekes módon például az olvasók nem feltétlenül azokat a szövegeket tartották jobban megformálnak, amelyeket eredetinek vélték, illetve nem feltétlenül a rosszabbnak értett szövegeket fordításnak, amiből az következik, hogy az olvasók szerint a fordítások is lehetnek ugyanolyan jól megformáltak, ugyanolyan magyaros szövegek. Volt olyan válaszadó, aki az eredeti magyar szövegnek tartott idézetet minősítette nehézkesen értelmezhető és olvasható szövegnek. Ettől függetlenül az olvasók véleménye szerint általában a fordított magyar szövegeket nehezebb megérteni, mint az eredeti magyar szövegeket.

A válaszok rávilágítanak arra, hogy a befogadó számára rendkívül fontos az egyszerű, világos megfogalmazás és szerkesztés a különböző nyelvészeti szinteken. A megkérdezettek értékeléséből kiderül, hogy a hétköznapi, egyszerű beszédet tükröző szövegeket többen tartják eredeti magyar szövegnek, még akkor is, ha grammatikailag nem mindig helyes a megfogalmazás. Ugyanakkor egy hosszú mondatokat és összetett gondolatokat kifejező szöveget könnyebben sorolnak be fordításnak, még akkor is, ha annak gondolatmenete logikus és jól követhető.

Ez az egyszerűségi igény mondatszinten is megnyilvánul. A fordítónak különös figyelmet kell fordítania a mondatok szerkezetére. A kísérleti személyeknek rendkívül fontos az átlátható szerkezet. Szinte mindenki negatívumnak tartja a hosszú mondatokat, pozitívumnak pedig a rövid mondatokat. Az eddigi kutatási eredmények szerint a fordítók ritkán osztanak egy forrásnyelvi mondatot több célnyelvi mondatra (Klaudy 1997), azonban a felmérésünk arra világít rá, hogy az olvasók számára ez valóban fontos szempont a célnyelvi szövegek befogadásakor. A felmérésben sokszor a mondatok hosszúsága alapján hoztak téves döntést a válaszadók. Többen az összetett mondatok száma alapján következtettek arra, hogy fordítást olvasnak, illetve a rövidebb mondatokat vélték eredeti magyar szövegnek, nem számolva azzal, hogy a különböző témákra, műfajokra és stílusokra más-más mondat szerkezetek jellemzőek.

A szövegek értékelésekor fontos pozitívum az állandósult szókapcsolatok és átvitt értelmű kifejezések jelenléte, amelynek alapján a szövegeket szintén eredeti magyar szövegnek ítélik meg. Ugyanakkor meglepő volt számomra, hogy bár a 6. számú szöveg számos állandósult szókapcsolatot, átvitt értelmű kifejezést, képszerű és frappáns fordulatot tartalmaz, amelynek alapján az olvasók

eredeti szövegnek vélhették volna, ennek ellenére 84,6%-uk fordításnak ítélte meg, és többen éppen ezeknek a képszerű és átvitt értelmű kifejezéseknek a túlzott gyakoriságát emelték ki indoklasként.

A várakozásaimtól legjobban a 9. szöveg értékelése tért el. Mivel ezt eredetileg rossz fordításnak és rosszul megformált szövegnek tartottam, ezért igen meglepődtem, hogy a megkérdezettek 60%-a vélte eredeti magyar szövegnek, és a szöveg minősége az értékelés szerint 4 pont. A szövegben alapvető nyelvhelyességi hibák, magyartalan mondatok, illetve közvetlen interferencia is előfordul. Az olvasók bizonyára azért tartják mégis jól megformált szövegnek, mert a témája egyszerű, könnyen megérthető, a mondatok rövidek.

A személyes adatok szempontjából a várakozásaimmal ellentétben nem feltétlenül azoknak a kísérleti személyeknek volt több helyes találatuk, akik jobban tudnak angolul vagy más idegen nyelven. Ennél is nagyobb jelentősége volt talán a magyar nyelvészeti tanulmányoknak. A legtöbb helyes találatot például az a kísérleti személy érte el, aki ugyan gyenge angoltudással, azonban magyar nyelvészeti diplomával rendelkezik.

Érdekes, hogy nemek szerint is más eredmények és indoklások születtek. A férfiak számára sokkal fontosabb volt, hogy a szöveg tömör és logikus felépítésű legyen, mint a grammatikailag helyes megformáltság vagy a lexikai választások. A nők ugyanakkor ez utóbbi szempontokra is hangsúlyt helyeztek.

5. Összegzés

Kutatásom célja az volt, hogy angol–magyar fordítási irányban megvizsgáljam, tetten érhető-e a kvázi-jelenség a fordított magyar szövegekben, valamint mi lehet az oka annak, hogy a fordított magyar szövegek összességében eltérnek az eredetileg magyar nyelven íródott szövegektől. Vizsgálatom alapján megállapítható, hogy bár a szövegekről nem mindig egyszerű eldönteni, fordított vagy eredeti magyar nyelvű szövegek-e, a döntések 60–70%-a helyes, és az olvasók intuitíve meg is tudják indokolni döntésüket. A kutatás azt is igazolja, hogy a helyes döntéshez a jó fordítónak nem csupán kiváló idegennyelv-ismeretre van szüksége, hanem a forrás- és célnyelvi nyelvészeti háttérismeret is legalább olyan fontos, tehát a fordítóképzésnek is van létjogosultsága.

A fordított és autentikus szövegek egészét tekintve azt is megállapíthatjuk, hogy a mondatok hosszúsága és összetettsége a válaszadók számára fontos támpont a döntéshozatalban. Az egyszerű megfogalmazás sokszor még a nyelvtani helyesség rovására is előnyt élvez sok befogadó számára. Hasonlóan döntő súlyú az állandósult szókapcsolatok és átvitt értelmű kifejezések jelenléte a szövegben, bár azok túlzott alkalmazása épp ellenkező hatást vált ki, és fordítás benyomását kelti.

A kutatás eredményei alapján a következő javaslatokat lehetne megfogalmazni a fordítók számára, hogy elkerüljék az idegenszerűséget az angol–magyar fordítás során:

- Ne alkalmazzanak túl hosszú mondatokat. Ha a szöveg és a mondat természete megengedi, gyakrabban is felbonthatnak egy mondatot több mondatra.
- Törekedjenek a minél egyszerűbb megfogalmazásra.
- Használjanak állandósult szókapcsolatokat és átvitt értelmű kifejezéseket, mert azok az eredeti szöveg benyomását keltik, azonban túlzott használatuktól óvakodni kell.
- Használjanak természetes szókapcsolatokat, kollokációkat, mert egy-egy mesterkélt szókapcsolat máris elárulja a befogadónak, hogy fordított szöveget olvas.

Ez a kutatás természetesen több szempontból sem reprezentatív. Nagyobb korpuszra van szükség, és több kísérleti személyt kell megkérdezni, különös tekintettel a magyar nyelvészeti végzettséggel rendelkezőkre. Érdekes lenne egy olyan vizsgálat is, amelyben nem nyelvszakos és nem nyelvészeti végzettségű kísérleti személyeket kérdezzük meg.

Problémát jelentett továbbá, hogy sok kísérleti személy nem indokolta szövegesen a döntését, holott az rendkívül hasznos lenne a kvázi-helyesség minél mélyrehatóbb vizsgálatához. Éppen ezért a jövőben arra is gondot kell fordítani, hogyan lehetne több konkrét indoklásra szert tenni.

A jövőben feltétlenül érdemes kiaknázni a korpusz-alapú kutatások által nyújtott lehetőségeket, és nagy mennyiségű korpusz felhasználásával objektív, lehetőleg számszerű eredményeket kimutatni. Tirkkonen–Condit (2002) egyedi elemek (unique item) hipotézisét is érdemes lenne alkalmazni magyar célnyelvi szövegek vizsgálatához.

Az eredmények a fordítástudomány több területén is hasznosak lehetnek. A vizsgálat segítséget nyújthat a nyelvek szövegszintű leírásában, hiszen rámutat az angol és a magyar nyelv közötti szövegszintű eltérésekre, amelyek hosszú ideig nem voltak tudatosak. A kutatás ehhez kapcsolódóan fontos szerepet tölthet be a fordítóképzésben. A gyakorló fordítók számára segít a nyelvpárra jellemző szövegszintű hibák tudatosításában és elkerülésében, stratégiák kialakításában, és ezáltal a fordítás minőségét is javítja.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words*. London: Routledge.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó (Nyelvtudományi Értekezések 123. sz.).
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica (ötödik átdolgozott kiadás).
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Papp F. 1972. Okoncsatyelnaja redakcija tyeksztovih jegyinyic dlinnyee predlozsenyija. *Slavica* XII. 27–41.

- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese – a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.
- Toury, G. 1986. Monitoring Discourse Transfer: A Test-Case for a Developmental Model of Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 79–95.
- Vehmas-Lehto, I. 1989. *Quasi-Correctness. A Critical Study of Finnish Translations of Russian Journalistic Texts*. Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti.
- Weizman, E., Blum-Kulka, S. 1987. Identifying and Interpreting Translated Texts. *Indian Journal of Applied Linguistics* 13. 62–73.

Függelék

Kedves Olvasó!

Jelenleg a fordított szövegek jellemzőit vizsgálom egy kutatásban, és ehhez szeretném a segítségét kérni.

Az alábbi kérdőívben kilenc olyan szövegrészlet szerepel, amely társadalomtudományi témájú könyvekben és folyóiratokban jelent meg. Kérem, hogy a személyes adatok kitöltése után olvassa el figyelmesen a kilenc idézetet, és értékelje azokat az alábbi három szempont alapján:

1. Véleménye szerint a szöveg angolról magyarra készített fordítás, vagy eredetileg magyar nyelven írott szöveg?
2. Pár szóban indokolja a döntését (pl. szóhasználat, mondat szerkezet, gördülékeny/nehézkes-e az olvasása).
3. Jól megformálnak tartja a szöveget? Hogyan értékeli 1-5 terjedő skálán (ahol az 1 nagyon rossz, az 5 nagyon jó)?

Köszönöm a közreműködését.

Szabados Ágnes

Válaszlap

1. Személyes adatok:

1.1. Milyen idegen nyelveket ismer?

Nyelv	Nyelvtudás szintje
Angol	

1.2. Fordító vagy szakfordító-e? igen / nem

2. A szövegek értékelése

A szöveg sorszáma	Fordítás vagy eredeti magyar nyelvű szöveg-e?	Értékelés	Indoklás
1		1 2 3 4 5	
2		1 2 3 4 5	
3		1 2 3 4 5	
4		1 2 3 4 5	
5		1 2 3 4 5	
6		1 2 3 4 5	
7		1 2 3 4 5	
8		1 2 3 4 5	
9		1 2 3 4 5	

1. szöveg

Szellemi akrobatamutatványnak tűnhet, hogy a németek után a spanyolokra térek. A közhiedelemmel ellentétben azonban e két népben sok közös vonás van: néha maximalizmussal határos komolyság, eléggé fejletlen gasztronómia (aminek mindkét esetben akadnak időnként sikeres pillanatai), sőt a gazdaság jó részét működtető bankmaffia.

Ehhez járul még a halálhoz való, mélyen gyökerező vonzódás és a politikai fanatizmusra való hajlam. Mára remélhetőleg mindkettő kimerült már, bár meg kell mondanunk: a spanyolokban megvan az a lefegyverző tulajdonság, hogy kollektívan vállalják a múltbeli hibákat, a Stasi előtt és után viszont sok német állította, hogy „mi nem tudtuk”, meg hogy „nem a mi hibánk volt”.

Más történelmi okai is lehetnek a két nép hasonszőrűségének. A vizigót kapcsolat miatt sok spanyol ereiben folyik német vér. A germán gyökerű szavakban – például *ganso* (*Gans* = liba) és *queso* (*Käse* = sajt) – egyértelműen kimutatható nyomokon túl talán ez magyarázza, hogy mindkét nép nőtagjainak szokatlanul mély és dallamos hangjuk van.

Aztán ott a Habsburg-kapcsolat, meg az, hogy az évszázadok során többször nyújtottak menedéket német bevándorlóknak, először a XVIII. századi andalúziai kolóniákon letelepedőknek (ezek olyan romantikus nevű helységek, mint La Luisiana, La Carlota és La Carolina), végül a második világháború utáni politikai menekülteknek.

2. szöveg

Tudatunk módszeres edzése – a boldogságra való törekvés, a pozitív tudatállapotunkra való koncentrálással és a negatív gondolatok száműzésével megvalósított valóságos belső átalakulás – az agy szerkezete és működése miatt lehetséges. Olyan aggyal jövünk a világra, amelybe genetikusan be vannak kódolva bizonyos ösztönös viselkedésminták; tudatunk, érzelmi rendszerünk és fizikumunk olyanná alakult, hogy reagáljon a környezetre, ezzel biztosítva az életben maradást. Az alapvető parancsok be vannak kódolva a számtalan idegsejt aktivitációs mintáiba, az agysejtek meghatározott kombinációiba, amelyek reagálnak bármely történésre, tapasztalatra vagy gondolatra. Ám agyunk beidegzése nem statikus, nincs visszavonhatatlanul rögzítve. Agyunk képes az alkalmazkodásra. A kutatók dokumentálni tudják azt a tényt, hogy az agy új minták létrehozására képes, vagyis az idegsejtek és a neurotranszmitterek (az idegsejtek közötti üzeneteket vivő vegyi anyagok) új kombinációját hozza létre válaszul egy új ingerre. Sőt, agyunk formálható, folyamatosan változik, az új gondolatok és tapasztalatok hatására átalakul a beidegződési minta is. A tanulás következtében az egyes idegsejtek funkciója is megváltozik, így téve lehetővé, hogy az elektromos jelek könnyebben keresztüljussanak rajtuk. Kutatók az agynak ezt a változásra való képességét „plaszticitásnak” nevezik.

3. szöveg

Az állam jóléti szerepvállalását kialakulásának kezdete óta folyamatos bírálatok érik. A 19. század végén Németországban került sor először a társadalombiztosítás szűk körű bevezetésére, ami akkor még csak az ipari munkásoknak nyújtott szerény mértékű juttatásokat, s a 19-20. század fordulóján a társadalombiztosítási kiadások csupán a GDP mintegy 1%-át tették ki. A német ipar képviselői azonban megkongatták a vészharangot, azzal érvelve, hogy a társadalombiztosítás a termelési költségek olyan megugrásával jár, ami versenyképtelenné teszi az országot a nemzetközi piacokon. Hasonló jelenségek alapján Gösta Esping-Andersen – a jóléti rendszerek nemzetközileg kétségkívül legtöbbet idézett kutatója – évekkel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a jóléti állam második világháború utáni nyugat-európai történetét is végigkíséri a válságdiskurzus, s az állam szociális tevékenységét már az 1950-es és 1960-as

években is támadták mind a jobb-, mind pedig – más okok miatt – a baloldalról (Esping-Andersen, 1997,63). Kétségtelen azonban, hogy a jóléti államot ért kritikák az 1970-es évek közepétől felerősödtek, sőt a jóléti állam válságáról is a korábbinál szélesebb körben beszéltek. A következőkben azt tekintjük át, hogy az utóbb két-három évtizedben milyen főbb bírálatok érték az európai jóléti államokat – pontosabban az államok kiterjedt jóléti tevékenységét –, s azt is igyekszünk megvizsgálni, hogy ezek az érvek mennyiben igazolhatóak. Más-ként megfogalmazva: valóban válságba kerültek-e az európai jóléti államok az ezredfordulón?

4. szöveg

Képesek vagyunk boldogságtartományunk legfelső szintjén élni? A csak pillanatnyi örömet okozó törekvésekhez képest milyen akaratlagos változók hoznak létre életünkben tartós növekedést?

Pozitív érzelmeket érezhetünk a múlttal, a jellel és a jövővel kapcsolatban is. A jövővel kapcsolatos pozitív érzelmek magukba foglalják az optimizmust, a reményt, a hitet és a bizalmat. A jelen érzései az öröm, az eksztázis, a nyugalom, az élvezet, a pezsgés, a szórakozás és (a legfontosabb) a „flow”; ezek azok az érzelmek, melyekre általában a legtöbb ember gondol, amikor alkalomszerűen – ám túlzottan ritkán – a „boldogságról” beszél. A múlttal kapcsolatos pozitív érzelmek közé tartozik az elégedettség, a kielégítettség, a beteljesedés, a büszkeség és a derű.

Döntő fontosságú megérteni, hogy az érzelmek e három időbeli iránya különböző, és nem szükségszerűen kapcsolódnak szorosan egymáshoz. Bár mindhárom értelemben kívánatos a boldogság, ez nem mindig történik meg. Például lehetséges büszkének és elégedettnek lenni a múlttal kapcsolatban, de savanyúnak lenni a jellel és pesszimistával a jövővel kapcsolatban. Hasonlóképpen lehetséges sok élvezettel élni a jelenben, de keserűnek lenni a múlttal, és reménytelennek a jövővel kapcsolatban. A boldogság mindhárom fajtáját megismerve képesek leszünk érzelmeinket pozitív irányba mozdítani, mert megtanuljuk, hogyan változtassuk meg érzéseinket a múlttal kapcsolatban, hogyan gondolkozzunk a jövőről, és hogyan tapasztaljuk meg a jelent.

5. szöveg

A diplomáciának hagyományosan kettős rendeltetése van: egyrészt a konfliktusok megelőzése, rendezése és kezelése, másrészt az együttműködés előmozdítása. Az évszázadok során mindkettő tekintetében kialakultak a kölcsönösen elfogadott módozatok, eljárások, melyeket professzionálisan felkészült személyek alkalmaznak. Ugyanakkor a belső ügyeiben korlátlan hatalommal rendelkező állam nemzetközi kapcsolataiban – ez a diplomácia tárgya – kénytelen számolni más államok hasonló hatalmával. Az állam belső rendjét szuverén jogainak gyakorlásával alakíthatja ki. Az államok összességére kiterjedő nemzetközi rendet azonban csak másokkal együtt határozhatja meg. Ilyen módon a nemzetközi jogrend valójában az egyet nem értés elismerésén nyugszik, minden államnak

azon a korlátozott képességén, hogy megállapodásokat hozzon létre. Annak megértésén, hogy az egyes országok, nemzetek a számukra előnyös rend kialakítására, vagy különösen kikényszerítésére csak korlátozott képességgel rendelkeznek, s ebben számolniuk kell más államok, nemzetek – nekik kedvező rend kialakítására irányuló – akaratával. A nemzetközi kapcsolatok alakítása ezért mindig arra irányuló kényes művelet, hogy a szándékokat és képességeket ki-puhatolja, a hatalmi tényezőket összeegyeztesse, s ennek során rátaláljon egy olyan fenntartható rendre, amely teljesen senkinek a számára sem kielégítő, de mindenki kész azt elfogadni, elviselni, különösen, mert nem áll hatalmában azt módosítani. Ezt aztán általánosan elfogadott nemzetközi jogszabályok bástyázzák körül, s következetes, ám hajlékony diplomáciai módszerek juttatják érvényre.

6. szöveg

E könyv címe, jóllehet egyesek szemében pimasznak tűnhet, szándéka szerint nem egy újabb vad kirohanás a freudisták ellen. Igaz, ha nem hittem volna, hogy Freud letaszítható a talapzatáról, még hozzá átfogóbb és következetesebb módon, mint ez idáig, nem egészen így veszem fel a kesztyűt. Ám az itt következő oldalakon megpróbáltam azt az állítást szem előtt tartani, mely szerint „ma már mindannyian freudisták vagyunk”. Mivel azt hiszem, ebben az állításban van némi igazság, a pszichoanalízis megalapítóját nem egyszerűen a tulajdon eszméinek a hirdetőjeként próbáltam látni, hanem inkább úgy, mint a *mi* eszméinknek a megtestesítőjét. Végcélom nem az, hogy megalázzam Freudot, vagy hogy végzetes csapást mérjek akár rá, akár a követőire. Meggyőződéseit és személyiségét szeretném értelmezni és megvilágítani annak érdekében, hogy jobban megértsük tulajdon kultúránkat, tulajdon történelmünket és – igen – tulajdon pszichológiánkat. *Konstruktív* módon szeretném elemezni Freud azon tévedéseinek természetét és forrásait, melyekre a cím elsősorban utal.

7. szöveg

Mondanom sem kell, hogy az európai gondolkodás és egyben az európai népek közötti kulturális szolidaritás leghivatottabb őrzője a tudomány és a költészet. Annál fájdalmasabban kell érintsen minden gondolkodót, hogy annak a rágalomhadjáratnak, amely a vezető európai nemzetek közötti tragikus kulturális szakítást a legkiélezettebben fogalmazta meg, éppen a költőktől és tudós társaságoktól kellett kiindulnia. Lehetséges – és mi szeretnénk elhinni –, hogy az európai költészet és tudomány képviselői többségének szilárd benső meggyőződése, hogy az európai népek kulturális szolidaritása egész civilizációnk fundamentális elve, sajnos azonban az író- és tudósvilág ismertté vált megnyilatkozásaiban alig-alig vagy egyáltalán nem esett szó erről az alapelvről. Ellenkezőleg: a nagy, kölcsönös rágalomkampányok legfontosabb dokumentumai már-már zavarba ejtő módon tanúskodnak az európai szellemiség teljes hiányáról, s még a konciliáns nyilatkozatok, néhány nemesebb gondolkodású tudósegénység megnyilvánulásai sem utalnak sehol erre a kulturális szolidaritáselvre, sehol

sem figyelmeztetnek arra, hogy a költőnek és tudósnak, már csak hivatásánál fogva is, természetszerűen eme szolidaritásgondolat papjának kellene lennie.

8. szöveg

Alvászavarok: lehetséges megoldás

Sokan a gyógyszerekhez fordulnak segítségért: ez rövid távon hatásos lehet, de soha nem szabad hosszú távra alkalmazni.

Általában a felírt nyugtatók 70-80%-a alvási zavarokra használt. A hatvanas években a barbiturátok – amelyek nagyon erős altatók – vezették a felírt altatók listáját. Ma már alvási problémák kezelésére nem használják, mivel léteznek biztonságosabb gyógyszerek.

Számos dolgot lehet tenni a jó alvás érdekében, mielőtt a tablettákért nyúlunk. Az altatók nem biztosítanak természetes alvást.

Megváltoztatják az alvási szokások normális menetét, és csökkentik az alapvető fontosságú álomszakasz idejét. Gyakran napközben is hatnak, amitől kimerült, „másnapos” lesz az ember, teljesítménye visszaesik. Hosszas használat után függőség alakulhat ki.

A jó alvási program

Elemezzük az alvási problémánkat. Próbáljunk meg rájönni, mi is okozhatja. Belőlünk ered – aggódunk, szomorúak vagyunk, félünk? Túl sok gondolat kavargó a fejünkben?

Egy „csomagmegőrző”-nek nevezett gyakorlat segíthet. Rendezzük gondolatainkat és aggodalmainkat kezelhető rendbe, mondjuk, négy vagy öt különböző csoportba, aztán képzeljük el, hogy mindezeket egy bőröndbe pakoljuk, és a bőröndöt elvisszük egy vasútállomás csomagmegőrzőjébe.

Ne feledjük, hogy nagy szükségünk van a jó alvásra, és életünk „csomagja” jelenleg kissé túlsúlyos ahhoz, hogy mindenhová magunkkal cipeljük. Tehát el kell vinnünk valahová, ahol megőrzik.

9. szöveg

Gyermekünk fejlődésének során az érintés érzelmi kielégülésének nélkülözhetetlen része marad. Megfogja a kezünket, amikor együtt megyünk valahová, csüng rajtunk, amikor fél, és szeret az ölünkben ülni, hogy megölelgessük, amikor fáradt vagy tévét néz. Amikor társaival játszik, szintén szüksége van fizikai kontaktusra – a kisgyermekek ezért imádnak hancúrozni egymással. Gyermekünknek szüksége van az ilyenfajta kontaktusra, bár ez ahogyan növekszik, egyre inkább csökken. Mire 13-14 éves lesz, az érintés szinte kizárólag csak a családra korlátozódik, megölel egy rég látott rokont, megöleli a testvérét a születésnapján. Később esetleg egy kibontakozó romantikus kapcsolatban újra fontossá válik. Az érintés olyan kétirányú csatorna, amellyel közvetítheti és fogadhatja az érzéseket.

A személyiség hatással van az érintés szükségességére. Gondoljunk csak azokra a gyerekekre és felnőttekre, akiket ismerünk. Sokan az interakció során

gyakran használják az érintést, kezet fognak a találkozáskor, finoman megérintik a vállunkat, amikor elbúcsúzunk, megveregetjük a másik vállát, ha gratulálunk neki. Vannak, akik nem ilyen kifejezőek fizikálisan, nem használják az érintést ennyire nyilvánvalóan. Például azok, akik anélkül köszönnek el, hogy hozzáérnének a másikhoz, vagy akik csak azt mondják, „nagyszerű”, ahelyett, hogy megütögetnének a vállunkat. Személyiség kérdése, de legtöbbször nincs összefüggés a gyermek vele született gyengédség-érzése, szeretete, együttműködése és a fizikai érintés mennyisége között.

A szövegek forrása:

1. szöveg = fordítás

Hill, R. 1999. *Mi, európaiak*. Budapest: Geomédia Szakkönyvek. Fordította: Polyák Ildikó. 29.

2. szöveg = fordítás

Öszentsége a Dalai Láma és Dr. Howard C. Cutler 2000. *A boldogság művészete. Kézikönyv az élethez*. Budapest: Trivium Kiadó. Fordította: Süle Gábor.

3. szöveg = eredeti magyar szöveg

Tomka B. 2009. Jóléti államok az ezredfordulón: válságjelek vagy válság-mítoszok? *Magyar Tudomány* 2009/2. 197.

4. szöveg = fordítás

E. P. Seligman, M. 2002. *Autentikus életöröm. A teljes élet titka*. Győr: Laurus Kiadó. Fordította: Erdélyi András István.

5. szöveg = eredeti magyar szöveg

Kincses L. 2005. *Diplomáciatörténet*. Budapest: ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogi Történeti Tanszéke, HVGORac Lap-és Könyvkiadó Kft. 15.

6. szöveg = fordítás

Webster, R. 2002. *Miben tévedett Freud? Bűn, tudomány, pszichoanalízis*. Budapest: Európa Könyvkiadó. Fordította: Greskovits Endre.

7. szöveg = eredeti magyar szöveg

Palágyi M. 1999. Az európai civilizáció válsága. *Valóság* 1999/11. 95.

8. szöveg = fordítás

Családi egészségtan. Amit az egészségről tudni kell a születéstől idős korig! 1995. Budapest: Esély Kiadó és Kereskedelmi Kft. Fordította: Mátyási Gizella. 25–26.

9. szöveg = fordítás

Woolfson, D. 1999. *Gyerek testbeszéd – Mit jelentenek gyermekeink jelzései és kifejezései?* Budapest: Trivium Kiadó. Fordította: Lénárd Csilla. 77.

Egy fordítás újjászületése

Szijj Mária

E-mail: mszijj@freemail.hu

Kivonat: A magyar irodalom spanyolországi fordítói közül a 20. században ketten emelkednek ki: Brachfeld F. Olivér 1929 és 1959 között élt és alkotott Spanyolországban, míg Xantus Judit a nyolcvanas évektől 2003-ban bekövetkezett haláláig. Mindketten magyar anyanyelvűek, és rendkívül lelkesen és termékenyen ültették át és népszerűsítették a magyar irodalmat Spanyolországban. Xantus Judit nevét sokan összekötik Márai Sándor spanyol sikerével, hiszen 1999-től számos művét fordította és újrafordította. Márai esetében a kiadó annak ellenére döntött az újrafordítás mellett, hogy a Márai művek egy része évtizedekkel azelőtt már megjelent Brachfeld fordításában. Egy másik kiadó azonban 2007-ben más taktikát választott: újra Brachfeld fordításában jelentette meg Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* című könyvét. A kiadó a szöveget modernizálta és a 21. század normái szerint közelítette a FNYSZ-hez, de a fordítóra jellemző magyarázó betoldásokat megtartotta.

Kulcsszavak: műfordítás, újrafordítás, anyanyelv, magyarázó betoldás, norma

1. Bevezetés

Márai Sándor művei meglehetősen sikeresek Spanyolországban és Latin-Amerika különböző országaiban, elsősorban Argentínában, de Chilében, Paraguayban, Uruguayban és Mexikóban is. Ez a sikersorozat 1999-ben kezdődött *A gyertyák csonkig égnek* című regénnyel. Faix Dóra, Márai spanyol és katalán fordításainak kutatója, az író népszerűségét nagymértékben a fordítónak, Xantus Juditnak tulajdonítja, aki Márai hat művét ültette át spanyolra (Faix 2009: 116). A sorozatot a fordító korai halála törte meg.

A barcelonai Salamandra Kiadó úgy bízta meg Xantus Juditot *A gyertyák csonkig égnek* fordításával, hogy tulajdonképpen újrafordította a művet, mivel a regény spanyolul már évtizedekkel korábban, 1946-ban megjelent Brachfeld F. (Ferenc) Olivér (1908–1967) fordításában. Annak idején a Brachfeld által készített fordítás nem keltett túlságosan nagy visszhangot (Faix 2009: 117). Az újrafordítás mellett alighanem az elavult nyelvi repertoár miatt döntött a Salamandra, amely a szövegen kívüli (kiadói vagy fordítói szándék) tényezők mellett az egyik fontos oka az újrafordításoknak (Vándor 2007: 51).

A gyertyák csonkig égnek fordításával kapcsolatban Faix kiemeli, hogy Xantus a spanyol olvasóhoz közel álló nyelvezetet használ, és arra törekszik, hogy a szöveg a mai olvasó számára könnyen olvasható legyen: a szövélyasztása kevésbé mesterkéltsé, az alkalmazott fordulatok jóval közelebb állnak a köznyelvhez, mint Brachfeld szövege, az igeidők, igei szerkezetek kevésbé bonyolultak (Faix

2009: 122–123). Mindez nagy részben a két fordítás születésének időpontjával magyarázható.

Az újrarendelt Márai mű átütő sikere igazolja a Salamandra Kiadó döntését, amelyben kétségtelenül fontos szerepet játszik a fordítás minősége. De 2007-ben, amikor az igényes művekre szakosodott Galaxia Gutenberg – Esterházy Péter és Földényi F. László több művének kiadója – újra megjelentette Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* című alkotását, az újrarendelés helyett más megoldáshoz folyamodott: az 1942-ben készült Brachfeld fordításhoz nyúlt vissza, amely a szintén barcelonai Argos Kiadónál látott napvilágot.

Egy 2008-as szemináriumi dolgozatban – akkor az 1942-es fordítást nem ismertem – úgy összegeztem a 2007-es fordításról kialakult benyomásomat, hogy a könyvkiadás piacorientált világában az a tény, hogy újra az eredeti fordításában jelent meg a mű, ékes bizonyíték arra, hogy Brachfeld fordítása időtálló. A szöveg igényes, gördülékeny, bár semmiképpen sem mondható tömörnek. Másik fontos vonása, hogy a fordító mindig szem előtt tartotta a CNY-i olvasót, aki akkor nem (vagy akkor sem) ismerte behatóan a magyar valóságot. Így a fordító által kínált explicitáció nagyban segített és segíti most is a mű megértésében és élvezetében. A CNY-i szöveg csak a FNY-ivel egybevetve tűnik terjengősnek, talán ebben is a CNY-i normát követte a fordító.

Arra, hogy Brachfeldet nem az ökonómia vezérelte a megfogalmazásaiban, jó példa a következő részlet:

(1a) Határozott dübörgés volt, erőlködő, lassú csikorgás, mint mikor a lokomotív kerekei lassan nekilódulnak, aztán hangosan zakatolni kezdenek, mellettünk szalad a vonat, aztán továbbfut, a zakatolás halkul, **mint az „Ej uhnyem” dallama, a munkásoké akik hajót vontatnak.** (Karinthy 10)

(1c) Era un ruido ferroviario, un gruñido de esfuerzo, lento como cuando las ruedas de la locomotora se ponen en movimiento poco a poco, y luego empiezan a chirriar; el convoy pasa a nuestro lado, después nos deja allí, con una trepidación que va disminuyendo **a la manera de la famosa canción de aquellos bateleros del Volga que arrastran penosamente una barca río arriba y cantan: «Ey újñem...ey újñem...»** (Brachfeld 2. 34)

Már a mondat első része sem tömör, de ha csak a kiemelt részt vizsgáljuk, a következő betoldott információkat találjuk: *híres* (dal), *azok a volgai hajóvontatók, keservesen* (vontatnak), *felfele a folyón, énekelnek*. De azt nem állíthatjuk, hogy a részletes megfogalmazásnak nincs célja: a magyarázó betoldás, jelentés kibontás a távolságot hivatott áthidalni a FNY-i és a CNY-i olvasó között, hiszen a kooperációs elv alapján a fordító inkább túlbiztosít, és minden lehetséges eszközzel próbálja elérni, hogy a célnyelvi olvasó megértse a szöveget (Klaudy 1999c: 16).

Jelen dolgozatomban azt kutatom, hogy a kiadó változtatott-e, és ha igen, mit a több mint fél évszázada megjelent fordításon. Milyen is volt ez a fordítás, és milyen lett az új szöveg?

Kutatásom a fordító és a szerző előszavát – az előbbi természetesen nem fordítás –, valamint a könyv első öt fejezetét öleli át, ami a 2007-es kiadásban a 307 oldalból 79-et jelent. Az adott részben több mint négyszáz eltérést találtam a két szöveg között. Ekkora minta remélhetőleg elég ahhoz, hogy első megközelítésben megbízható képet adjon az eredeti fordításról, valamint az átdolgozott szövegről. A jelenségeket egy-két példával illusztrálom; ezek közül néhány a könyv más részéből származik. Amennyiben jelentősége van, a magyar szöveget is idézem. A kiindulópont a két spanyol fordítás volt, nem a FNYSZ és a fordítások összehasonlítása. Az 1942-es fordítás Brachfeld 1., míg a 2007-es Brachfeld 2.-ként szerepel az idézett példák mögött.

2. Brachfeld fordításának két verziója

A két szöveg születése között több mint egy fél évszázad telt el, ennyi idő alatt sokat változik a világ, a nyelv, valamint a fordítói norma. A kutatást azzal a hipotézissel kezdtem, hogy a kiadó némiképp átdolgozta a fordítást, bár ez nem történt meg a mű 1939-es angol fordítása esetében; Vernon Duckworth Barker fordítása 2008-ban változatlan formában (beszkennelve) jelent meg a New York Review Books kiadónál. Mindössze Oliver Sacks orvos előszavával gyarapodott.

A 2008-ban megfogalmazott véleményemet most néhány pontban árnyalni kell, mivel a fordítást valóban átdolgozták, és így a 2007-es szöveg nemcsak a fordító, hanem a szerkesztő és a kiadó 21. századi normáit is tükrözi.

Az 1942-ben és 2007-ben megjelent spanyol szöveg között a következő változtatások tapasztalhatók:

- helyesírási, tipográfiai;
- igeragozásban morfológiai és egyéb változtatások;
- lexikai különbségek, amelyek egyfelől a megváltozott világot, másrészt a szóhasználatban tapasztalható újításoknak tudhatók be;
- rövidebb, tömörebb megfogalmazások;
- orvosi, pszichológiai szakkifejezések mellőzése, egyszerűsítése;
- visszafordulás a FNYSZ-hez;
- magyar nyelvi vagy irodalmi interferenciák kiküszöbölése.

2.1. Helyesírás

A két fordítás között eltelt évek folyamán történtek kisebb változások a spanyol helyesírásban, a kis és nagybetűk használatában. Az 1942-es fordításban nagybetűvel szerepelnek olyan szavak, mint az égtájak, orvostudomány stb., amelyek a mai nyelvben már kisbetűvel íródnak. Továbbá a mai kiadói gyakorlatban csúcsos idézőjelet használnak.

Ezen kívül bizonyos mássalhangzótorlódások terén is egyszerűsödött a spanyol nyelv (szóeleji *obs-* helyett *os-*).

Néhány terminus pedig az eltelt évtizedek alatt teljes értékű tagja lett a spanyol szókészletnek, bizonyos fonetikai és morfológiai változásokat szenvedett el, így az új kiadásban már nem mint idegenszó szerepel dőlt betűvel.

(2b) efigie de **réclame** (Brachfeld 1. 12)

(2c) efigie de **reclamo** (Brachfeld 2. 13)

Érdekes, hogy a *magyar* szó – amelynek megfelelője párhuzamosan létezik a spanyolban az *húngaro* szinonimájaként – szintén eltérő helyesírással található meg a két kiadásban; a másodikban már a spanyolos alak szerepel.

(3b) cual es la lengua **magyar** (Brachfeld 1. 12)

(3c) como es la lengua **magiar** (Brachfeld 2. 11)

A magyar helyesírással kapcsolatban is történtek jobbító kísérletek. Az eredeti fordításban elég hiányosak az ékezetek a magyar személy- és intézménynevekben. Ezek az új kiadásban néha visszakerülnek a helyükre, néha nem. Mindenestre érződik az igény a FNYSZ-hez való hűségre.

(4b) **Szinhazi Elet** (sic!) (Brachfeld 1. 12)

(4c) **Szinházi Élet** (sic!) (Brachfeld 2. 12)

2.2. Morfológiai és egyéb változtatások az igeragozásban

Egyes esetekben szórendi változást találunk. Mivel Brachfeld gyakran a klasszikusnak tekinthető ige+névmás szórendet használja, ami a mai olvasó számára nagyon régiesnek hangzik, a szerkesztő ezeket mind a modern névmás+ige szórendre cseréli.

(5b) dedicó**se** (Brachfeld 1. 9)

(5c) **se** dedicó (Brachfeld 2. 8)

Talán inkább ízlésbeli, mint morfológiai kérdés, hogy a kötőmód múlt idejének két alakja közül Brachfeld az *-ase* végződést részesíti előnyben, míg a szerkesztő az *-ara* változatot. Itt is valószínűleg a nyelvi norma változott, a mai spanyol ezt a második formát preferálja (a Google keresőben 13 millió 2,7 millióval szemben).

(6b) atrevi**ese** a levantar la voz (Brachfeld 1. 26)

(6c) atrevi**era** a levantar la voz (Brachfeld 2. 35)

Úgy tűnik, a kötőmód múlt idejének a használata a kijelentő múlt helyett szintén elavultnak vagy modorosnak tűnik a mai olvasó számára, ezeket is következetesen kijelentő módra változtatja a szerkesztő.

- (7b) [...] suelo sostener el cigarrillo como lo **sostuviera** mi padre [...] (Brachfeld 1. 46)
 (7c) [...] suelo sostener el cigarrillo como lo **sostenía** mi padre [...] (Brachfeld 2. 65)

2.3. Lexikai különbségek – változó világ, változó nyelv

A nyelvből kikoptak bizonyos formák. Ezeket mind modernebbekre cseréli a szerkesztő.

- (8b) un escritor **asaz** popular (Brachfeld 1. 19)
 (8c) un escritor **de cierta** fama (Brachfeld 2. 25)
- (9b) **Luego** que pude (Brachfeld 1. 21)
 (9c) **Una vez** que pude (Brachfeld 2. 27)
- (10b) **acá y acullá** (Brachfeld 1. 35)
 (10c) **aquí y allá** (Brachfeld 2. 49)

Mivel a világ is nagy változásokon ment át ez idő alatt, bizonyos jeltárgyak már ismeretlenek, érthetetlenek a mai olvasó számára; mások viszont új néven ismertek. Ezek az elnevezések egy része különös patinát ad a szövegnek, más részük viszont érthetetlen vagy félreérthető.

- (11a) Egyszer meg egy éccakai reklámrepülőgépen, ócska kis lélekvesztőn, mikor lefelé jöttünk, a szárnyak alól lángok csaptak elő. (Karinthy 28)
 (11b) [...] en un **avión de propaganda nocturno** (que era más bien una miserable cafetera que tal avión) [...] (Brachfeld 1. 42)
 (11c) [...] en un **pequeño avión** (que más parecía una miserable cafetera que un avión) [...] (Brachfeld 2. 59)

Ki tudja manapság, hogy mi is egy *reklámrepülőgép*? Az új kiadásban már egyszerűen *pequeño avión* ‘kis repülő’ szerepel.

- (12a) Esős, nyirkos rosszindulatú reggel a piszkos bécsi pályaudvaron, mikor 11 felé az Árpád **sínautón** Cinivel megérkeztünk. (Karinthy 34).
 (12b) [...] en el **autovía** “Arpad” [...] (sic!) (Brachfeld 1. 49)
 (12c) [...] en el **ferrobús** Arpad [...] (sic!) (Brachfeld 2. 69)

A *sínautó*, mint *autovía* szerepel, az *autovía* mai jelentése ‘autóút’. Ennek megfelelően a szerkesztő egy másik terminussal helyettesíti.

- (13a) Gyorsan visszapisszentettem a **telefonosfiút**. (Karinthy 10)
 (13b) Anulé, pues, inmediatamente la comunicación que acababa de encargar al **botones de teléfono**. (Brachfeld 1. 24)

- (13c) Anulé, pues, de inmediato la comunicación que acababa de solicitar al **telefonista**. (Brachfeld 2. 32)

Mivel sokat változott a telefónia világa, a szerkesztő a spanyolul tömörebb *telefonközpontosra* cseréli az *telefonosfiút*, bár az első spanyol megfogalmazás – ‘telefonos boj’ – pontosabb és hangulatosabb is.

Egy helyen arra is van példa, hogy az új kiadásban szerepel magyarázó betoldás. Egy telefonbeszélgetés közben:

- (14a) – Bocsánat, három perc... (Karinthy 78)
 (14b) – Perdonen usted: tres minutos... (Brachfeld 1. 99)
 (14c) – Perdonen usted: tres minutos... – **interviene la telefonista**. (Brachfeld 2. 139)

A mai olvasónak már nehezen érthető, hogy mire is vonatkozik a három perc, ki is beszél ott, ezért betoldják a magyarázatot, hogy itt a telefonos kisasszony szól közbe.

Az eddig említett változtatások általános jellegűek, a következők inkább a fordító stílusával, munkásságával hozhatók kapcsolatba.

2.4. A szöveg tömörítése

A nyelvi norma is változott az eltelt évtizedek folyamán, úgyhogy a fordítás leporolása során fontos elvnek tűnik a szöveg tömörítése. Ahol lehetett, a szerkesztő inkább egyszavas megoldásokhoz folyamodott a terpeszkedő szerkezetek helyett, vagy esetenként kihagyta a mellőzhető jelzőt, határozószót.

- (15b) verter sus textos al **idioma hispano**. (Brachfeld 1. 15)
 (15c) verter sus textos al **castellano** (Brachfeld 2. 17)
 (16b) al conversar con **compañeros en las letras y en la prensa** (Brachfeld 1. 19)
 (16c) al conversar con **colegas y periodistas** (Brachfeld 2. 25)
 (17b) aquellos intereses **puramente** comerciales (Brachfeld 1. 19)
 (17c) los intereses comerciales (Brachfeld 2. 26)

Ebben azért a szerkesztő nem volt teljesen következetes, mert ellentétes jelenségek is megfigyelhetők, amikor a 2007-es fordításban hosszabb megfogalmazásokat találunk.

- (18b) el que **ladra** (Brachfeld 1. 52)
 (18c) el que **lanza aullidos** (Brachfeld 2. 73)

2.5. Orvosi és pszichológiai szakkifejezések mellőzése

Sajátos jelleget kölcsönöz Brachfeld fordításának életútjának a másik vonulata, ugyanis a bölcsészeten kívül a pszichoanalízissel is foglalkozott, és ez az oldala gyakran felszínre kerül, amikor orvosi, lélektani témájú szöveget fordít. Előfordul, hogy részletesebb, szakmaibb a fordítás, mint a FNYSZ.

- (19a) **hibás beidegzés** (Karinthy 32)
- (19b) **inervación equivocada** (Brachfeld 1. 44)
- (19c) **crisis nerviosa** (Brachfeld 2. 66)

A meglehetősen köznyelvi magyar fordulat helyett a spanyolban egy tudományos terminus szerepel, amelyet a szerkesztő újból köznap – bár nem ekvivalens – szókapcsolatra cserél.

- (20a) **Hangulatomat** vizsgálva (Karinthy 38)
- (20b) Examinando mi **tonalidad afectiva**, descubro (Brachfeld 1. 54)
- (20c) **Al reflexionar**, descubro (Brachfeld 2. 76)

Brachfeld a köznap kifejezés helyett szakkifejezést választ. A szerkesztő általánosító megoldáshoz folyamodik.

Másik példa a könyv vége felé, már a vizsgált részen túl:

- (21a) Arachnitis (**agyburokgyulladás**) jelentkezett... (Karinthy 167)
- (21b) Presentóse una dolencia denominada *aracnoiditis*, o sea **inflamación de la membrana serosa intermedia de las meninges...** (Brachfeld 202)
- (21c) Se presentó una dolencia denominada aracnoiditis, o sea, **inflamación de la membrana serosa intermedia de las meninges...** (Brachfeld 278)

Az egyszavas *agyburokgyulladás* helyett Brachfeld részletesen körülírja a kórt.

Nem szakkifejezés, de alighanem Brachfeld helyismeretének tudható be a következő jelenség:

- (22a) Cinivel január óta legényéletet élünk, édesanyja Bécsben freudizmust tanul, és a **Wagner-Jauregg** klinikáján neurológiát gyakorol. (Karinthy 13)
- (22b) Estamos haciendo vida de solteros, pues mi mujer está estudiando freudismo en Viena y practicando neurología en la clínica **Wagner von Jaureg**. (Brachfeld 1. 27)
- (22c) Llevamos vida de solteros, pues mi mujer está estudiando a Freud en Viena y practicando neurología en la clínica **Wagner-Jauregg**. (Brachfeld 2. 37)

Julius Wagner von Jauregg (Wagner-Jauregg) bécsi klinikájának a neve másként szerepel az eredeti fordításban. Brachfeld, szakemberként minden bizonnyal ismerte, és más írásmódot alkalmazott (kérdés, hogy miért egy *g*-vel). A szerkesztő Karinthy verzióját állítja vissza.

2.6. Vissza a FNYSZ-hez: Brachfeld és a szerkesztő eltérő stratégiái

Brachfeld nagyon is tisztában volt olvasóinak ismereteivel, háttértudásával, és így számos eljárást alkalmazott, hogy érthetővé, könnyen olvashatóvá tegye a szöveget, közelebb hozza az olvasóhoz:

- magyarázó betoldás,
- általánosítás,
- kihagyás,
- teljes átalakítás.

A szerkesztő két ellentétes stratégiát folytat ezekkel kapcsolatban: a magyarázó betoldásokat megtartja, de az általánosítás, a kihagyás és a teljes átalakítás esetében általában visszafordul a FNYSZ-hez (vagy amit annak tart).

2.6.1. Magyarázó betoldás

- (23a) Otthon vacsorázom, Cinivel január óta legényéletet élünk (Karinthy 13)
- (23b) Cenamos en casa **mi hijo** Cini y yo. Estamos haciendo vida de solteros (Brachfeld 1. 27)
- (23c) Cenamos en casa **mi hijo** Cini y yo. Llevamos vida de solteros (Brachfeld 2. 37)
- (24a) Gabi, Siófokon (Karinthy 147)
- (24b) **Mi otro hijo**, Gabi (Brachfeld 1. 179)
- (24c) **Mi otro hijo**, Gabi (Brachfeld 2 246)

A magyarázó betoldás tisztázza, hogy *Cini* és *Gabi* a szerző fiai. A lexikai betoldás oka a FNY-i és CNY-i olvasók háttérismeretének eltérő volta (Klaudy 1999a: 100).

A következő betoldás különösen érdekes. Furcsa, hogy a szerkesztő ezt nem állította helyre.

- (25a) De nekem elkerülte a figyelmem a hozzátartozó *hidegvízpróba* (a **Nobel-díjas Bárány találmánya**), mikor a fülembe fújták. (Karinthy 82)
- (25b) También se me escapó la atención en la *prueba del agua fría* (**invento de mi compatriota Bárany** (sic!), **no el nadador sino el**

“**Premio Nobel**” del mismo nombre) cuando me la insulfaron en los oídos. (Brachfeld 1. 104)

- (25c) También me distraje en la prueba del agua fría (**invento de mi compatriota Bárány** (sic!), **no el nadador sino el premio Nobel**) cuando me la insulfaron en los oídos (Brachfeld 2. 145)

A magyarázat a negyvenes évek olvasójának szól, akik alighanem jobban ismerték Bárány István úszót, aki három olimpián vett részt, és 1928-ban az amszterdami olimpián 100 méter gyorsan második lett az amerikai Johnny Weissmüller mögött, mint a Nobel-díjas Bárány Róbertet.

Kulturális reáliák esetében is tapasztalható ilyen magyarázó körülírás.

- (26a) mint egy megyei hivatalnok, **szolgabíró**, (Karinthy 95)

- (26b) como si fuera un **funcionario administrativo** de un condado húngaro (Brachfeld 1. 120)

- (26c) como si fuera un **funcionario administrativo** de un condado húngaro (Brachfeld 2. 165)

Akár zárójelben is találunk magyarázatot, ami általában nem jellemző a szép-irodalomra, ahol a fordítók inkább a betoldás finomabb, észrevétlenebb módját választják (Klaudy 1999b: 107).

- (27a) Alatta versike „Szédereste” címmel. (Karinthy 15)

- (27b) El pie reza así: “Banquete de Seder” (**la Pascua judía**). (Brachfeld 1. 29)

- (27c) El pie reza así: «Banquete de Seder» (**la Pascua judía**). (Brachfeld 2. 41)

2.6.2. Általánosítás

Különösen a reáliák esetében tapasztalható egy általánosabb jelentés választása, amely könnyebben illeszkedik a CNY-i mondatba (Klaudy 1999a: 65), segít elkerülni az idegen csengésű magyar szavakat, és világosabbá tenni bizonyos jelentéseket.

- (28a) [...] (már az is szemtelenség tőlem, hogy szerény vagyok – „mire szerény ön?” mondta **Osvát** egy fiatal költőnek) [...] (Karinthy 14)

- (28b) [...] preguntó, un día, **un gran crítico** a un joven poeta [...] (Brachfeld 1. 28)

- (28c) [...] preguntó un día **Osvát*** a un joven poeta [...] (Brachfeld 2. 39)

Osvát Ernő neve meg sem jelenik az első fordításban, a fordító általánosít, és csak annyi szerepel: *nagy kritikus*. Az új kiadásba visszakerül a kritikus neve, és

lábjegyzetben magyarázza a kiadó, hogy kiről van szó, vagyis a magyarázó betoldást is kiveszi a szövegből¹.

Az Erzsébet-híd esetében csak annyi szerepel, hogy *függőhíd*. Ezt nem állítja vissza a szerkesztő.

- (29a) [...] hallgat az **Erzsébet-híd** [...] (Karinthy 150)
 (29b) [...] el **puente colgante** sigue callando [...] (Brachfeld 1. 183)
 (29c) [...] el **puente colgante** sigue en silencio [...] (Brachfeld 2. 252)

A következő, a szerkesztő által végrehajtott általánosítás világosabb jelentést ad a mondatnak.

- (30a) [...] mint telivér **ötödista** [...] (Karinthy 35)
 (30b) [...] como buen alumno del **quinto curso** [...] (Brachfeld 1. 50)
 (30c) [...] como buen alumno de **bachillerato** [...] (Brachfeld 2. 70)

Az eltérő és számtalan reformon átesett iskolarendszerek miatt, a mai spanyol olvasónak világosabb megfogalmazás az, hogy *gimnazista*, mint hogy ötödista.

2.6.3. Kihagyás

A feleslegesnek ítélt neveket Brachfeld kihagyja. A cselekmények helyszínének leírásakor az eredeti mű írója joggal számíthat az olvasók helyismeretére, de a fordító kihagyhatja ezeket (Klaudy 1999b: 88). A spanyol olvasónak nem mond semmit egy kávéház vagy egy temető neve, amely csak idegen szavakkal terheli a CNYSZ-et. Az új kiadásba ezek visszakerülnek.

- (31a) Utána a **Bucsinszkyban** gyorsan „lekenek” egy kroit. (Karinthy 14)
 (31b) [...] a vuela pluma “liquido” una glosa; (Brachfeld 1. 28)
 (31c) [...] a vuelapluma, redacto una columna **en el café Bucsinsky** (sic!); (Brachfeld 2. 39)

Brachfeld eredeti szövegében nincs nevesítve a cselekvés helyszíne. A kávéház neve és a magyarázó betoldás csak a 2007-es kiadásban jelenik meg.

- (32b) [...] subir al Ministerio para dar “cuña” al marido de mi ama de llaves, esa buena Rozsi (sic!), el cual ya es hora que encuentre colocación. (Brachfeld 1. 29)
 (32c) Acercarme al Ministerio para interceder por **Pál Szabados**, el marido de mi ama de llaves, la buena de Rózsi, el cual ya es hora de que encuentre colocación. (Brachfeld 2. 40)

¹ *l'écrivain hongrois Osvath* (Vernan 15); *Hungarian writer Osváth* (Barker 17); *il critico Osvát* (Adorjan 29)

Amikor közbenjár a házvezetőnő a férje érdekében, Brachfeld kihagyja a férfi nevét, de az visszakerül a 2007-es kiadásba.

A Kerepesi temető esetében is fölöslegesnek tartja, hogy megemlítsse a létesítmény nevét, de az új kiadásban benne van.

(33b) [...] en el cementerio, explicando al director [...] (Brachfeld 1. 36)

(33c) [...] en el cementerio de **Kerepes**. Explico al director [...] (Brachfeld 2. 51)

A következő rész sem lett helyreállítva, bár ez – érthető okokból – más fordításokból is hiányzik.

(34a) Ebéd után Rózsi kisfia, az első elemista Pali, remek mokány kölyök, palócos kiejtéssel (**azt mondja „ídesapám”, meg hogy „tikhús” lesz estére**) az ábécéskönyvből magol valamit. (Karinthy 15)

(35b) Pablito, alumno de primer año en la escuela elemental, un niño estupendo y castizo, está “empollando” algo del abecedario con su sabrosa pronunciación provinciana. (Brachfeld 1. 29)

(35c) Pali, alumno de primaria, un niño de seis años estupendo y vital, está «empollando» algo del abecedario con su deliciosa pronunciación de Palóc*. (Brachfeld 2. 40)

A kisiú palóc kiejtését illusztráló szavak és mondatok nem szerepelnek a fordításban. Ezt a 2007-es szerkesztő sem pótolta. Az eredeti fordításban még a tájszólás megnevezése sem szerepel, egyszerűen általánosító *vidéki kiejtésnek* írja a fordító, az új kiadásban már megtalálható, lábjegyzetelve².

2.6.4. Teljes átalakítás

Egy másik átváltási művelet, amelyhez Brachfeld folyamodott, a teljes átalakítás, melynek lényege, hogy a FNY-i jelentést olyan CNY-ivel cseréljük fel, mely látszólag semmiféle értelmi, logikai kapcsolatban nincs az eredetivel (Klaudy 1999: 133), de egy analógia segítségével teljesíti a szerző kommunikációs célját.

(36a) Kitűnő, jóízű népi mondások ezek, csak éppen az a bajuk, hogy nem léteznek a valóságban, úgy látszik, az illető maga találja ki, csak szerénységből vagy művészgőgből fogja rá őket a népre, mint **Thaly Kálmán a hírhedt „eredeti” kuruc balladákat**. (Karinthy 10)

(36b) Por una especie de coquetería de escritor, a la manera del autor de los **poemas osiánicos** (Brachfeld 1. 24)

² *He had the typical accent of a peasant boy from the north of Hungary* (Barker 19); *Il avait l’accent caractéristique des petits paysans du nord de la Hongrie* (Vernan 17)

- (36c) Por una especie de coquetería de escritor, tal como hacía **Kálmán Thaly con las «auténticas baladas kuruk (sic!)»*** (Brachfeld 2. 33)

*Thaly Kálmán kuruc balladái*³ helyett például *Osszián ének* szerepel, amelyet minden külön magyarázat nélkül is megért a CNY-i olvasó. Ezt, a FNYSZ-hez való hűség érdekében, az új fordítás szerkesztője visszaírja, és lábjegyzetben magyarázza.

A következő jelenet arról szól, hogy a katolikus házvezetőnő kisfia hangosan olvassa az ABC-s könyvét, amiből a szerző megtudja, hogy az anya tudtán kívül egy zsidó iskolába íratta gyermekét. Hogy világos legyen a helyzet a spanyol olvasó számára is, Brachfeld részben más, expliciten bibliai neveket használ: *Móricából* és *Samukából* *Samuelito* és *Abrahancito* lesz. A nevek esetében, a szerkesztő feltehetőleg Karinthyhoz nyúl vissza – nyúlna vissza, ha értene magyarul – de úgy tűnik, hogy nem vagy nem csak a magyar szöveget figyelte. Így az egyik teljes átalakítás helyett másik teljes átalakítás történik.

- (37a) Megüti a fülem: „**Móric**ka olvas”, meg „**Samuka** ír” (Karinthy 14)
 (37b) „**Samuelito** está escribiendo...”, „**Abrahancito** está leyendo...”
 (Brachfeld 1. 29)
 (37c) «**Isaac** está escribiendo...», «**Salomón** está leyendo...» (Brachfeld 2. 40)

A 2007-es kiadásban viszont *Isaac* és *Salomón* szerepel, amely inkább eltávolodik, mint közelít a FNYSZ-hez. Elképzelhető, hogy ezeket az angol vagy francia fordítás ihlette.

2.6.5. Honosítási stratégia egyéb jelei

Az előbb említett átváltási műveletek mögött egy erős honosító stratégia húzódik meg. Ez szintén megfigyelhető a nevek és bizonyos jeltárgyak esetében.

A neveket Brachfeld következetesen a CNY-i olvasóhoz közelíti. Az előszavában még Karinthy nevét is érdemesnek tartja lefordítani és a későbbiekben használni is.

- (38b) Afirmo sin hipérbole, que Frigyes (**Federico**) Karinthy (Brachfeld 1. 11)
 (38c) No exagero al decir que Frigyes Karinthy (Brachfeld 2. 10)

³ *comme le faisait Kalman Thaly por ses célèbres ballades «du XVIIIe siècle»* (Vernan 9); olaszban hiányzik a következő részlet: *mint Thaly Kálmán a hirhedt „eredeti” kuruc balladákat. Ilyen közmondásai vannak: „Ha csálé balra, jobbra bakafám” vagy „Asszonyosírás repacepogácsa”* (Adorjan 23); *After the manner of Kálmán Thaly and his notorious ‘eighteenth century’ ballads* (Barker 11)

- (39a) – Na szervus **Frici** – és nem lepődöm meg, hogy senki se felel. (Karinthy 142)
- (39b) “Adiós, pues, **Federico...**”, y ni me sorprende que nadie me haga caso. (Brachfeld 1. 173)
- (39c) «Adiós, pues, **Frici...**» y ni me sorprende que nadie me haga caso. (Brachfeld 2. 239)

Más nevekkal kapcsolatban vagy spanyol megfelelőket használ, vagy áthidalandó a kulturális különbségeket, olyan nevekre cseréli a magyar szövegben szereplőket, amelyek világosabban jelzik a spanyol olvasónak az író intencióját (lásd 37. példát).

- (40a) Ebéd után Rózsi kisfia, az első elemista Pali, [...] (Karinthy 15)
- (40b) **Pablito**, alumno de primer año en la escuela elemental, un niño estupendo y castizo, está „empollando” algo del abecedario con su sabrosa pronunciación provinciana. (Brachfeld 1. 29)
- (40c) **Pali**, alumno de primaria, un niño de seis años estupendo y vital, está „empollando” algo del abecedario con su deliciosa pronunciación de Palóc*. (Brachfeld 2. 40)

A *Pablito* spanyol név, de elég semleges ahhoz, hogy ne üssön el a szöveggörnyezettől. A 2007-es kiadásba visszakerül a magyar név.

- (41a) Ilyen címekeket talállok: „Turi **Dönczi** megadja neki”⁴ [...] (Karinthy 30)
- (41b) **Paco** Turi lo metió en cintura [...] (Brachfeld 1. 44)
- (41c) **Edmond** Turi lo metió en cintura [...] (Brachfeld 2. 63)

Ebben az esetben a Paco – ‘Feri’ – semleges nevet a szerkesztő *Edmondra* cseréli. Akarata ellenére nem a magyar név került vissza a szövegbe, hanem – ebben az esetben – valószínűleg egy közvetítőnyelvé, amelynek nem tudtam nyomára bukkanni.

Az sem mindig tűnik fel, hogy melyik is az a név, amelyet magyarosítani kell.

- (42a) Fodor **Lacival**, a kitűnő drámaíróval találkozom. (Karinthy 16)
- (42b) Cruzo en la calle a **Ladislao** Fodor, excelente comediógrafo, (Brachfeld 1. 30)
- (42c) Me cruzo en la calle con **Ladislao** Fodor, excelente dramaturgo, (Brachfeld 2. 42)

⁴ *Dönczi Turi gets his own back* (Barker 42); *Donczi Turi prend sa revanche* (Vernan 41); *Trovo alcuni titoli: Sto pensando* (Adorjan 57)

A *Ladislao* név talán már eleve elég egzotikusnak tűnt a szerkesztőnek, nem érzett motivációt, hogy megkeresse a FNY-i nevet⁵.

A honosító fordítás nem csak a nevekben jelenik meg, hanem bizonyos jeltárgyak esetében is, amelyek nem vagy kevéssé ismertek a spanyol olvasó számára.

(43a) És a tányér és a kanál és a **paplan** [...] (Karinthy 177)

(43b) Y el plato y la cuchara y la **manta** [...] (Brachfeld 1. 212)

(43c) Y el plato, la cuchara y la **manta** [...] (Brachfeld 2. 293)

A vattával, tollal vagy pehellyel töltött paplan nem elterjedt Spanyolországban. Helyette a fordító egyszerűen *takarót* ír. A mai fordításban már akár szerepelhetne is az *edredón* ‘paplan’ szó, mivel azóta már ismert lett.

2.7. Magyar nyelvi és irodalmi interferenciák kiküszöbölése

Ami különösen izgalmas kutatási téma egy rendkívül művelt, de nem spanyol anyanyelvi fordító esetében, az, hogy a szerkesztő mennyire érzékeli azokat az apró jeleket, amelyeket a magyar nyelv interferenciájának tulajdoníthatunk, és benne maradtak az 1942-es fordításban. Ez tulajdonképpen a nem szöveg-szinten jelentkező kvázi-helyesség esete. Amit ír a fordító, az tulajdonképpen nem hibás – egyszer már átment egy kiadó kezén –, mégis valamifajta idegenséget kölcsönöz a szövegnek, különösen, ha egy ismétlődő jelenségről van szó (Klaudy 1999a: 161).

Itt lehet szó irodalmi normáról. A magyar könnyebben keveri a jelen és múlt időt, amire a spanyol érzékeny. Ennek megfelelően vannak hosszú részek, ahol a 2007-es fordítás szerkesztője a fordító előszavában következetesen átteszi múlt időbe az igéket.

(44b) Karinthy **vuelve** curado y **se reintegra** en sus actividades literarias.
(Brachfeld 1. 14)

(44c) Karinthy **volvió** curado y **se reintegró** en sus actividades literarias.
(Brachfeld 2. 15)

A fájdalommal és más testi eseményekkel kapcsolatos kifejezésekben a spanyol a visszaható névmással szokta jelezni a személyt, és a testrészrel kapcsolatban már nem használ birtokos névmást. Az első fordításban több példa is található, ahol áttűnik a magyar megfogalmazás. Ezeket javítja a szerkesztő.

(45a) [...] tenyeremet bánatosan emeltem **homlokomhoz** [...] (Karinthy 31)

(45b) [...] llevé la mano a **mi frente** [...] (Brachfeld 1. 45)

(45c) [...] **me** llevé la mano a **la frente** [...] (Brachfeld 2. 65)

⁵ *Laci Fodor* (Barker 20); *Ladislao Fodor* (Adorjan 31) *Fedor Laci* (Vernan 18)

Viszont több példát is találtam, ahol a szerkesztő nem változtatott a kicsit szokatlan megfogalmazáson.

- (46a) [...] nem lüktet a **szívem** se [...] (Karinthy 24)
 (46b) [...] ni se acelera **mi corazón** [...] (Brachfeld 1. 38)
 (46c) [...] ni se acelera **mi corazón** [...] (Brachfeld 2. 54)

Javított viszont páros testrészt egyes számról többes számra.

- (47a) [...] belül zakatol valami, a **dobhártyámon**. (Karinthy 17)
 (47b) [...] lo que gruñe está dentro, en **mi tímpano**. (Brachfeld 1. 32)
 (47c) [...] lo que gruñe está dentro, en **mis tímpanos**. (Brachfeld 2. 45)

Szintén átírta a túl bonyolultan hangzó szerkezetet, mivel a kezdést és egyéb állapotváltozást kifejező magyar igék felbomlanak, ha indoeurópai nyelvre fordítunk (Klaudy 1999b: 77). Brachfeld kettős igei körülírása helyett egy természetesebben hangzó szerkezet kerül a szövegbe.

- (48a) [...] mialatt **fuldokoltam** [...] (Karinthy 28)
 (48b) [...] **iba a empezar** a ahogarme [...] (Brachfeld 1. 42)
 (48c) [...] **estaba a punto** de ahogarme [...] (Brachfeld 2. 59)

A következőkben még néhány olyan példát említek, amely átment a rostán, bár a kvázi-helyesség kategóriájába sorolnám őket, tehát olyan eltérésekről van szó, amelyek nem mondatszinten, hanem a szöveg egészét teszik fordításízűvé (Klaudy 1999a: 161).

Nem írták át a jellegzetesen magyaros *beültünk a kocsmába* szerkezetet; a spanyolban természetesebben hangzik a *bementünk* ige használata, bár a mozgást jelentő magyar igék esetében általában tágabb jelentésű igéket használnak a fordítók (Klaudy 1999b: 59).

- (49a) [...] **beülünk** egy kis kocsmába [...] (Karinthy 22)
 (49b) [...] **nos sentamos** en una bodega [...] (Brachfeld 1. 37)
 (49c) [...] **nos sentamos** en una bodega [...] (Brachfeld 2. 52)

A lexika területén is tapasztalható interferencia. Spanyolul az *iskolapadra* más szót használnak, mint a *kerti padra*, de a magyar beszélő hajlamos mindkét esetben a *banco* szót használni. A szerkesztőnek ez nem tűnt fel, nem cserélte *pupitrere*.

- (50a) Már az **iskolában** is tetszett nekem ez a mondás, (Karinthy 20)
 (50b) Este aforismo me gustaba ya desde los **bancos de la escuela** (Brachfeld 1. 34)
 (50c) Este aforismo me gustaba ya desde los **bancos de la escuela** (Brachfeld 2. 48)

3. Összegzés

A 2007-es szöveg lényegében egy nem spanyol anyanyelvű, de kitűnő nyelvtudással rendelkező, rendkívül művelt bölcész és pszichiáter erősen CNY-orientált fordítása, amelyet a 21. századi nyelvhez és fordítói normákhoz igazított a kiadó. A végrehajtott változtatásokban elég világos és következetes tendenciák mutatkoznak meg:

- modernizálás;
- egyszerűsítés;
- szöveghűség.

A modernizálás a legátfogóbb változtatás, amely a 2007-es szövegben történik, érinti a helyesírást, a tipográfiát, nyelvtant és a lexikát.

Az egyszerűsítés főleg a terpeszkező szerkezetek kigyomlálásában nyilvánul meg, mivel a fordító által alkalmazott explicitáció és magyarázó betoldások esetében a szerkesztő nemigen él a lehetőséggel. Ennek egyik oka lehet a fordító sajátos stílusának a tiszteletben tartása, vagy a szerkesztő is úgy ítéli meg, hogy ezek segítik a CNY-i olvasót.

A FNYSZ-hez visszafordulva, újra megjelennek a személy- és intézménynevek, amelyeket Brachfeld feleslegesnek ítélt, és a nevek nagy része visszakapja magyar formáját és – több-kevesebb sikerrel – helyesírását is. A visszaillesztett személy- és intézményneveket lábjegyzetben magyarázza a kiadó.

A magyarhoz hasonló kis nyelveken írt művek szerkesztői általában igen nehéz helyzetben vannak, mivel sok szempontból a sötétben tapogatóznak: a FNYSZ-et nem értik, jó esetben egy más nyelvű fordításhoz fordulhatnak segítségül. Kérdés, hogy az mennyire nyújt támpontot. Egy Brachfeld által félreolvasott mondat kapcsán (*agyat* olvasott *ágy* helyett) elgondolkodhatunk azon, hogy a magyar nyelv segítése nélkül (a kórteremben csak kevés ágynak van lakója – Karinthy 38), milyen képet ad két ilyen mondat: *En la sala hay sólo contados cráneos habitados* ('a teremben alig van lakott koponya') (Brachfeld 1. 54) és például az angol: *There were not many beds occupied in the sickroom* (Barker 56). Ilyenkor a szerkesztő csak az intuíciójában és a logikájában bízhat, vagy több fordítást is megnéz. Így köszörülték ki a csorbát az új kiadásban: *En la sala hay muy pocas camas ocupadas* (Brachfeld 2. 76).

Ha a Toury-féle kezdeti (*initial*) normának (2004: 207) a két végletét vesszük figyelembe, hogy a fordító mit tart fontosabbnak, a CNY-i kultúra elvárásait vagy a FNY-i normákat, megállapíthatjuk, hogy Brachfeld munkáját inkább az első (*acceptability*), mint a második szempont (*adequacy*) vezérelte. Ezzel szemben a 2007-es szöveg bizonyos szempontból közelebb áll a FNYSZ-hez, mint a 1942-es, amely nagymértékben – akár a szöveghűség rovására is – figyelembe vette a CNY-i olvasó igényeit. A 2007-es szövegben visszaállított magyar nevek egzotikus jelleget adnak a szövegnek, a nagyobb számú lábjegyzet nehezíti az olvasást.

Brachfeld fordítása kitűnő alapanyag lenne az explicitációs hipotézis igazolására, vagyis, hogy a fordító nyíltabban, világosabban fogalmaz a CNY-i

szövegben, mint azt a FNY-i szöveg szerzője tette (Klaudy 1999c: 5). A fakultatív, konkrétan a pragmatikai explicitációnak számtalan példáját találjuk mind a két fordításban. Mivel a FNY-i kultúrára jellemző jeltárgyak – reáliák – gyakran nem jelentenek semmit a CNY-i olvasók számára, a fordító általánosításhoz, körülíráshoz, kihagyáshoz, analógiához fordul (Klaudy 1999c: 13). Brachfeld időnként még a zárójeles magyarázatot is használja, amely inkább olyan műfajokra jellemző, mint az útikönyv, míg a szépirodalmi fordítások esetében a fordítók igyekeznek minél észrevétlenebbül megoldani az olvasók háttérismeretének bővítését (ou.). Ez az explicitáció valamint a betoldások az új kiadásban is megtalálhatók.

Az a tény, hogy a szórendben alig történt változtatás, jelzi, hogy Brachfeld fordítása jó minőségű. Tehát szövegszinten nem érzékelhető a kvázi-helyesség, vagyis a szöveg nem viseli magán a magyar nyelv sajátosságait (Klaudy 1987). Ami külön bájt ad a szövegnek, az a fordító bennfentessége: személyesen ismer-te a kort és az irodalmi kört, amelyben Karinthy élt és alkotott. Ezenkívül, mint az orvostudománnyal közeli kapcsolatban álló szakember, igazán értő fordítója volt ennek a könyvnek.

A Galaxia-Gutenberg döntése, hogy leporolja Brachfeld fordítását, egy csipetnyit veretes, de lendületes, olvasmányos szöveget eredményezett. Kétségtelen, hogy a könyv nem aratott akkora sikert, mint Márai Sándor *A gyermák csonkig égnék* című regénye, de ennek oka nem lehet a fordítás minősége.

Az átdolgozott szöveg frissebb, de mégis megőrzi Brachfeld eredeti stílusának varázsát. A katalán fővárosban működő kiadó is büszke a fordítójára, mert a fordító előszavát is megtartotta, és annak végén egy lábjegyzetet is szentel Brachfeld Olivérnek, amelyben beszámol életéről és színes munkásságáról – egyfajta tisztelgés a negyven éve halott fordító előtt.

Irodalom

- Faix D. 2009. Egy fordító dicsősége avagy Márai Sándor művei spanyol nyelven. In: Szijj I. (ed.) *Philologiae amor*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 115–125.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Nyelvtudományi értekezések 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999c. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1. évf. 1. szám. 5–21.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vándor J. 2007. Adaptáció és újrafordítás. *Fordítástudomány* 9. évf. 1. szám. 40–57.

http://ca.wikipedia.org/wiki/Ferenc_Oliver_Brachfeld

Források

- Karinthy F. 2003. *Utazás a koponyám körül*. Budapest: Táalentum Diákkönyvtár.
- Karinthy F. 1942. *Viaje en torno de mi cráneo*. Barcelona: Argos. (magyarról fordította: Brachfeld F. Olivér)
- Karinthy, F. 2007. *Viaje en torno de mi cráneo*. Barcelona: Galaxia Gutenberg. (magyarról fordította: Brachfeld F. Olivér)
- Karinthy, F. 1937. *Viaggio intorno al mio cranio*. Milano: Edizioni Corbaccio (magyarról fordította: Giuseppe Adorjan)
- Karinthy F. 1953. *Voyage autour de mon crâne*. Párizs: Corrêa Buchet & Chastel (magyarról fordította: François Vernan)
- Karinthy F. 1939. *A journey round my skull*. London: Faber and Faber Limited (magyarról fordította: Vernon Duckworth Barker)
- Karinthy F. 2008. *A journey round my skull*. New York: Review Books New York (magyarról fordította: Vernon Duckworth Barker)

Függelék

FORDÍTÓI ÉLETRAJZOK

Brachfeld F. Olivér

Brachfeld F. (Ferenc) Olivér (1908–1967) életrajza különös kettős képet mutat. Egyfelől pszichológus volt, másfelől bölcseész, kutató, kiadó és (mű)fordító. A katalanisztika egyik megalapítója. Bölcsésztanulmányait Budapesten végezte, pszichológiát és pszichiátriát Párizsban és Bécsben tanult, ahol Adler tanítványa volt.

1929-ben érkezett Barcelonába, ahol a középkori katalán történelmet, valamint a magyar-spanyol kapcsolatok múltját kutatta. Már előzőleg is érdekelte a katalán kultúra, a Nyugat c. folyóiratban recenziókat publikált katalán művekről. Fontos szerepet játszott a katalán főváros kulturális életében. Később Latin-Amerikában élt. Quitóban, Ecuadorban hunyt el.

Pszichológusként, íróként és fordítóként is tevékenykedett. Pszichológiai és történelmi könyvek szerzője. Spanyolra és katalánra is fordított németből, magyarból és franciából, többek között Thomas Mann, Márai Sándor, Karinthy Frigyes és Zilahy Lajos műveit. Elsőként fordította spanyolra Adlert és Jungot.

Xantus Judit

Xantus Judit (1952–2003) először spanyol és latin-amerikai írók (Jorge Luis Borges, Julio Cortázar, Gabriel García Márquez stb.) műveit fordította magyarra, s csak később tért át magyar írók (elsősorban Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső és Esterházy Péter) műveinek átültetésére spanyol nyelvre (Faix 2009: 117).

Szerencsés időszakban alkotott, de ennek a szerencsének nagy részben ő maga volt a kovácsa. Az 1999-es Frankfurti Könyvvásár (ahol Magyarország

volt a díszvendég), a Márai-jelenség és Kertész Imre 2002-es Nobel-díja ráirányította a spanyol kiadók és olvasók figyelmét a magyar irodalomra. De addigra Xantus Judit már megalapozta ezt az érdeklődést. Lelkesen harcolt a magyar irodalom spanyolországi megismertetéséért, lektori jelentésekkel bombázta a kiadókat. Jó irodalmi érzékét mutatja, hogy Kertész Imre *Sorstalanság* című könyvét már a Nobel-díj előtt lefordította. Xantus Judit 2003-ban, 51 évesen, hunyt el.

Károly Krisztina és Fóris Ágota (szerk.)

NYELVEK TALÁLKOZÁSA A FORDÍTÁSBAN

Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére
2010. Budapest: Eötvös Kiadó 300 pp. ISBN 978 963 312 012 5

TARTALOM

NYOMÁRKAY ISTVÁN: Klaudy Kinga köszöntése
Előszó (Károly Krisztina és Fóris Ágota)

I. fejezet: Fordítás, szöveg, struktúra

BAKTI MÁRIA és BÓNA JUDIT: Szinkrontolmacsolás és forrásnyelvi műfajok: Az aktuális tagolás akusztikai-fonetikai sajátosságai különböző műfajú szinkrontolmacsolt szövegekben
MOHÁCSI-GOROVE ANNA: A lényeglátás vizsgálata idegen nyelvű újságcikk magyar összefoglalói alapján
N. TÓTH ZSUZSA: Készségfejlesztési módszerek tudományos szövegek szakfordítói számára
PÉCH OLÍVIA: Szempontok a fordított szövegek sajátosságainak leírásához

II. fejezet: Terminológia, adatbázisok, lexikai műveletek

FISCHER MÁRTA: Európai uniós terminológia – egy levelező fórum tükrében
SERMANN ESZTER és TAMÁS DÓRA: Hogyan definiálhatjuk a fordítói adatbázist? Egy olasz és egy spanyol fordítói terminológiai adatbázis vizsgálata
PÉNZES TÍMEA: Explicitáció a cseh söröződei szókincs magyarra fordításában

III. fejezet: Irodalmi fordítás, metafora, polifónia, xenolektus, reáliák

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ: A nyelvi kifejtés típusai finn versek angol és magyar fordításaiban
NAGY ANITA: Metaforák működésben: Hogyan hat a közvetítőnyelv?
PAKSY ESZTER: A polifónia fogalma a fordításban
FÁY TAMÁS: A német xenolektus fordításának sajátosságairól
MÁRTONYI ÉVA: Öt fordító A Kincses-szigeten. A kulturálisan kötött kifejezések változása újr fordított szövegekben

IV. fejezet: Az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjához kapcsolódó folyóiratok, közlemények

HELTAI PÁL: A fordítástudományi folyóiratok áttekintése
Repertórium I: Fordítástudomány
Repertórium II: Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal for Translation and Interpreting Studies
KLAUDY KINGA publikációi (1975-2009)
Az ELTE Fordítástudományi Doktori Programban végzett kutatásokhoz kapcsolódó hallgatói publikációk és konferencia-előadások (2003-2009)

Vas István (1910–1991) műfordítói munkássága

Varga Orsolya

E-mail: vargaorsolya@hotmail.com

Kivonat: A tavaly száz éve született Vas István az avantgárdból induló, s vele klasszicizáló szellemben szembeforduló harmadik nyugatos költőnemzedék méltatlanul elfeledett, pontosabban fel újra nem fedezett szerzője, aki manapság leginkább műfordításain keresztül él még mindig a köztudatban. Tanulmányköteteivel a magyar esszé Arany János-i és nyugatos hagyományát folytatta, önéletrajzi regényciklusában új műfajt teremtett: az esszé és a fikciós próza különleges és lebilincselő elegyét alkotta meg. Irodalmi tevékenységének talán legnagyobb része műfordítói munkával telt: a műfordítás és az élet összefonódása, párhuzama nagyszabású fordítói életműve kezdetétől kimutatható. A cikk megkísérel képet adni Vas műfordítói pályájáról és fordításszemléletéről. Fordítással kapcsolatos nézetei összefoglalásában a következő alapkérdésekre, illetve a fordítás-történet örök „ellentéteire” kerül a hangsúly: gondolat és forma, honosító és elidegenítő fordítás dilemmája, költői és filológiai fordítás, hagyomány és modern.

Kulcsszavak: fordítás-történet, fordításszemlélet, elidegenítő és honosító fordítás, formahűség, tartalmi hűség

„Az első magyar vers – és mindjárt nagy vers – szóról szóra való fordítás. De hát nem mi vagyunk az egyetlen költészet, amely idegen tüztől lobbant lángra.”

(Vas 1984: 180)

„A fordítás a leghazafiasabb műfaj irodalmunkban”

(Vas 1974: 543)

Bevezetés

Az tavaly száz éve született szerzőről manapság keveset hallunk, leginkább talán műfordításain keresztül él még mindig a köztudatban. Vas István a *Nyugat* harmadik nemzedékének méltatlanul elfeledett, pontosabban fel újra nem fedezett szerzője – hiszen a Baumgarten-díj (1948), a két József Attila-díj (1960, 1961) és a Kossuth-díj (1962) után hetvenévesen (1980) megkapta az akkor legmagasabb állami kitüntetést is. Az internetes oldalakon az első gyorskeresés eredménye: csupán hat sorban foglalják össze életrajzát; műveinek, műfordításainak felsorolása azonban hatszor annyi helyet vesz igénybe.

Csak remélhetjük, igaza lesz Hegedűs Gézának, aki szerint „idővel majd kétségtelen és köztudomású lesz, kik is voltak, akik a legmagasabb fokon képviselték a XX. század második felében a Magyar Parnasszust. Csaknem bizonyos, hogy ezek közé tartozik Vas István is, akire talán majd úgy emlékezik

az eljövendő irodalomtörténeti-esztétikai értékelés, hogy nála ötvöződött szer-
ves egységgé a magyar nemzeti hagyomány, a világirodalmi klasszikus távlat
és mindaz, amit az avantgárd törekvésekből a logikus elme hasznosítani tud.
Talán így vonul be majd klasszikus halhatatlanként tankönyveinkbe is” (1999).

Hogy átlássuk a kor szellemiségét, vessünk egy pillantást a magyar irodal-
mi élet kiválóságaira születésének évében: Ady 33 éves, Mikszáth akkor ün-
neplő pályájának 40. évfordulóját, majd ugyanabban az évben hirtelen meghal.
Mesterei: Babits 27 éves, Kosztolányi 25, Kassák 23, kortársai, későbbi barátai
pedig: Illyés 8, József Attila 5, Zelk 4, Radnóti épp beszélni tanul.

Vas kezdetben az avantgárdhoz csatlakozott (1926–27), 18 évesen Kas-
sákhoz vitte verseit, aki 1929-ben megjelentette egy prózaversét a *Munkában*
(„Urám mágá költő” – mondja ki első patrónusa az emlékezetes mondatot a
Korona kávéházban), majd a *Korunk* adott helyet költeményeinek. Az avant-
gardista mozgalommal húszévesen szembefordult.ⁱ 1932-ben megjelent köte-
tében már szabályos hexameterekben írt, ami akkor újdonság volt, a modern
költők nem használtak szabályos metrumokat: József Attila és Radnóti is csak
később írtak verset hexameterbenⁱⁱ. Babits patronálásával 1933-tól került a
Nyugat harmadik nemzedékének élvonalába, 1934-től a *Válaszban* is publikált.

Életét különös, sorsszerű kettősségek határozták meg. A bécsi Kereskedel-
mi Főiskolán végzett tanulmányai után nagy cégekhez került Budapesten: nap-
közben számvittel, könyveléssel foglalkozott, esténként pedig költeményeiben
fejezte ki kora eszméit, ugyanakkor „a költészet szakembere” volt (Hegedűs
1999). Bár katolikus vallású, származása folytán a fasiszta zsidótörvények sze-
rint zsidónak számított. A sors kegyetlen fintora, hogy épp abban az évben,
1938-ban, amikor megkeresztelkedett, a zsidótörvények miatt elbocsátották ál-
lásából. Erről Vas leírása szerint a 1970-es évek elején szenzációs hír röppent
fel Budapesten. Vas hivatali főnöke megkérdezte tőle: „Te, mondd...igaz az,
hogy a múlt héten megkeresztelkedtél a Bazilikában, és Rónay György a ke-
resztapád?” Mire Vas így válaszolt: – „Nézd kérlek, a hír igaz. De nem a múlt
héten, hanem 1938-ban, nem a Bazilikában, hanem a tabáni plébániatemp-
lomban, és nem Rónay György, hanem Kassákné és Szentkuthy Miklós voltak
a keresztszüleim” (Sumonyi 1982: 91). Első felesége, Eti halála után évekig két
nő – későbbi második és harmadik felesége - vonzaskörében élt, amire egyik
önéletrajzi kötetének címe, a *Kettős örvény* is utal. Végül ami nem közvetle-
nül életrajzához kapcsolódó kettősség: modernség és hagyomány vonzásában
alkot, hat rá az antik formafegyelem és az avantgárd kísérletek szelleme is. Ez a
kettősség karakterére is jellemző: belső tartása és verhangja összhangban volt
egymással, önmagával mindig azonos lényét azonban „nem átszötték, hanem
alkották az ellentétek, a szellem DNS-láncai gyanánt”, és ezek a szöges ellenté-
tek békésen megfértek egymással, „sőt, feltételezték egymást”(Ács 1992: 493).
Vas megrendítő józansággal és lefegyverző őszinteséggel tárja fel saját szellemi
fejlődésének paradoxonait, ugyanakkor művéből és személyiségéből olyan szer-
vesség és folyamatosság árad, „ami a radikális és erőszakos vagy-vagyokon túl
az egyesítést, az összekötést, a szelíd és ironikus összeillesztést mozdítja elő egy
hasadásokra, kíméletlen s olykor indokolatlan szétválasztásokra hajlamos kö-
zegben, országban és században” (Balassa 1992: 556).

Hat kötetbenⁱⁱⁱ megjelent életrajzi regényciklusában új műfajt teremtett, ha lehet használni ezt a kifejezést valami olyasmire, amit azóta szinte senki sem csinált utána. Esszének, szépirodalomnak, történelmi dokumentumnak, fikciós prózának, önéletrajznak különleges és lebilincselő elegye varázsolja el hosszú köteteken át az olvasót. Réz Pál szerint ezekben a „regényekben” a szerző Kaszák, Villon, Bethlen Miklós, Goethe, Szt. Ágoston, Agatha Christie (!), Proust, Tacitus technikáit ötvözi. Stílusának különleges varázsát többek mellett az adja, hogy minden témáról, köztük bonyolult esztétikai kérdésekről is világosan, kristálytisztan fogalmazással, közvetlenül, természetesen beszél, mintha a világ legegyszerűbb dolgairól társalogna. „Vasnál épp az a megragadó, hogy nem katedrarról prelegál, ködösen és nyakatekerten, hanem fesztelenül és közérthetőn szól a legbonyolultabbról is” (Réz 1997).

A műfordítás jelentősége

Műfordítói pályája

Vas irodalmi tevékenységének talán legnagyobb része műfordítói munkával telt. Mindent fordít: prózát, drámát, lírát, Shakespeare-től Whitmanig, Ginsbergig. Csak néhány név a sokból: Villon, Molière, Goethe, Defoe, Schiller, Fontane, Steinbeck, Maugham, Eliot. Az 1955-ben kiadott *Hét tenger éneke* című műfordítás-gyűjteménye a legkülönbözőbb korok és égtájak kiemelkedő költőinek káprázatos kaleidoszkópja: görög, latin, perzsa, arab, angol, francia, orosz, német, spanyol, amerikai, török versek szerepelnek benne. Több nemzedéknek is életre szóló élményt nyújtott e fordításkötet, hiszen megjelenésének idején nem nyílt kilátás hét tengerre.

Számos műből nem készült újabb fordítás, ezeket ma is az ő átültetésében élvezhetjük, több dráma ma is az ő szavaival szólal meg magyarul, többek között Shakespeare *III. Richárdja*, a *Velencei kalmár* vagy T.S. Eliot drámája, a *Koktél hatkor*. Borbás Mária például egy a Shakespeare-összes 1955-ös és 1988-as újrakiadásáról szóló interjúban azt nyilatkozta, hogy örök értéknek tekinti Vas III. Richárdját, és nem hiszi, hogy bárki felülmúlhatná azt (Szele 2002). Vas a műfordításaival számos író, költő életében primer élményként szerepel, amint megtudjuk többek között a halála után megjelent emlékező írásokból¹. Műfordítói nagyságát mi sem mutatja szebben, mint hogy *A fordító dicsekszik* című esszéjében nem azzal büszkélkedik, hogy ezt így, azt úgy tudta lefordítani, hanem, hogy milyen sok csábító lehetőségről mondott le. Idegenkedett például Victor Hugo verseitől, és Burns dalaira, Verlaine, Rimbeaud verseire sem volt ráhangolva, Poundot pedig nem is akarta fordítani. Egyes színdarabokról is lemondott: visszautasította a *Rómeó és Júliát* (Vas 1974: 597–599).

¹ Holmi 1992/4

A műfordítás összefonódása az élettel, a történelemmel

Vas mindig is hangsúlyozta, hogy Magyarországon, nem úgy, mint a nyugati irodalmakban, a legtöbb érdemleges költő fordított is. „Nem hiszem, hogy van ország, amelyiknek az irodalmában olyan fontos szerepe van a fordításnak, mint a miénkben. [...] Igen, szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a magyar irodalom fordítással kezdődik. És tegyük rögtön hozzá: voltak olyan sötét évek, amikor úgy látszott, hogy fordítással is végződik, mert a költő nyíltan és közvetlenül nem mondhatta el, amit akart, hanem a magyarrá tett idegen vers csatornáiba kellett futtatnia leglényegesebb mondanivalóit.” (Vas 1969: 59) Ő pedig valóban így tett a személyi kultusz éveiben, amikor nem publikálhatt: 1948–1956-ig kizárólag fordított. Ebben az időben a fordítás volt az erkölcsi fedezete és anyagi megélhetésének alapja. *A fordító köszönete* című, fordításkötete élére iktatott, 1952-ben írt versében önti szavakba, hogyan „használja fel” a világirodalom nagyjait a saját gondolatai kifejezésére. A fordítás volta- képp diktatúra-ellenes, illetve felszabadító funkcióját emeli ki.

*Köszönöm nektek, nyájjas óriások,
Hogy elnémulva sem hallgattam el,
Hogy tiltott hangom hangotokon át szólt,
Schiller és Goethe, Shakespeare, Molière!
Én nem zengettem el teli torokkal
A hazugság dagályos énekét,
Inkább csak lopva, idegen sorokkal
Rejtett tudásom egy-egy részletét.*

*Míg Nero rémuralmát fordítottam,
Elöttem működött a mostani,
S a tacitusi tömör mondatokban
A magamét tudtam elmondani.
[...]
Hazudik, aki él, nálunk csak az beszélhet,
Akiről azt hiszik, balzsamos múmia,
De titeket magyarul újraéltet
Akaratom eleven árama.*

A műfordítás és az élet összefonódása, párhuzama már nagyszabású fordítói életműve kibontakozásának kezdetén kimutatható. Villon fordításába azért vágott bele, mert bosszantotta Faludy „hamisítványa”, ami 1937-ben jelent meg könyv alakban az Officina Kiadónál. Hogy a költők közül sokan hogyan viszonyultak az átköltésekhez, egy Vas által elmesélt történet példázza. Amikor együtt mentek munkaszolgálatra Radnóttal, „ásás közben az emberek minden összebeszélés nélkül elkezdtek Faludy Villonját szavalni. Csak Radnóti ripakodott rájuk: - Van pofátok ezt a hamisítványt gajdolni, mikor itt van köztünk Vas Pista, aki lefordította az igazi Villont?” (Vas 1990: 132. Kurzíválás: V.O.) Az

„átköltések” sikere nyomán kitörő divatláz kezdetben elveszi Vas kedvét Villontól, de amikor meglátja, barátai körében is milyen népszerű, elkapja a fordítás becsvágya. „Nem azért, mintha ezzel az igazi Villont akartam volna fölmutatni a hamissal szemben. Hiszen [...] a hamisítottnál előbb jelent meg magyarul az eredeti: Tóth Árpád két balladája, József Attila két nagyszerű fordítása, és főleg Szabó Lőrinc tíz balladája, mely külön füzetben is megjelent, és volt akkora sikere, amelyet igazi, komoly költészet egyáltalában elérhet. Ha ők nem tudták visszatartani a közönséget a hamisítványtól, hogy remélhettem volna én ilyen visszafordító hatást?” (Vas 1984: 326) Belefogott tehát a *Nagy Testamentumba*, és folyamatosan javítgatta, csiszolgatta fordítását.

*A harmincadik életévben
Minden szégyenemet kiúttam,
Sem bölcsen, sem bután egészen,
Sok szenvedéstől zaklatottan...*

Úgy érezte, ez róla szól, bár ő még csak egy híján volt harminc éves. Később sutának találta az első megoldást, és átírta:

*Én már harmincéves koromban
Mindent kiúttam, ami szégyen,
Egész bölcs nem vagyok, azonban
Nem is vagyok bolond egészen.*

Még később a második sort kijavítja:

Kiúttam mindazt, ami szégyen

Egyelőre nem fordult meg a fejében, hogy fordítását kinyomtathatják: magának csinálta, „gyakorlásul és vigaszul”. Mindez ugyanis 1939-ben, élete egyik mélypontján történt, első felesége, Eti halála előtt, állásából elbocsátva. „E magányos azonosulás közben tanultam meg azt a leckét, aminek tíz év múlva olyan nagy hasznát láttam: hogy az ember fordítással is elmondhatja a magáét, ha nem tudja, vagy nem akarja – vagy nem engedik – a maga nevében kimondani” (Vas 1984: 328). „Olyan keserűség volt bennem, amire akkor még nem volt hangom, de amit Villonon keresztül el tudtam mondani – és kicsit megkönnyebbültem tőle” (Vas 1978: 226). Utószavában lerója háláját elődeinek: Tóth Árpádnak, József Attilának, Szabó Lőrincnek. Már csak Szabó van az élők sorában akkor, ezért felhívja telefonon, és megkéri, írjon előszót a fordítása elé. Szabó Lőrinc azonban kereken megtagadja a kérést. Ennek oka csak két héttel saját fordításának megjelenése előtt derül ki, amikor Vas könyvet kap postán: a *Nagy Testamentumot*, Szabó Lőrinc fordításában, a fordító dedikációjával. „Vas Istvánnak szeretettel és magyarázatul, hogy miért nem írtam előszót az ő fordításához.” Mindkettőjük fordítása hetek alatt elkelt.

Radnóti-val közös Apollinaire-kötetük a németek párizsi bevonulásának idején jelent meg, ami szintén némi vigaszt nyújthatott a vigasztalanságban. A kötet

előszavában Cs. Szabó László már utal a francia bukásra, mivel az utolsó pillanatban írta, amikor a könyv már a nyomdában volt. Vast a hajdani avantgard eltorzított, dallamtalanított Apollinaire-képe is sarkallta a francia költő fordítására, hiszen addig a „buzgó, de bizonyára botfűlű fordítók” úgy magyarították, hogy szabályos versformáit eltüntették, rímeit mellőzték, jellegzetes dallamát semmibe vették (Vas 1984: 148). Ő pedig ezzel szemben – ahogy Villon esetében is tette – az *igazi* Apollinaire-t szerette volna megmutatni magyarul. Apollinaire-fordításait Tandori Dezső így jellemzi: „Ezek magyar verssé vált szövegek a légi semmiből – egy másik költőországból” (Tandori 1992: 537).

Shakespeare *VI. Henrik* című királydrámáját 1944-ben kezdte fordítani, „és mennyire szívemből kezdek el: 'No, feketedj el, ég, nap, éjre változz!', s a razziáktól rettegés közben milyen könnyen győztem az átkozódásait!” (Vas 1974: 567) A Franklin Társulat az új Shakespeare szerkesztésével Halász Gábort bízta meg. Vas irigyelte Radnóti Miklóst, akire a *Vizkereszt* jutott, míg rá a *VI. Henrik*. Ez volt a leghosszabb szöveg, mintegy tizenötezer sor. Levélben panaszkolt el Weöresnek, hogy a darab zsúfolt és zavaros, nem a legnagyobb Shakespeare-darab, de Weöres, akire a *VIII. Henriket* osztották, lelkes levélben válaszolt, hogy inkább örülnie kellene, mert ez Shakespeare legnagyobb műve, persze „zsúfolt és zavaros, mint maga a történelem és általában az élet” (Vas 1990: 89). Újévkor állt neki a munkának, többek között azért, mert valami gyermeki babona folytán úgy érezte, hogy akkor majd rátalál a hangra, formára, sőt, az egész év Shakespeare jegyében telik el. „Elképzeltem, hogy micsoda gyönyörűségeken nehéz töprengés lesz az első Shakespeare-sor magyar szavait megválogatni és beleszorítani az ötös jambusba. De nem értem rá gondolkodni. Azonnal, habozás nélkül írtam le első Shakespeare-soromat. [...] Arra nem gondoltam volna, hogy ez az első sor nem a formai megoldásával, hanem a tartalmával fogja rányomni pecsétjét az egész elkövetkezendő évre” (Vas 1990: 91). Közben Egon Friedell háromkötetes művét fordítja: *Az újkori kultúra történetét*. Egyik nap tehát Friedell-t diktál azonnal írógéphez, másik nap – saját kifejezésével élve – Shakespeare-rel folytat teniszjátékot: a nagy angol költő által ütött labdát kell visszaütnie. A kenyérkereső munka és a műfordítás közti szünetekben pedig verset ír.

*S ha számvetés meg fordítás között
Tíz percre ledülök,
És hálót sző a pók, a fáradt agy,
Mindig te vagy
A szép zöld dongó, akit megfogok,
A lehetetlenség, mely fellobog,
És te vagy minden kép és gondolat
Húnyt szempillám alatt.²*

² Részlet a *Füstön át* c. verséből, melyben Szántó Piroskára utal (Összegyűjtött versek I. 1930–1945. Holnap Kiadó 2000.)

A vészkorszakban felbontották vele a Shakespeare-szerződést, és Vajda Endrével, néhány évvel fiatalabb nemzedéktársával kötötték meg, aki minden felvonás után felvette helyette és átadta neki a honoráriumot. 1944-es naplójegyzeteiből megtudjuk, hogy Shakespeare a reménytelen és a reményteljes időkben is a legszívesebben látott vendég: „Ruháim, fehérneműim, konzerveim, dohánytartalékom után a házmesterné, hallom, írógépemet is ellopta. Hiszen tudtam, hogy ha megmaradok, nehéz új életet kezdenem. De ezt az új életet azért titokban úgy képzeltem, hogy a kifosztott szobában rögtön leülök a géphez, tovább fordítani Shakespeare-t” (1978: 129). Nagyjából így is történt: rögtön a felszabadulás után Shakespeare-rel folytathatja életét. Major Tamás, a Nemzeti Színház igazgatója felkéri a *III. Richárd* fordítására. S „amikor életem keretének romjai között belevágtam: *York napsütése rosszkedvünk télét/Tündöklő nyárrá változtatta át* – mennyire a magamét mondhattam vele!” (Vas 1974: 567)

A forma kérdései - gondolat és forma

Vas fordításszemléletére jellemző nézete, hogy a versben található gondolatok egyben formai elemek is, akár csak a rím vagy a kép, sőt, nyelvilleg, formailag még kötöttebbek is azoknál.

„Ez a fordítás közben derül ki igazán: rím helyett másik rím található más nyelven is, a kép többnyire közvetlenül és minden devalváció nélkül átültethető; a gondolat viszont (amely pedig a közhiedelem szerint a legnemzetközibb, tehát legkönnyebben fordítható eleme a versnek) nyelvi kötöttségéből és verselési elrendezettségéből kiragadva – hacsak kivételes fordítói tudás és fordítói szerencse át nem segíti – az idegen közegben rendszerint lapos közhellyé csökken [...]” (Vas 1978: 206). Következésképp a legnehezebb feladat bölcséleti munkákat fordítani: Vas meggyőződése, hogy bár a német költészet rengeteg remekműve olvasható elsőrangú fordításban, Schopenhauer világraszóló teljesítményei idétlenül szólnak magyarul.

Hagyományos és modern

Hol a határ a versben forma és nem forma között? Mi a hagyományos és mi a modern? Vas példákat sorol fel, hogyan alakul modern és hagyományos fogalma és tartalma a történelem folyamán. Az ősi magyaros verselés például igazi magyar hagyomány, de amikor az európai verselés mód száz éve után a modern szabad vers is uniformizálódott, Vas nemzedéke a kötelező korszerűségtől, a megunt újtól a szinte tiltott régi felé menekült. Amikor a 20–30-as években Illyés Gyula, József Attila visszatérnek az ősi ritmusokhoz, az ismét forradalmi újítás volt. Saját kísérlete is, hogy klasszikus versmértékben alkosson, úttörő vállalkozásnak mondható. „Klasszicizálás és kísérlet, ez így együtt paradoxonnak hat, holott a harmincas évek elején fölleveníteni a hexametert költőileg valójában kísérletjellegűbb vállalkozás volt, mint az avantgarde Európa-szerte gyakorolt, sőt megmerevedett hagyományait folytatni” (Vas 1984: 124). Kassák

például József Attila *Nincsen apám se anyám* című versének formai megoldásairól megvetéssel nyilatkozott, kéziratait pedig annak idején ezzel adta vissza: „Rímes verset nem közlök.” (Bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy kezdetben sokan mások is ügyetlenkedő, esetlen játéknak ítélték József Attila formaművészetét.)

Vas nem látja tehát értelmét annak, hogy a modernséget és hagyományt összevegyessük és szembeállítsuk egymással. „Nem ismerek ma érvényesebb művészi hagyományt a modernségnél”, mondja egy olyan országban, ahol a hivatalos kultúrpolitika hosszú évtizedekig politikai jelentőséget tulajdonított a formának, és ugyanazokat a törekvéseket hol bolsevista dekadens, hol polgári dekadens jelzővel illette (Vas 1978: 210).

Bár Vas szerint csak látszólag és a metronóm mértékével tudjuk az antik verselést utánozni, nem pedig lényegében, mivel nem tudjuk ugyanazt a természetességet elérni, mégis szembeszáll azokkal az előítéletekkel, hogy a magyar nyelvben egyes versidomok nem természetesek, vagy nem mondhatóak. „Pedig nyugodtan megbízhatunk a magyar nyelv és a magyar vers asszimiláló erejében: aligha képzelhető el versforma, melyet be ne tudna fogadni, magába ne tudna olvasztani. [...] Weöres Sándor kezében még az indiai *sloka* is magyar versformává változik” (Vas 1974: 550–551). Hiszen ismerjük a pesti feliratot, melyet Devecseri idéz annak bizonyítására, milyen természetes a magyar nyelvnek a hexameter. „Gépjárművezető igazolványok kiadása”, melyben még a sormetszet is a helyén van!

Filológus-költő párbaj

Horatius összes versének kétnyelvű kiadása nagyhatású vitáirat³ megírására ösztökélte, melyben szembeszáll a „filológusok rémuralmával”. Sznobizmusnak tartja, hogy a klasszikus fordítások területe rezervátum, melyet egyre jobban elkerítenek a filológusok. Szigorú metrikai, verstani szabályokat hoznak, melyekkel a fordítás hűségét kívánják erősíteni, a merev metrikai pontosság, a formatapadás pedig a megértés, a magyarosság kárára megy, és papírízű verseket eredményez. Vas latin versfordításait a filológusok szigorú metrikai ellenőrzésnek vetik alá, és többek között a neveket latinos kiejtéssel követelik a fordításokban, szintén a hűség nevében. Ez azt eredményezi, hogy például Vénuszt rövid e-vel kell ejteni, Catót, rövid a-val, Cupidó helyett Cupído-t kell írni, és így tovább. Vagyis meggyökeresedett, polgárosult szavakat szeretnének kisöpörni a magyar nyelvből. Vas gúnyos analógiája: mi lenne, ha francia versek fordításában Párizs helyett *Parí*-t ejtenénk, angol versekben pedig London helyett *Ládn*-t? A Horatius kötetből ennek a formahűségnek a nevében maradtak ki remek költői fordítások.

³ *Horatius olvasásakor*. Vas 1969: 137–168.

Ne úgy, mintha Magyarországon írták volna?

Vas tehát a papír ízű filológus-fordítások ellenzője. Ellenzi a kifacsart szórendet, szintaxist, az érthetetlen szófűzést, többek közt az említett teljes Horatius-kiadásban. Az egyszerűséget, érthetőséget tartja fontosabbnak, mint a teljesen tiszta verselést. Olyannyira idegenszerűnek tartja ezeket a megoldásokat, hogy ironikusan megjegyzi, e kötet olvasásakor mindig a latin eredetit kellett elővennie „puskának”, hogy megértse a magyar fordítást!

Devecseri Odüsszeia-fordítása kapcsán azonban megbűvöli a különleges szóképzés (nem idegen szintaxis!), amitől Devecseri szövege mintha néhány méterrel a magyar nyelv, metrum és költészet talaja fölött lebegne. Tehát nagy fordítás akkor jön létre, „amikor az idegen lángelme, remekmű a magyar nyelvnek, versnek, elbeszélésnek addig ki nem próbált, rejtett lehetőségeit szikráztatja fel” (Vas 1974: 556). Műfordításszemléletének alapvető tétele, hogy a jó fordítónak az idegen versből magyar verset kell csinálni, „de ne úgy, hogy egy eredeti magyar verssel össze lehessen téveszteni, ne úgy, mintha Magyarországon írták volna, hanem benne legyen az idegen költő minden egyéni sajátossága, s ezen túl az is, hogy angol, francia vagy német vers” (Vas 1974: 565). Itt is megjelenik a Vas Istvánra olyannyira jellemző többdimenziós szemlélet, a szellem kétfelé húzása. Hiszen egyfelől azt mondja, az erős hatású fordítás szervesen beépül a befogadó irodalomba, „együtt lélegzik kora legjobb magyar költészetével” (Vas 1969: 149), megtermékenyítő magyar mű lesz belőle; másfelől legyen némileg idegenszerű, más, mint az eredeti magyar művek, mivel hazugság lenne azt a látszatot kelteni, hogy az idegen mű például az Alföldön vagy más magyar tájon jött létre. Tehát a jelentős fordítás nyelve újító, ugyanakkor a fordítót hódító útjára „valamiképpen a mi korunk legerősebb sodrású költészete is elkíséri” (Vas 1969: 63).

Ezzel az igénnyel lát hozzá maga is T. S. Eliot fordításához, akit Apollinaire mellett a modern költészet egyik fő irányadójának tekint. Szemléletét összeveti őket a már gyakran említett kettősség, ez esetben a „konzervatív szemléletű modernség” paradox áramlata (Vas 1969: 214). Vasnak nagyon sokat jelent, amikor 1959-ben személyesen találkozik Eliottal Londonban. A legnagyobb élő angol költőnek tartja, sőt, a világ azidő szerint legnagyobb költőjének, akiről először Babbitstól hallott. Ezután 25 évig foglalkozott a műveivel. Eliot karakterét Babitséhoz hasonlítja: ugyanaz a zavar, érzékenység, nyugtalanság és félelem, azzal a különbséggel, hogy az angol költő megszerezte a „bankári” külszín vértjét (Vas 1969: 206–212).

Vas fordítói pályájának az *Átokföldje* (*Waste Land* 1922) „talán legnagyobb erőpróbája volt: a fordító szeretetével és önfeláldozásával felelni arra a kihívásra, mellyel ez a sokrétegű, ravasz mélységű és szédítő távlatú mű izgatta költői eszközeimet és észjárásomat” (Vas 1969: 214–215). Fordítása közben - fordításszemléletének alapvető tételéhez igazodva – maga is „olykor némi szelíd erőszakot” követ el a magyar nyelven, új lehetőségeket fedez fel, hajlítgatja a nyelvtant, megoldásait azzal indokolva, hogy ez a „filozófiai ihletésű költészet elég nagy ellenállást keltett a magyar nyelv és mondattan konkrét közegében” (uo. 216–217).

A túlságosan honosító fordítást elveti, bár megjegyzi, hogy példaképe, Arany János, még a dialektusok visszaadására is képes volt. Aristophanes *Lysistratéjában* a spártai nő például a következőket mondja:

*S az enyém, ha möggyün is olykó' csatábu',
Paizst ragadva mömmög e'rópú –*

Vas meggyőződése azonban, hogy Arany kivétel, más fordítóknál ez nemigen sikerül. „Bevallom, engem mégoly művészi fordításokban is zavar, ha orosz regényekben szögedien szentségölnek, ha a színpadon strimflis, parókás francia lakájok dunántúlian rossebeznek” (Vas 1974: 553).

A fordítás: magyarázat

A fordítás által lehet igazán megérteni az idegen művet, vallja, vagyis akkor ért meg ténylegesen egy verset, ha lefordítja. „Hogy Vas István megértse Blake kedves versét, amit betéve tud angolul, ahhoz le kell fordítania, mert akkor tudja csak igazán, hogy van ez a vers megcsinálva” (Lator 2008: 138). Ahhoz, hogy egy idegen költő világában otthon érezze magát, művéből valamit le kell fordítania, átengednie a magyar nyelv és a saját költészetének világába.

Fordítani – ezt régi magyar nyelven úgy mondták: *magyarázni*; a 15. században talán nem is volt más szó rá, érvel Vas. „Különös, hogy a magyar nyelv a fordítás folyamatának és jelentőségének egy mélységes összefüggését rögzítette ezzel a szép szóval s értelmének tágításával. Az igazi fordítás mindig *magyarázat* is: a vérbeli fordító akarva-akaratlanul közli benne a maga véleményét, felfogását [...] ebből következik az is, hogy egy műnek *elvben* nem lehet végérvényes fordítása.” (Vas 1974: 568–569). Ezért, bár a jó fordítás nem avul el, mégsem fölösleges minden korszakban ismét lefordítani az örök értékeket, hiszen azoknak szüntelen újabb és újabb magyarázata születhet. A világirodalom remekeit tehát akkor is kívánatos újra meg újra lefordítani, „ha nem tudjuk felülmúlni az előző fordítást, mert ezeknek az örökké izgalmas remekműveknek minden kor új válasszal vagy magyarázattal tartozik – s a legközvetlenebb válasz és magyarázat a fordítás” (Vas 1969: 61).

A fordító egyénisége

Vas felosztása szerint vannak fordítók, akik a rokon lelket keresik a fordított műben, és vannak színészlelkű fordítók, akik mindig bele tudják magukat élni az adott szerző stílusába, gondolkodásmódjába. Találó analógiája: miként az alvilági árnyakat úgy lehet életre hívni, hogy vérrel itatjuk őket – ez a fordításra is áll: a világirodalom nagy árnyainak saját vérünket kell adnunk, különben vér nélküli, lélek, szenvedély, egyéniség nélküli lesz a fordítás.

Felfedezte azt a paradox jelenséget, hogy egyes nagy fordítók azért kezelik a saját egyéniségüket olyan nemtörődöm módon, mert fölényes biztonság

van bennük, hogy az úgyszólván benne lesz a fordítás egészében. Más fordítók pedig csak a saját hangnemeket, stílusukat képesek átvinni az átültetett műbe, s bár „nagy nyelvi erővel, költőiséggel és természetességgel fordítanak, csak éppen a hangnem jelzésére és következetes megtartására nem képesek s fordításukban a világirodalom legkülönbözőbb klasszikusai ugyanazzal a hangszínezettel és lélegzetvétellel szólalnak meg” (Vas 1974: 544–545).

A fordítók szóbeli nyelvtudásáról szólván Vas önéletrajzi regényciklusának egyik kötetében bevallja, hogy amikor szembekerült az angol kultúrattal, és bemutatták neki mint a *III. Richárd* fordítóját, egy szót sem tudott kinyögni, nem értette, amit mondtak neki, és azután, ha egy angol közeledett felé a társaságban, igyekezett feltűnés nélkül messzebb jutni (vö. Vas 1974: 540).

Magasztalja a fordítói alázatot, a fordító láthatatlanságának követelményét, ugyanakkor tudatában van, hogy minden fordításon akarva-akaratlanul is rajta van a fordító egyéniségének lenyomata. Walter Widmer 1959-ben megjelent *Fug und Unfug des Übersetzens* című könyvéről írt esszéjében szinte irigykedve jegyzi meg, hogy Nyugat-Németországban publikálnak könyvet ilyen témában, Magyarországon meg nem, pedig ott nem is annyira közügy és nemzeti ügy a fordítás, mint nálunk. Az eszményi fordító Widmer ábrázolásában „kétségkívül különböző képességek vegyülete. De mindenekelőtt egy tulajdonságra van szüksége: szinte rendellenes átélési képességre, majdnem túlcigázott érzékenységre, hozzá kritikus, éber és rugalmas észre, és olyan általános tudásra, amely – nem pusztán filológiai tekintetben – mélyen a felszín alá tud hatolni. Szóval, a fordító valami ritka rendellenesség: nagyon érzékeny idegcsomó, rendkívül tudatos önellenőrzéssel és olyan szívós természettel, amely minden fertőzésnek ellenáll” (idézi Vas 1974: 582). Vas István minden kétséget kizáróan ezt a fordítótípust testesítette meg, bár, ha élne, minden bizonnyal remekbe szabott megfogalmazással, találó szavakkal tagadná ezt.

Irodalom

- Ács M. 1992. Quo Vadis? *Holmi* 4. 492–496.
- Balassa P. 1992. Önismeret és ellenanyag. *Holmi* 4. 554–557.
- Faludy Gy. *François Villon balladái Faludy György átköltésében. Az utolsó szó jogán.* <http://mek.oszk.hu/00500/00528/00528.htm>
- Hegedűs G. *Vas István.* <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/eulira/vas.htm>
- Kosztolányi, D. 2002. *Nyelv és lélek.* Budapest: Osiris.
- Lator L. 1992. Vas István és a halhatatlanság. *Holmi* 4. 503–507.
- Lator L. 2008. Nyelvi álarok. In: Jeney É., Józán I. (szerk.) *Tizenhárman a fordításról.* Budapest: Balassi.
- Réz P. 1997. *Vas István regénye – akkor és most.* www.beszelo.c3.hu/97/10/vasi.html
- Sumonyi Z. 1982. *Vas István. Arcok és vallomások sorozat.* Budapest: Szépirodalmi.
- Szele B. „Mi Shakespeare-t akarjuk kiadni.” *Szabadpart.* 27. szám. www.kodolanyi.hu/szabadpart/27/index.html
- Tandori D. 1992. „Száll az idő itthagya engem”. *Holmi* 4. 533–539.

Források

- Vas I. 1969. *Megközelítések*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas I. 1974. *Az ismeretlen isten. Tanulmányok/1934–1973*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas I. 1978. *Összegyűjtött munkái 6. Körül-Belül. Tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas, I. 1984a. *Nehéz szerelem. Harmadik rész. Miért vijjog a saskeselyű? I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas, I. 1984b. *Nehéz szerelem. Harmadik rész. Miért vijjog a saskeselyű? II.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vas, I. 1990. *Azután. Második kötet*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Jegyzetek

- ⁱ „Egész életműve csupa viharos mozgalom, mégis: alaptermészete a rend. [...] ez lehet a magyarázata, hogy olyan hamar hátat fordított a költői értelemben rendetlen avantgárdnak (Lator 1992: 503–504).
- ⁱⁱ „Ma már a magam kísérleti hexameterének legfőbb értelmét abban látom, hogy kedvet csináltak Radnótinak az ő annyival tökéletesebb hexameteréhez [...]” (Vas 1984a: 142)
- ⁱⁱⁱ Önéletrajzi regénye utolsó, tervezett, *Feloldozás* című kötete bevezető fejezeteit a *Holmi* 1992. évi 4. és 5. számában olvashatjuk – amennyi elkészült belőle 1991 nyarán.

Fordítástudomány 2011.
XIII. Fordítástudományi Konferencia
és FTT-öregdiák-találkozó
VIII. Fordítástudományi PhD-Konferencia
(Budapest, 2011. április 7–8.)

Bozsik Gyöngyvér és Horváth Péter Iván

E-mail: bozsik.gyongyver@upcmail.hu – E-mail: poliglott@invitel.hu

Idén immáron tizenharmadik alkalommal került sor a „Magyar fordítók és tolmácsok napja” rendezvényeire, amelyet a hagyományok szerint együtt rendezett az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke, az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. és a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete. A konferencia ebben az évben is igazán színes és érdekes programot ígért, így nem csoda, hogy az ELTE BTK Kari Tanácstermét már az első nap délelőttjén zsúfolásig megtöltötték a szakma képviselői, valamint az egyetem hallgatói.

A délelőtti programot Nyomárkay István akadémikus nyitotta meg, aki évek óta érdeklődéssel követi az országban folyó fordítástudományi munkát. Klaudy Kinga professzor asszony, a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, valamint a Fordítástudományi Doktori Program vezetője röviden beszélt a programról, mely 2003-ban indult, és az utóbbi két évben tíz hallgatója védte meg sikeresen doktori értekezését: *Bánhegyi Mátyás, Somos Edit, Horváth Péter Iván, Vándor Judit, Mujzer-Varga Krisztina, Kovácsné Dudás Andrea, Hutterer Mihály, Fáy Tamás, Dudits András és Fischer Márta.*

A délelőtti részben szokás szerint a Fordítástudományi Doktori Program hallgatói mutathatták be kutatásaikat. Elsőként Sermann Eszter előadására került sor *A terminológiai szabványosítás szerepe a lokalizáció folyamatában* címmel. Az előadás a lokalizációt, mint a fordítás egy speciális formáját mutatta be egy olyan esettanulmány tapasztalatait ismertetve, ami a Windows operációs rendszer lokalizációjának folyamatában megjelenő terminológiai szabványosításra összpontosít. Az előadás, amellet, hogy megismertetett napjaink speciális fordítási feladataival, arra is bizonyítékul szolgált, hogy a bölcsészek a fejlett technológia terén is megállják a helyüket, és nem csupán a könyvtárakban érzik otthon magukat. A technika kapcsán megjegyzendő, hogy a hangosítás sajnos némi kívánnivalót hagyott maga után, és végül az tűnt a legjobb megoldásnak, ha az előadók a mikrofont mellőzve, hangjukat kissé jobban kiengedve állnak a pulpitusra, és kiderült, hogy a Tanácssterem igencsak jó akusztikával rendelkezik, és hangosítás nélkül is bátran használható.

Másodikként Szabados Ágnes *A kvázi-helyesség terminus fejlődése a fordítástudományban* című előadása következett, amelyben a kvázi-helyesség, egy ma is

aktuális, újfent gyakran tárgyalt téma hazai és nemzetközi kutatásának eredményeiről hallhattunk rövid áttekintést, elsősorban Papp Ferenc, Klaudy Kinga, Vehmas-Lehto, továbbá Gellerstam, Toury, Weizman és Blum-Kulka kutatásainak ismertetésével.

A kvázi-helyesség témakörét követően egy tavalyról is ismerős előadó, Zachar Viktor lépett a – még mindig nem működő – mikrofonhoz, és előző évi előadása folytatásaként a *Német neologizmusok a fordítói gyakorlatban* címmel számolt be fordítóhallgatók közreműködésével végzett kutatása aktuális eredményeiről. Kiemelte, hogy a neologizmusok relevanciaelméleti kutatása során érdemes megkülönböztetni a fordító és a célközönség szempontját, míg a fordító munkája kapcsán különbséget kell tenni a megértéshez (appercepció) és a lefordításhoz (produkciónak) szükséges energiaráfordítás között. Zachar Viktor a neologizmusok fordítása kapcsán további tényezőket is megemlített, így például az időhiányt, a fordító lustaságát, vagy éppen azt, milyen képet szeretne a fordító saját magáról közvetíteni.

A délelőtti első részének záróakkordjaként Bozsik Gyöngyvér az operafordítás témakörében adott elő *Az énekelhetőség és a szöveg viszonyának alakulása az operafordításban a 19. századtól napjainkig* címmel. Rövid éneketétekkel tarkított előadása során bemutatta, hogyan változott-fejlődött az operafordítás gyakorlata Magyarországon a 19. századtól kezdve, és miként próbáltak a profi vagy éppen műkedvelő fordítók megfelelni az operafordítás összetett feladatainak.

Az előadást követően hozzászólások következtek, melyek elsősorban az utolsó két előadásra reflektáltak. Ezt követően Nyomárkay professzor úr és Klaudy professzor asszony is szó szerint hangot adtak komolyzenei jártasságuknak, és bővítették az operafordítás témájában dalban elhangzott példák körét. A Kari Tanácssterem akusztikája így többszörösen is bizonyított, a hallgatóság pedig egy kávészünet során tárgyalhatta tovább az elhangzottakat.

A délelőtti második felében Károly Krisztina dékánhelyettes asszony elnöklésével folytatódott a konferencia, és a szünet után elsőként *Az idegennyelv-elsajátítás kognitív modelljeinek szerepe a fordítási kompetencia kutatásában* című előadás hangzott el Károly Adrienn-től. Ebben áttekintést kaphattunk néhány, az idegennyelv-elsajátítás területén végzett kognitív szempontú kutatásról, melynek során az előadó rávilágított a két tudományág közti szoros kapcsolatra, továbbá arra, hogy ennek a kapcsolatnak a kihasználása miként segíthet az idegennyelvi és a fordítóképzés minőségének és hatékonyságának javításában.

Robin Edina és Makkos Anikó *Explicitáció és implicitáció a visszafordításban* címmel tartottak előadást. Kutatásukban Klaudy aszimmetria-hipotézisére támaszkodva arra a kérdésre keresték a választ, hogy van-e kapcsolat a fordítók tapasztalata és az általuk visszafordított szöveg explicitációs és implicitációs eltolódásai között a műveletek mennyiségét és típusát tekintve. Előzetes kutatásaik eredményei alapján azzal a feltételezéssel éltek, hogy az explicitációs és implicitációs eltolódások eltűnésének gyakorisága a visszafordításban összefügg a fordítók kompetenciájával, illetve, hogy a fordítók kompetenciájuktól függően hajtják végre a különböző kategóriákba sorolható explicitációs és implicitációs műveleteket. Az ismertetett felmérés alapján hipotéziseik alátámasztást nyertek.

A fordítással foglalkozó előadások után változatosságot hozott Tóth Andrea tolmácsolási témájú előadása: *Korrekciós folyamatok a szinkrontolmácsolásban*. Az előadás egy önmonitorozás témakörében elvégzett vizsgálatot mutatott be, melynek során az előadó hét gyakorló szinkrontolmács célnyelvi beszédprodukciónak előforduló megakadásjelenségeket elemezve arra a kérdésre kereste a választ, hogy a hibadetektálás és a javítás milyen arányban és milyen módon jelenik meg a különböző típusú megakadások esetén, illetve, hogy a tervezés és a kivitelezés mely szintjén és milyen időeltolódással működik leghatékonyabban az önjavítás. A kapott adatokat végül a szakirodalom spontán beszédre vonatkozó eredményeivel is összehasonlította.

A délelőtti PhD-konferencia lezárásaként a doktori programban már fokozatot szerzett Horváth Péter Iván következtet interaktívna is nevezhető *Bűn-e idegen nyelvre fordítani?* című előadásával, melyben a címmel egybehangzóan azt vizsgálta, vajon fordíthat-e a fordító másra, mint az anyanyelvre, illetve a célnyelvi szövegből a helyes, szabatos, idiomatikus és kreatív nyelvhasználat tényezőinek figyelembevételével kiderül-e, hogy anyanyelvi-e a fordító vagy sem. A kérdés illusztrálása érdekében a közönség feladatát is kapott: el kellett dönteniük két-két szövegrészlet kapcsán, hogy melyik a fordítás, illetve melyiket írta anyanyelvi beszélő. Az előadás végén elárult „megoldás” sokakat meglepett, hiszen éppen azokat a szövegrészleteket gondolta a többség „eredetinek”, melyek valójában fordítások voltak.

A délutáni programot (*Fordítás és tolmácsolás az Európai Unióban*) az ELTE BTK dékánja, Dezső Tamás nyitotta meg, aki méltatta a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék munkáját és annak növekvő népszerűségét. Tekintettel arra, hogy hamarosan újfent magyar nyelvi szakértők toborzására kerül sor az Unió részéről, az első két előadás kifejezetten a magyar fordítók luxemburgi-brüsszeli lehetőségeit taglalta.

Elsőként Ligeti Bernadette, az Európai Parlament Fordítási Főigazgatósága Magyar Nyelvi Egységének vezetője számolt be az Európai Parlament fordítói csapatmunkájának sokszínűségéről, valamint a rengeteg nyelv és a rövid határidők jelentette kihívásokról *23 nyelv, 506 nyelvpár – Fordítás az Európai Parlamentben* című előadásában.

Öt Babos Gábor, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának nyelvi tisztviselője követte, aki már kimondottan az EPSO versenyvizsga közelmúltban bevezetett új típusú feladatairól, a felvételi folyamatáról és a lehetséges felkészülési taktikákról számolt be a hallgatóságnak *Felkészülés a küszöbönálló EPSO versenyvizsgára* címmel. Az előzőhöz hasonlóan nagyon aktuális előadást komoly érdeklődés kísérte, ami nem meglepő, hiszen a közönség soraiban a tanszék számos hallgatója, valamint sok olyan fiatal gyakorló fordító foglalt helyet, akik számára magától értetődő lépés lehet a versenyvizsgán való részvétel.

Bár a délutánra megjavulni látszott az erősítés, és a mikrofonok újra megfelelő minőségben szóltak, a technika ördöge csak nem maradt nyugton, és némi fennakadást, késedelmet okozott a programban, ugyanis nem akart létrejönni az az élő internetkapcsolat, ami a következő előadó, Ekaterini Dara-Lepoura – az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának képviselője előadásának bemutatásához elengedhetetlen volt. Számos próbálkozást követően végül

megszületett a kapcsolat, és meghallgathattuk a *Speech Repository in Training of Interpreters* (Beszédbank a tolmácsképzésben) című előadást, ahol a beszédbank általános ismertetését követően egy gyakorlati bemutató keretében megismerkedhettünk azzal, hogy a Bizottsággal együttműködő egyetemek képzései milyen módon alkalmazhatják a már néhány éve működő interaktív felületet.

Ezzel az Unióra összpontosító rész végére értünk, és a délután második felében a magyarországi fordítási, fordítástechnológiai piac két jeles képviselője ismertette meg a közönséget munkájával. Elsőként Urbán Miklós, a Consell Pannonia Kft. cégvezetője egy hiánypótló szolgáltatásról számolt be *A LinguaPark Klaszter bemutatása – együttműködés felsőfokon* című előadásában. Az ismertetett, számos egyetemet és vállalatot magában foglaló klaszter a nyelvi, fordítási, fordítástechnológiai, képzési, dizájn és publikációs, kommunikációs területeken működő szolgáltató, eszközöket gyártó vállalkozások, valamint a kutatási, fejlesztési, képzési, info-kommunikációs tevékenységeket folytató szervezetek, ezeket képviselő egyesületek tevékenységeinek támogatását célozza meg, továbbá célul tűzi ki az Európai Unió és hazai források, támogatások orientálását, pályázati együttműködések szervezését, csakúgy, mint a pályázatok megvalósításának elősegítését, és ezáltal igen hathatós segítséget jelenthet a magyar fordítási piac különféle szereplői számára.

A nap zárásaként egy visszatérő előadó, a közkedvelten felhasználóbarát fordítássegítő termékeiről híres cég, a MorphoLogic vezetője, Prószéky Gábor professzor számolt be a szótárkészítők nehézségeiről, a sok különféle, egymással össze nem egyeztetett szótármegoldás okozta kavalkádról *Mindenki maga készíti szótárát? (Átmeneti állapotok a szótárak világában)* címet viselő, egyben az igen-csak sikeresnek mondható, nagy érdeklődés övezte konferencia zárását jelentő előadásában.

A vitát és hozzászólásokat követően a tanszék volt hallgatói hagyományos öregdiák-találkozón vehettek részt, ahol a svédasztalos ételek-italok mellett jó hangulatban beszélhették meg a konferencián hallottakat, valamint az elmúlt időszak történéseit.

* * *

A konferencia második napját a hagyományok szerint az OFFI szervezte, amely ezúttal az EU magyar elnökségének nyelvi beszállítójaként és az egyszerűsített honosítási eljárásban immár hatósági szerepet is játszó fordító- és tolmácsirodaként fogadta a résztvevőket. E megtisztelő és egyúttal komoly felelősséggel járó közfeladatok jelentőségét híven tükrözte a Városligeti fasor helyszínül választott szép villaépülete, a Versailles Rendezvényterem.

Vigh Lajos László vezérigazgató arról beszélt elnöki megnyitójában, hogy bár az irodának egyszerre kell ellátnia két kiemelt megbízást, amelyek tovább fokozzák az OFFI-ra irányuló, egyébként sem elhanyagolható közfigyelmet, az új tevékenységek sikerére garanciát kínálnak a munkatársak gazdag tapasztalatai.

Az első előadást Vida Tamás, az OFFI korelnöke (1967 óta aktív lektora) tartotta az iroda történetéről. Az 1869-ben Központi Fordító Osztály néven alapított intézményben 7 szakdolgozó végzett fordítást. Már az első tíz évben

díjszabás készült, és lehetőség nyílt a lakossági fordítások vállalására is. A Fordító Osztály 1878-ban a Miniszterelnökség, majd 1907-ben a Belügyminisztérium alá került, 1949-től pedig – OFFI néven – az igazságügyi tárca felügyelete alatt folytatta működését, a hites fordítók és tolmácsok időközben megszűnt intézményének feladatait is átvállalva. 1950-ben gazdasági iroda, az 1960-as években állami vállalat, míg a rendszerváltás után részvénytársaság lett.

Ezután Horváth Péter Iván vezető lektor számolt be a magyar soros elnökséghez kapcsolódó fordítási feladatokról. Bevezetesként ismertette az eu2011.hu honlapon megjelenő és azon egyéb kormányzati, ill. minisztériumi szövegeknek a típusait (beszéd, blogbejegyzés, programtervezet, sajtóközlemény, tudósítás, újsághír stb.), amelyek angol, francia és német nyelvű fordítását az OFFI készíti el. Saját gyakorlatából vett példákkal szemléltette, hogy az egyes műfajok hányféle kérdést vetnek fel (pl. az *emlékeztet*, *hangsúlyoz*, *közöl*, *leszögez* és más idéző igék; a díszvacsorák különleges fogásainak néha kissé költői leírása; a bloggerek közvetlen, de nem bizalmas hangvétele, ugyanakkor a politikai témákhoz illő, szakszerű fogalmazásmódja).

Az elhangzottak szerves folytatásaként Szabó Zsuzsanna SCIC-tolmács számadatokkal alátámasztva, de PPP bemutatójának jóvoltából az emberi dimenziót is felvillantva foglalta össze az OFFI elnökségi tolmácsfeladatait. Mint elmondta, az iroda főállású és megbízott munkatársai változó gyakorisággal dolgoznak konzekutív és szinkrontolmácsként különböző gödöllői és budapesti rendezvényeken: államtitkári értekezleteken, kisebb megbeszéléseken, protokolláris eseményeken stb. A megbízást adó szervezetek többnyire megfelelően, előzetes tájékoztatással, segédanyagok küldésével, a helyszínek tárgyi feltételeinek kellő biztosításával segítik az OFFI munkáját.

A kávészünetet két előadás követte az egyszerűsített honosítási eljárásról. Először Ugróczy Mária, az iroda tanácsadója magyarázta el az állampolgárság fogalmát (jogi kötelék egy természetes személy és egy állam között, amely nem függ az egyén etnikai, nemzetiségi hovatartozásától). Rámutatott az azt alkotó jogok és kötelezettségek országonként különböző tartalmára, kitért az állampolgársági eskütétel érzelmi elemeire („Magyarországot hazámnak tekintem”; „hű állampolgára leszek”; „Isten engem úgy segítjen”), végül felsorolta a magyar állampolgárság megszerzésének feltételeit. A honosításnak 2001 óta része a névmagyarosítás. Ha az eljárás kezdeményezőjének a kérelemhez mellékelte személyállapot okiratok fordítására van szüksége, az OFFI feladata záradékban meghatározni az idegen név magyar megfelelőjét.

A téma fordítási vonatkozásait Galli Péter lektorátusvezető fejtette ki. A magyaros névalak megállapítása különösen sok nehézséget okoz a nem latin írásrendszereknél. Az OFFI nem felelt meg egymásnak névalakokat, csupán a forrásnyelvi változatnak a kiejtés szerinti átírására vállalkozik, mivel az eszményi megoldásnak tekinthető transliteráció fölöslegesen megnövelné az írásjelek számát. Az ügyféligenyek nemegyszer összeütköznek a tudományos tényekkel (pl. a *László* kérése a *Vaszil* magyarításaként, holott annak megfelelője a *Vazul*), de az iroda által bevezetett névviselési nyilatkozat, amelynek a tartalmát nyelvenként egyetlen lektor bírálja el, számos esetben segít elkerülni az utólagos panaszokat.

Dudás Kata az OFFI új arculatát mutatta be, amelynek központi elemei a kulcs alakú logó és a hozzá tartozó „A hiteles fordítás kulcsa” jelmondat. Ez utóbbinak az idegen nyelvű megfelelőiben — korántsem öncélú szójátékként — az *official*, *officielle* stb. szerepel.

A konferencia utolsó előadását Schaffler György, az MFTE elnöke tartotta, aki arra bátorított minden szakfordítót, hogy szakmai érdekeinek védelmében, az irodákkal szembeni (szerzői jogi, fizetési stb.) kiszolgáltatottságának enyhítése céljából lépjen be a Magyar Fordítók és Tolmacsok Egyesületébe.

Horváth Péter Iván

A SZAKFORDÍTÁSOK LEKTORÁLÁSA

Elmélet és gyakorlat

Budapest: Tinta Könyvkiadó 2011. 224 pp.

ISBN 978 963 990 27 18

Kell-e különleges tudás a lektoráláshoz? Van-e lektori kompetencia?

Lektorálási alapelvek, paraméterek, műveletek és univerzálék.

Lektori olvasás. A lektorálás terminológiája.

A Tinta Könyvkiadó kiadványai megrendelhetők
vagy megvásárolhatók az alábbi címen:

TINTA Könyvkiadó

1116 Budapest Kondorosi út 17.

Tel: 3710501 Fax: 371 05 02.05.

www.tintakiado.hu

TRANSLATA

(Ausztria, Innsbruck, 2011. május 12–14)

Bozsik Gyöngyvér – Seidl-Pécs Olivia

E-mail: bozsik.gyongyver@upcmail.hu – E-mail: olivia@nytud.hu

Az innsbrucki TRANSLATA konferenciát 2011. május 12–14. között rendezte meg első ízben az INTRAWI (az Innsbrucki Egyetem Fordítástudományi Intézete). A rendezvény sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy összesen negyven országból kétszázhusz résztvevő érkezett a tiroli megyeszékhelyre gyakorlatilag a világ valamennyi kontinensét képviselve.

A konferenciát az esemény időpontjában éppen 60. születésnapját ünneplő Lew Zybatow nyitotta meg. A fordítástudomány Innsbruckban iskolateremtő szerepet vállaló professzora hangsúlyozta, hogy a diszciplína a többi akadémiai tudományághoz hasonlóan védelmet és elismerést érdemelne, de sajnos még sokan nem ismerik el valódi tudományként. A TRANSLATA konferencia célkitűzései közé tartozik többek között, hogy ezen a hozzáálláson és szemléleten változtasson, amihez elengedhetetlen a tájékozott és jól felkészült szakemberek képzése, továbbá a minőségbiztosítást szolgáló kritériumrendszer és az ennek alapjait képező elmélet megszületése. Ehhez a munkához nyújthat hathatós segítséget a TRANSLATA, ahol a sokszínű témákat sokféle nyelven hallhatja a közönség, hiszen a nemzetközi gyakorlatól eltérően a szervezők eltekintettek az angol nyelv egyeduralmától, és nem kevesebb, mint hat munkanyelvet határoztak meg, az angolt, a németet, a franciát, az olaszt, az orosz, valamint a spanyolt.

Tilmann Märk professzor, az Innsbrucki Egyetem rektora röviden ismertette az 1669-ben alapított, ma Ausztria vezető egyetemének címét viselő intézmény történetét, ahol a teljes körű egyetemi oktatást biztosító ötven fakultáson jelenleg huszonnégyezer hallgató folytatja tanulmányait. Az egyetem berkein belül angol, német, francia, olasz, orosz és spanyol nyelveken folyó fordító- és tolmácsolás több mint két évtizedes múltra tekint vissza. A tudományág akadémiai szintű elismertségét bizonyítja, hogy a tanszék megalakulása óta már a harmadik professzor kinevezésére is sor került.

Konrad Fuhrmann, az Európai Bizottság fordítási főigazgatója beszédében pontos számadatokkal támasztotta alá a fordítási és tolmácsolási munka szükségességét, hiszen 2010-ben összesen 1,5 millió oldalt fordítottak le a Bizottság hivatalos fordítói, míg az általában legalább három nyelven dolgozó mintegy 2700 tolmács fejenként átlagosan 153 tolmácsnapot dolgozott a tavalyi év során. A magas szintű nyelvtudás megszerzése kapcsán Fuhrmann kitért az élethosszig tartó tanulás intézményesítésére, aminek köszönhetően sok helyütt már akár az óvodától kezdve lehetőség nyílik a nyelvoktatás bevezetésére. Tekintettel arra, hogy az Unió intézményei gyakorlatilag nem tudnának megfelelően működni jól képzett nyelvi szakemberek nélkül, az Európai Bizottság

fontosnak tartja az egyetemi fordító- és tolmácsképzés minőségbiztosítását, így például életre hívta a 2009 óta működő, 54 egyetemet tömörítő *European Masters for Translation* (EMT) hálózatot. A Bizottság konferenciák rendezésével is támogatja a fordítástudomány fejlődését, így például a 2006-os rendezvényükön arra a kérdésre kerestek választ, hogy miként kellene a fordítástudománynak reagálni a globalizáció és a gépi fordítás jelentette kihívásokra. Egy dolog bizonyos: új hangokra van szükség, melyeket például a TRANSLATA konferenciához hasonló rendezvényeken lehet meghallani.

Erich Kistler professzor, a CEnT Kutatóhálózat (Cultural Encounters and Transfers) igazgatósági tagja a fordítás-tolmácsolás interkulturális beágyazottságának szükségességét hangsúlyozta. Példaként a Coca-Cola arab megjelenését, a Mecca Colát említette, melynek reklámja a „Think muslim – drink muslim” jelmondatra alapul. Ahhoz, hogy a fordítás kultúraspecifikus érzékenysége megfelelő figyelmet kapjon, olyan interdiszciplináris platformokra van szükség, mint például az Innsbrucki Fordítóképző Intézettel szorosan együttműködő CEnT (website: www.uibk.ac.at/cent). Wolfgang Pöckl professzor, az Innsbrucki Fordítóképző Intézet igazgatója a konferencia soknyelvűségét hangsúlyozandó a német mellett spanyolul, majd franciául és latinul hívta fel a hallgatóság figyelmét a hallgatói mobilitás és a multikulturalizmus jelentőségére.

A konferencia első plenáris, vitaindító szakmai előadását Juliane House (Hamburg) *Übersetzung als 'Kunst' oder Wissenschaft?* (A fordítás művészet vagy tudomány?) címmel tartotta meg. Az előadó támadta a fordítást művészeti irányzatnak tekintő régi álláspontot, ahol a fordító szociokulturális háttere, szubjektív véleménye, kreativitása került előtérbe, és a fordított célnyelvi szöveg a fordító alkotásaként nyert értelmet. Ebben az összefüggésben a fordítás a sorozatos fordítói döntések következtében a manipuláció művészeteként értelmezhető, ahol a fordítói kreativitás háttérbe szorította a szöveghűséget és az ekvivalenciát, és ahol áttetszett a szövegen a célnyelvi szöveg írójával magát egyenértékű alkotónak tartó fordító személyisége. House a „fordításművészetet” tagadó, új kognitív-nyelvészeti tudományos megközelítés elterjedését szorgalmazza, ahol a fordítások nyelv- és szöveggközpontú értelmezése válik általánossá. Ezzel összhangban House szembe helyezkedik a fordítás folyamatát megragadni vágyó intro- és retrospekciós módszerrel, melyeknél feloldhatatlan probléma, hogy a fordító nem képes „külső objektív szemlélőként” kontrollálni saját mentális folyamatait. A „fekete doboz”-ra irányuló vizsgálatok (pl. TAP) számos megválaszolatlan kérdést vetnek fel, így például, hogy a fordítók mely kognitív folyamatokat tudják egyáltalán verbalizálni, hogy mi történik a rutinszerűen végrehajtott már-már automatikus feladatokkal, hogy megváltozik-e a kognitív folyamat, ha a fordítót megfigyelik, viselkedését befolyásolja-e a megfigyelni vágyás, és hogy pontosan el tudja-e mondani a fordító, hogy mit érzett, gondolt a folyamat során? Hasonlóan a TAP kutatásokkal szemben támasztott fenntartásokhoz, a fordítási folyamatok vizsgálatánál alkalmazott neuroimaging módszer hasznosságával szemben is felmerül a kétség, mivel a mesterséges körülmények miatt megkérdőjeleződik az adatok validitása.

Lew Zybatow (Innsbruck) plenáris előadása – *Translationswissenschaft: gestern – heute – morgen* (Fordítástudomány tegnap – ma – holnap) – a

tudományág történeti fejlődését összegezte. Már az ókori Egyiptom kisméretű, kettős alakos tolmácsábrázolása utalt a tolmácsok feladatára és korabeli nem túl kedvező státuszára, amit ötezer év múltán a kultúrák építését és formálását kulcsfontosságú tényezőként meghatározó túldimenzionált megítélésük váltott fel. A fordítástudományt megteremtő lipcsei iskolából kinövő különböző irányzatok képviselői eleinte még a fordítás- és tolmácsolástudomány fogalmát határozták meg, és az ekvivalencia megteremtését helyezték a középpontba (Otto Kade, Arbogast), majd az új megközelítések képviselői egyre gyakrabban új célokat is megfogalmaztak, és a fordítás fogalmát egyre szélesebb értelemben használták (Snell-Hornby 1968, Prunc, Vermeer-szkoposzelmélet). A XXI. század paradigmaváltása a forrásnyelvi szöveget teljesen háttérbe szorította (kulturális transzfer, a kommunikációs cél kiszolgálása, átvitt értelmű, utalásos ábrázolás), és ezzel eltávolodott a diszciplína eredeti célkitűzéseitől: Pym szavaival élve a jelent a „Translation without translations” (Fordítás fordítások nélkül) jellemzi. Az ideológia gyártás zsákutcájából való kikerülés reményében Zybátow alternatív javaslata, hogy a fordítástudomány mindenkor három alapvető kérdésre keresse a megfelelő választ, mégpedig arra, hogy (1) hogyan viszonyul a fordító/tolmács a forrásnyelvi szöveghez, (2) milyen eszközöket alkalmaz, milyen képességeket aktivizál a fordító/tolmács a forrásnyelvi szöveg fordítása során, (3) és hogyan hozza létre a fordító/tolmács a célnyelvi szöveget?

Zybátow előadását követően ünnepélyes keretek között adták át a professzor kollégái a születésnapja alkalmából összeállított, a Peter Lang kiadó gondozásában megjelentetett *Translation – Sprachvariation – Mehrsprachigkeit* címet viselő (Hrsg.: Sandrini, Peter; Ohnheiser, Ingeborg; Pöckl, Wolfgang) vaskos tanulmánykötetet, amelynek fejezetei a fordítás, a nyelvi variációk, valamint a soknyelvűség témakörében született írásokat foglalnak magukba.

Heidrun Gerzymisch-Arbogast professzor (Saarbrücken) plenáris előadása a fordítás területén tapasztalható multidimenzionális aspektus (*Multidimensionale Translation: Forschung, Praxis und Didaktik*) témakörével foglalkozott. Az átvitelt meghatározó transzferfolyamat során a fordító feladata a jelrendszer határai és korlátai ellenére a forrásnyelvi tartalom célnyelvi befogadó számára történő megértetése. Beszélhetünk a fordítások multidimenzionális aspektusáról rendszer szinten a lexikalizálódás kapcsán, az individuum szintjén pedig a szöveg kapcsán. Erre kitűnő példaként szolgál a professzor asszony által nagyszámú nyelvi példán keresztül bemutatott német *Heimat* szó, amelynek több eltérő jelentése jelenik meg a különböző dimenziók mentén.

A plenáris előadásokat követően számos szekció-előadás közül választhatnak a résztvevők, amelyeket az egyetem három szomszédos épületének előadóiban, termeiben rendeztek meg. A kilenc helyszínen, egymással egy időben zajló ülések tematikája követte az Innsbrucki Egyetem Fordítástudományi Intézet képzési programjának kiemelt témaköreit. A hat munkanyelven zajló előadások érintették többek között a fordítástudomány alapvető kérdéseit, a tolmácsolástudományt, az irodalmi fordítás kérdéskörét, a fordított szövegek kontextuális és kulturális beágyazottságát, az oktatás számára fontos fordítástudományi módszertanokat, az audiovizuális fordítást, a fordítástechnológiát, valamint a fordítási kompetenciát.

A nap zárásaként a résztvevők közös állófogadáson vehettek részt, amely a tiroli tartomány valamint Innsbruck városa támogatásával valósult meg. Itt mindenkinek lehetősége nyílt kötetlenebb formában is megvitatnia az elhangzott előadásokat, illetve az azokkal kapcsolatban felmerült kérdéseket.

A második konferencianap Peter Sandrini professzor (Innsbruck) *Translation und Texttechnologie* (Fordítás és szövegtechnológia) című előadásával vette kezdetét, amely egy valóban aktuális témát dolgozott fel, hiszen napjainkban a szövegtechnológiai tudás központi jelentőséggel bír a fordítók számára. Sandrini elsőként a fordítók munkáját is komolyan befolyásoló globalizáció különféle típusait ismertette, azaz a gazdasági és politikai, a kulturális és a technológiai globalizációt, továbbá a McLuhan, Appadurais és Poster közvetítette globalizációra vonatkozó elméleteket. Az előadó továbbá kifejtette, hogy a globalizált és egyben digitális világ megköveteli a közvetítői kompetencia mint egy fajta kulturális technika meglétét.

A szövegkutatás egymástól független tendenciái között jól megfér egymás mellett a strukturalista megközelítés, a kommunikáció-központú és cselekvéseméleteken alapuló kutatás, vagy a kognitív-tudományos alapokon nyugvó szövegalkotást és/vagy szövegbefogadást vizsgáló gyakorlat, vagy a sorban talán legfiatalabbnak számító szövegtechnikai elemzés. Természetesen ahhoz, hogy a szövegkutatásról lényegi diskurzust lehessen folytatni, elengedhetetlen annak tisztázása, hogy mit is tekintünk szövegnek, dokumentumnak, illetve melyek a digitális szöveg ismérvei. Ez utóbbi, azaz a szövegtechnológia elengedhetetlen alapanyaga kapcsán Sandrini a következő jellemzőket emelte ki: a digitális szöveg (1) független a vizualizálás módjától, (2) általában folyamatosan változik, előállítása során nem keletkezik végleges termék, azaz létrejötté ciklikus folyamatnak tekinthető, és (3) a szövegek és egyes szövegrészek adatként szerveződnek és kapcsolódnak össze.

A szövegtechnológia-kutatás tárgyát azok a félig strukturált adatok jelentik, amelyek a szövegek központú területek (pl. nyelvészet, filológia, teológia, igazságügy) strukturálatlan kutatási adatai és a beszédtechnológia által földolgozott és/vagy adatbankokba rendezett strukturált adatok között helyezkednek el. Lévéen, hogy a fordítás során a kiindulási anyag és a végeredmény is egyben a szöveg, Holz-Manttari (1984) szavaival élve a fordítás nem más, mint funkcióspecifikus szövegmunka. Az alapvető definíciók ismertetése során az előadó kitért a lokalizálás – a globális információfolyamban a többnyelvűség kezelésére irányuló szolgáltatás és technológia – meghatározására is.

Az előadás utolsó részében rövid összefoglalást kaphatott a hallgatóság a szövegtechnológia szempontjából lényeges különböző többnyelvű fájlformátum (TMX, XLIFF, XML:TM) jellemzőiről és a fordításpecifikus szövegtechnológia és a fordítástechnológia ismérveiről, összetevőiről. Míg az előbbin a többnyelvű korpusznyelvészet számára a digitális szövegek konvertálását és átalakítását kell érteni metaadatok (TEI, Dublin Core, RDF, ontológiák), szövegmodellek, valamint XML-alapú formátumok alkalmazásával, addig a fordítástechnológia kulcsszavai a lokalizálás, a terminológia, az információ-kinyerés és a gépi fordítás maga.

A plenáris előadás végeztével újfent párhuzamos szekciók közül választhatnak a résztvevők a korábbiakban említett témákban. A nap során három magyar

előadó, Bakti Mária, Seidl-Péché Olívia, valamint Bózsik Gyöngyvér is beszámolhatott kutatásairól.

Bakti Mária Bóna Judittal közösen írt előadása a *Self-monitoring Processes in Simultaneous Interpreting* (Önellenőrzési folyamatok szinkrontolmácsolás közben) egy tolmácsoktatási szempontból is releváns kérdést tárgyal. A bemutatott kutatás a szinkrontolmácsolást mint olyan speciális beszédprodukción és beszédpercepción folyamatot vizsgálja, ahol a forrásnyelvi beszédpercepción és a célnyelvi beszédprodukción egyszerre történik. Az ismertetett kutatás a fonetika és a pszicholingvisztika módszereivel vizsgálja, illetve hasonlítja össze tanuló és profi tolmácsok önellenőrzési és -javítási technikáit angol–magyar irányú tolmácsolás esetében. A bemutatott vizsgálat számba vette az elkövetett formai, azaz nem tartalmi hibák, megakadások, ismétlések, újakezdések mennyiségét, valamint a hibák és javítások között eltelt időt. A hipotéziseknek megfelelően az eredmények azt igazolták, hogy mind az ellenőrzés, mind pedig a javítás technikái különböznek a gyakorló és a profi tolmácsok esetében.

Seidl-Péché Olívia a *Warum wird die Verwendung lexikalischer Kohäsionselemente bei der translatorischen Tätigkeit beeinflusst?* (Miért befolyásolja a fordítási folyamat a lexikai kohéziós elemek használatát?) című előadásában összegezte a fordítások szövegszintű (így többek között a kohéziós eszközhasználatban bekövetkező) eltolódásainak okait, majd bemutatta a HuWordNet élek mentén automatikus gépi eszközökkel az autentikus és fordított magyar szövegek korpuszán kinyert lexikai kohéziós eszközhasználati statisztikákat. A kutatás jelen eredményei több szövegfajta és nyelvpár esetében igazolták a fordítások kohéziós eszközhasználatában bekövetkező változásokra vonatkozó hipotéziseit.

Bózsik Gyöngyvér a *Translating Opera with the Eyes of the Translator, the Singer, and the Audience* (Operafordítás a fordító, az énekes és a közönség szemével) című előadásában az audiovizuális fordítás témakörébe tartozó operafordítás jellegzetességeiről és nehézségeiről számolt be angol, német, olasz és magyar nyelvű példák bemutatása segítségével, valamint bemutatta azokat a speciális szempontokat (pl. szótagszám, ritmus, intonáció, hangsúly, megfelelő magán- és mássalhangzók, a dallamíveknek megfelelő szövegstruktúra, a levegővételek helye, stb.), melyeket az operafordítónak mindenképpen szem előtt kell tartania.

A napot közös vacsora zárta az egyetemi menzán a fordítástudományi tanuszék rendezésében. Az utolsó, szombati napon a korábban ismertetett szekciókban folytak az előadások, majd Wolfgang Pöckl professzor (Innsbruck) *Literaturüberetzen in Österreich von 1918 bis heute* (Irodalmi fordítás Ausztriában 1918-tól napjainkig) című, az osztrák irodalmi fordítások modern kori történetét tárgyaló előadásával zárult a szakmai program.

Összességében elmondható, hogy bár első alkalommal rendezték meg, a háromnapos TRANSLATA konferencia sikerrel zárult, és jövőre minden biznnyal várhatjuk a folytatást. Tekintettel a témák sokszínűségére és az előadók nagy számára, a rendezvény kifejezetten jó lehetőséget biztosít kezdő előadók-nak kutatásaik bemutatására és a nemzetközi előadói gyakorlat megszerzésére, miközben az, hogy az előadók sorában a fordítástudomány klasszikus szerzői is helyet kapnak, minden, a témában érdekelt diák, szakember számára hasznossá teheti a részvételt.

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az Alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács, illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euro-atlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat, illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az Alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792-72841400-00000008
Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó téri fiók

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az Alapítványt támogató pénzzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adóalapból.

Az Alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest 1088. Múzeum krt. 4. „F” épület 4116500/5894,
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu
pappjutka@ludens.elte.hu

FELHÍVÁS

1%

Felkérjük a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék hallgatóit, öregdiákjait, tanárait, lektorait és mindenkit, akit érdekel a fordítás és tolmácsolás ügye, hogy jövedelemadójuk 1%-ával támogassák Alapítványunk célkitűzéseit.

Ehhez a személyi jövedelemadó-csomagban található rendelkező nyilatkozaton a Szent Jeromos Alapítvány adószámát kell feltüntetni:

18166143-1-42

Ezúton mondunk köszönetet mindazoknak, akik 2010-ben Alapítványunkat jövedelemadójuk 1%-ával támogatták. A felajánlott összeget a fordítóképzésben részt vevő hallgatók támogatására és a „Fordítástudomány” kiadására fordítottuk.

Anthony Pym

Exploring Translation Theories

(London: Routledge, 2010. 186 pp. ISBN: 978-0-415-55363-6)

Robin Edina

E-mail: robin@beltav.hu

A nagy múltú *Routledge* brit könyvkiadó egyik legfrissebb, a fordítás elméletével foglalkozó könyvének szerzője kiemelkedő személyisége a modern interdiszciplináris tudományok: az interkulturális kommunikáció és a fordítástudomány területének. Anthony Pym a tarragonai *Universitat Rovira i Virgili* nyelvészprofesszora Spanyolországban, ahol interkulturális és fordítástudományi posztgraduális képzéseket vezet. Doktorátusát szociológiából szerezte, fő kutatási területe a fordítás és az interkulturális kapcsolatok szociológiai megközelítésű vizsgálata, valamint a fordítóképzés kérdéseinek elemzése. Számos fordítástudománnyal foglalkozó könyv szerzője és szerkesztője, rendszeresen jelennek meg cikkei a fordításelmélet és a fordítóképzés témakörében.

Az *Exploring Translation Theories* Pym legutóbbi kiadott írása. Ahogyan azt a címe is jelzi (saját szabad fordításban: *Kalandozások a fordításelmélet berkeiben*), a könyv a fordítástudomány elméleti kérdéseinek leírását és elemzését tárja az olvasó elé. A tekintélyes, tizenkét oldalas irodalomjegyzék tanúskodik arról, hogy Pym valóban a fordításelmélet témaköreinek teljes és átfogó bemutatására törekedett: a hivatkozott művek szerzői között ott szerepel a fordítástudomány összes jól ismert és gyakran idézett neve. A könyv a huszadik század klasszikus nyelvészeti megközelítéseinek áttekintésével kezdődik, majd tovább lép a mai modern modellek bemutatására: nyolc fejezeten keresztül tárgyalja az egyes témaköröket. A fejezetek részletesen, egymás után vezetik fel a központi paradigmákat, és a hozzájuk kapcsolódó elméleteket, példakon keresztül illusztrálják a kulcsfontosságú fogalmakat. Pym a példákat több különböző nyelvből meríti, azonban az angolon kívül a fejezetek olvasásához egyéb nyelvek ismerete nem szükséges.

A szerző **előszavából** fény derül arra, hogy a könyv célja nem az, hogy jobb fordítót faragjon az olvasójából. A *Exploring Translation Theories* a fordítástudomány modern, európai szemléletű elméleteinek paradigmáival foglalkozik az 1960-as évektől napjainkig. Pym a fordítás címszava alá sorolja a szóbeli nyelvi közvetítést, azaz a tolmácsolást is, ugyanakkor nem fordít külön figyelmet a tolmácsolás során felmerülő problémák bemutatására és tárgyalására. Jeremy Munday *Introducing Translation Studies* (2001/2008), illetve Franz Pöchhacker *Introducing Interpreting Studies* (2004) című munkájától eltérően Pym nem az empirikus kutatások eredményeire és gyakorlati alkalmazásaira, hanem elsősorban a fordítás tudományának alapvető elméleteire összpontosít. Ezeket az elméleti kérdéseket azonban nem csupán bemutatja, nem pusztán

felsorolja más szakemberek gondolatait; az elméleteket ellentétbe állítja, a paradigmákat szembesíti egymással, és így több kritikát és bírálatot hoz fel, mint az egyszerű elméleti áttekintések általában. A szerző olyan fogalmakra és paradigmákra összpontosít, amelyek kulcsfontosságú szerepet játszottak a fordítás-tudomány fejlődésében.

A könyv **első fejezete** arra igyekszik választ találni, mit is értünk „elmélet” illetve „paradigma” alatt, hogyan születnek ezek a fogalmak, és hogyan hatnak a különféle elmélkedések magára a fordítás folyamatára, hiszen helytelen volna elválasztani az elméletet a gyakorlattól. Alapvető tény, hogy a fordítók munkájuk közben folyamatosan elmélkednek a lehetséges megoldásokról egy-egy fordítási nehézség kapcsán, majd döntést hoznak arról, melyik lehetőséget választják a sok közül, azaz gondolatokat formálnak arról, mit jelent tulajdonképpen a fordítás, és hogyan kell végezni. Amikor ezeket a gondolatokat meg is fogalmazzák, létrejönnek a különböző fordítási modellek, majd ezekből a modellekből születnek az elméletek. A fordítók többnyire nincsenek tudatában annak, hogy valójában elméleteket gyártanak, mindez csak akkor jön napvilágra, ha ellentétes vélemények merülnek fel. Ekkor válik a gyakorlati elmélkedés megfogalmazott elméletté. Amikor pedig az elméletek magyarázatokat formálnak a fordítás különböző aspektusaira, már paradigmákról beszélünk, vagyis olyan alapelvekről, amelyek meghatározzák és elhatárolják egymástól az egyes elméletek csoportjait. Ez a könyv paradigmák – ekvivalencia, cél, leírás, bizonytalanság, lokalizáció, kulturális fordítás –, és nem egyes elméletek köré épül. Ezen paradigmák mindegyike a bizonytalanság és az ekvivalencia között dúló fundamentális ellentétre igyekszik választ adni. Pym álláspontja szerint nem az a fontos, hogy egyik vagy másik paradigmát a többi fölé emeljük: a paradigmák gyakorlati előnye valójában pluralitásukban rejlik. Számos értékes módja létezik a fordítás legfontosabb kérdéseinek megközelítésére, amelyek közül bármelyik hasznosnak bizonyulhat egy adott fordítási pillanatban. A paradigmák pluralitásában egyensúly rejlik, és a szerző célja éppen ennek a manapság gyakran felborult egyensúlynak a helyreállítása.

A fordítástudomány elméleteinek bemutatását Pym az ekvivalencia paradigmájával nyitja, amelyet két, egymással ellentétben álló alparadigmára bont: a természetes (*natural*) és a direkcionális vagy irányfüggő (*directional*) ekvivalenciára. A szerző a könyv **második fejezetében** elsőként a természetes ekvivalencia elméleteivel foglalkozik, amelyek az 1960–70-es években a nyelvek strukturalista megközelítésére igyekeztek megfelelő választ találni. Az ekvivalencia fogalma elsősorban azon az elméleten nyugszik, hogy amit az egyik nyelven mondunk, az egy másik nyelvre fordítva ugyanolyan értékkel vagy funkcióval kifejezhető. A természetes ekvivalencia alparadigmája azt feltételezi, hogy ez a két, egymással egyenértékű kifejezés már a fordítás előtt is létezett az adott nyelvekben. Egyenlőségüket nem befolyásolja a fordítás iránya, bármely nyelvről fordítunk a másikra, mindig ugyanarra az eredményre jutunk. A strukturalista nyelvészet (*structuralist linguistics*) szerint azonban a nyelvek külön-külön világnézetet képviselnek, közöttük a fordítás elméletileg lehetetlen. Ennek a problémának a megoldására a természetes ekvivalencia alparadigmája nem teljes nyelvrendszerre összpontosít, hanem alacsonyabb nyelvi szinteken keresi az

egyenértékűséget. Az ekvivalencia bármely nyelvi szinten megvalósulhat, a formától egészen a pragmatikus funkcióig. Mindez úgy lehetséges, ha a kontextuális jelentést (*contextual signification*) helyezzük a középpontba, ha elvégezzük a jelentés összetevőinek elemzését (*componential analysis*), ha feltételezzük, hogy a deverbilizáció (*deverbalisation*) lehetséges, és visszautalhatunk a két nyelv közötti értelmi tartományra (*tertium comparationis*). Vinay és Darbelnet kidolgozta az ekvivalenciát megteremtő fordítói műveletek modelljét azokra a helyzetekre, ahol a természetes ekvivalens nem rögtön nyilvánvaló. Az ő munkájukat a fordítói stratégiák számos további kategorizációja követte. Pym a természetes ekvivalencia alparadigmájához sorolja Werner Koller, valamint Katharina Reiss funkcionalista elméletét is. Mindkettő szerint a fordító feladata az, hogy az ekvivalenciának azt a típusát válassza, amely leginkább megfelel a forrásnyelvi szöveg funkciójának. A természetes ekvivalencia alparadigmáját Pym történelmi fontosságúnak tartja, hiszen ezen elméletek szerint az egyes nyelvek egyenlő kifejező képességgel rendelkeznek. A természetes ekvivalencia összefoglalja a fordítás elméletének központi problémáit, és ezzel a további paradigmák kiindulópontjául szolgált.

A természetes ekvivalenciával ellentétben a **harmadik fejezetben** tárgyalt direkcionális ekvivalencia alparadigmája a forrás- és célnyelvi szöveg közötti kapcsolatot nem tekinti sem természetesnek, sem kölcsönösnek vagy visszafordíthatónak. Az asszimetrikus reláció szerint, ha az egyik nyelvről valamit lefordítunk egy másik nyelvre, majd azt ismét visszafordítjuk (*back-translation*) az eredeti forrás nyelvre, nem feltétlenül jutunk vissza oda, ahonnan elindultunk. Ez azt jelenti, hogy a fordítás iránya (*directionality*) kulcsfontosságú szerepet játszik az ekvivalencia megállapításában. A direkcionális ekvivalencia alparadigmája fordítási műveletek kidolgozása helyett általában két ellentétes pólus köré összpontosul, két ellentétes fordítási stratégiának (szabad illetve szószerinti fordításnak) megfelelően. Például szolgál Eugene Nida formális és dinamikus ekvivalencia modellje (*formal and dynamic equivalence*). A két alparadigma azonban gyakran érintkezik egymással, Vinay és Darbelnet fordítási műveleteinek listája felülről lefelé, a direkcionális gondolkodásmódtól a természetességig halad. Otto Kade elméletének fordítás definíciói szintén egy keretbe foglalják mind a természetes, mind a direkcionális ekvivalencia alparadigmáját. A fejezet végén Pym a választási lehetőségeket Gutt fordításról alkotott relevancia elméletéhez kapcsolja, amelyben szintén fellelhető a direkcionális ekvivalencia fundamentális kettőssége. A szöveg felhasználójának hite az „értelmezhető hasonlóságban” (*interpretative resemblance*) olyan fogalom, amely a direkcionális ekvivalencia alparadigmáján belül is értelmezhető, mivel erősen függ a fordítás irányától. Gutt megközelítése azonban több más olyan elmélettel is rokonságot mutat, amelyek az ekvivalencia társadalmi funkcióját mint közös illúziót hangsúlyozzák. A fordítók állandóan arra kényszerülnek, hogy a különböző alternatívák közül válasszanak, ezért a fordítás a fordító *tudatos* döntései eredményeképpen születik. Ezeket a döntéseket azonban nem minden esetben a forrásszöveg diktálja, a választási kritériumok gyakran valahol a fordító közelében keresendők.

Ezt a fonalat veszik fel azok az elméletek, amelyek az ekvivalencia paradigmájával szembehelyezkedve a fordítás funkcióját emelik ki. A **negyedik**

fejezetben a szerző ezekre az elméletekre tér ki részletesen. A fordítás funkcióját, illetve célját középpontba helyező megközelítések közül is kiemelkedik Hans Vermeer *Skopos*-elmélete. Reiss és Koller ugyancsak funkcionalista modelljétől eltérően Vermeer szakít az ekvivalencia forrásnyelvi szöveghez kötődő elméleteivel, és a fordítás folyamatában a célnyelvi szöveg funkcióját emeli ki, amelyet görögül a *Skopos* (magyarul: cél) névvel illet. Eszerint a fordítónak úgy kell végrehajtania a feladatát, hogy a szöveg betöltse a *Skopost*, vagyis a fordítás kommunikatív funkcióját ahelyett, hogy a forrásnyelvi szövegnek igyekezne megfelelni. Egy forrásnyelvi szövegnek így több lehetséges fordítása is elképzelhető, a fordítást meghatározó céltól függően. A fordítónak ezért információra van szüksége a fordítás funkciójáról, ezt pedig a megbízó bocsátja rendelkezésére. A fordítónak ebben a helyzetben már nem kizárólag szövegekkel van dolga, munkája során figyelembe kell vennie a megbízó, az olvasó vagy végső felhasználó, és az író igényeit is. Vermeer elmélete szerint a fordító az, aki végül meghatározza a fordítás célját, a *Skopost*. Holz-Mänttári a fordítót mint a kultúrák közötti kommunikáció szakértőjét emeli ki a fordítás folyamatában, amely egyben azt is jelenti, hogy nem csak fordít, hanem tanácsot is ad. Christiane Nord pedagógia szemléletű elmélete pedig kiemeli, hogy a fordító nem csak a fordítandó szövegnek tartozik hűséggel, hanem főként a munka folyamatában részt vevő embereknek (*fidelity vs. loyalty*): megbízók, vevők, olvasók. Pym ezen megközelítések bemutatását kiterjesztette Gouadec projekt analízis (*project analysis*) elméletére, aki azt hangsúlyozza, hogy elsősorban a megbízó által, még a fordítás előtt a fordító rendelkezésére bocsátott utasítások és információk határozzák meg a fordító döntéseit. Vermeer *Skopos*-szabálya nem határozza meg, *hogyan* kell a fordítónak dolgoznia. Csupán annyit árul el a fordítónak, hol keressen iránymutatást a fordításhoz. Alapvetően nem előíró (*prescriptive*), hanem leíró (*descriptive*) megközelítésre törekszik, habár Pym rámutat az elmélet mélyén rejlő erőteljes pedagógiai célzásra a deskriptív lepel mögött, amint Vermeer a kiválóan képzett, szakértő fordító munkáját hangsúlyozza. A fordítás célját középpontba helyező paradigma mindezzel az ekvivalencia-központú nyelvészeti megközelítéseken túl olyan tudományágak elméleteit és modelljeit is hasznosítja, mint az alkalmazott szociológia, a marketing és a kommunikációs etika. Ugyanakkor Pym végig kihangsúlyozza, hogy az ekvivalencia és a célközpontú paradigma több ponton is összeegyeztethető egymással.

Míg a *Skopos*-elmélet az ekvivalenciát különleges esetekre korlátozta (funkcionális állandóság – *functional consistency*), a leíró (*descriptive*) elméletek szerint az ekvivalencia minden fordításban megjelenik. A szerző az ötödik fejezetben ezért a leíró paradigmával folytatja a fordításelméletek ismertetését, és részletesen tárgyalja a hozzá tartozó gondolatok születését, egy új, empirikus alapokra épülő tudományág kialakulását. Pym számos szakember gondolatait érinti, akik nagyban hozzájárultak a leíró elméletek alapvető fogalmainak kidolgozásához: Levý, Miko, Popović, Catford (fordítási eltolódások – *translational shifts*), Even-Zohar (kulturális poliszisztémák), Holmes, Toury (a fordítástudomány mint empirikus, leíró tudományág, a fordítás mint a célnyelvi kultúra ténytárgya), Lefevere (társadalmi kontextus). A leíró paradigma szakít a korábbi előíró irányzatokkal, és inkább azt igyekszik bemutatni, milyenek valójában a fordított

szövegek, vagy általában milyenek lehetnének. Ennek a törekvésnek a nyomán született a kollektív fordítási normák (*norms*) elmélete. Az általános, standard gyakorlatot képviselő normák szabályozzák a fordítók munkáját, kötetlen társadalmi konszenzus alapján. Szintén forradalminak tekinthető az az elmélet, miszerint a fordítást kizárólag a célnyelvi kontextuson belül érdemes vizsgálni, elemzésükhöz a forrás nem szükséges. Az empirikus kutatások nyomán megfogalmazódott fordítási univerzálék írják le, hogyan különböznek a fordítások a nem fordított szövegektől, a fordítási törvények pedig az univerzálék kialakulásának okaira igyekeznek magyarázatot találni. Pym sajnálatosnak tartja, hogy bár a leíró paradigmán belül megindult empirikus kutatások máris óriási területet ölelnek fel a fordítástudományon belül, a fordítási jelenségek változatosságának feltárása nem párosult újabb elméleti fogalmak kialakulásával. Ehelyett a fejlődés más gondolatok útján folytatódott.

Ahogy a szerző az előző fejezetekben is rámutatott, az ekvivalencia paradigmát követő újabb elméletek nem szakítottak teljes mértékben az ekvivalencia fogalmával: Vermeer *Skopos*-elmélete csupán leszűkítette, Toury Leíró Fordítástudománya pedig kiszélesítette a hatókörét. Az ekvivalencia fogalma így nem tűnt el, azonban erősen megkérdőjelezték létjogosultságát, ahogyan az a **hatodik fejezetben**, a bizonytalanság paradigmájának elméleteiben is nyomon követhető. A bizonytalansági elv (*the uncertainty principle*) kiindulópontja az episztemológia (a megismerés módszereivel foglalkozó tudomány), pontosabban az episztemológiából kiinduló szkepticizmus (*epistemological scepticism*). Eszerint az ekvivalencia által rendelkezésre bocsátott ismeret talán nem téves, ám semmiképpen sem bizonyos. Pym a fejezetet azzal az egyszerű megállapítással nyitja, hogy a fordító sohasem lehet teljesen bizonyos a fordítandó szöveg jelentésében, mégis fordítani kénytelen. A teljes ekvivalencia ily módon lehetetlen. Ez a megállapítás a determinizmus központi problémája, abban az értelemben, hogy a forrásnyelvi szöveg nem okozza (nem determinálja) teljes mértékben a létrejövő fordítást. A szerző két fajta elméletet azonosít, amelyek elfogadják ezt a bizonytalansági tényezőt. Vannak elméletek, amelyek nem kérdőjelezik meg a forrásnyelvi szövegek értelmezhetőségét (a nyelv tekintetében „deterministák”), de nem fogadják el azt a feltevést, hogy a forrás szöveg teljes mértékben meghatározza a fordított célnyelvi szöveget (a fordítás tekintetében „indeterministák”). Más elméletek teljes mértékben indeterministának tekinthetők, mivel megkérdőjelezik mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi szöveg értelmezhetőségét. A bizonytalanság ezáltal olyan nehézséget jelent a fordítási folyamatban, amelyet a fordítónak le kell küzdenie. Pym számos olyan elméletet bemutat, amelyek segítségével a fordító megbirkózhat a bizonytalansági tényező kihívásával: megvilágosodás, konszenzusra törekvő dialógus, hermeneutika, szociális konstruktivizmus, játékelmélet (*game theory*), szemiózis (*semiosis*). A szerző a fejezet végén rátér a dekonstruktivizmus posztmodern filozófiájára, amelynek indeterminista megközelítése a bizonytalanság problémáját úgy oldja fel, hogy a fordítást transzformációként azonosítja, nem pedig jelentésátvitelként. Ennek megfelelően a dekonstruktivista feladata az, hogy felhívja az olvasó figyelmét a szövegben rejlő bizonytalanságokra, ahelyett, hogy megpróbálná leplezni őket.

Az előző három fejezetben tárgyalt paradigma – *Skopos*-elmélet, Leíró Fordítástudomány, Indeterminizmus – az ekvivalencia és a bizonytalanság elvének fundamentális konfliktusára igyekezett választ találni. A következő, **hetedik fejezetben** a lokalizáció paradigmája újabb megoldást kínál a problémára: ha a nyelveket és a kultúrákat lehetetlen teljes bizonyossággal értelmezni, az egyetlen utat a mesterséges nyelvek és kultúrák megalkotása jelenti. Pym értelmezésében a lokalizáció többet jelent egyszerű adaptációnál vagy új fordító technológiák alkalmazásánál. Ehelyett a lokalizáció egy teljesen új paradigmát vezet be a fordításelméletbe a nemzetközisítés (*internationalization*) kulcsfontosságú közvetítő szerepének köszönhetően, amely lehetővé teszi, hogy egy forrásból egyszerre több fordítás születhessen (forrás→nemzetközisített szöveg→célnyelvi szöveg). Ez a nemzetközisített ekvivalencia (*internationalized equivalence*) a nyelv és a kultúra dinamikus kontextusában már nem tekinthető sem „természetesnek”, sem „direkcionálisnak”: mesterséges, standardizált, technikai nyelvet eredményez. A lokalizációs ipar ily módon a nemzetközisítés közvetítő szerepével képes megfelelni a globalizációs piaci kihívásoknak. Egy globalizált vállalat termékeit nemzetközisíti, hogy azután minél gyorsabban és egyszerre lokalizálhassa őket, és ennek a folyamatnak a fordítás is részét képezi. A szimultán fordítás folyamatát olyan technológiai eszközök segítik, amelyek messzemenően befolyásolják, hogyan állítunk elő, hogyan használunk, és hogyan fordítunk szövegeket. A fordítók munkája és munkájuk körülményei ezáltal jelentős változásokon mentek keresztül. A lokalizáció globális következményének tekinthető a kultúrák növekvő standardizálódása. A lokalizáció paradigmája azonban jelentős kulturális adaptációt is magában foglal, és ezzel túllép a hagyományos, ekvivalencia-alapú fordításelméleteken.

A lokalizáció kialakulásával nagyjából egy időben az elméletek egy másik csoportja merőben ellentétes utat követett. Az utolsó, **nyolcadik fejezetben** a szerző azokat az elméleteket ismerteti, amelyek a fordításra nem úgy tekintenek, mint végleges szövegre, ezért ekvivalenciáról nem is beszélnek. A kulturális fordítás paradigmája, amely nevét a szociális antropológiának köszönheti, a fordítást különböző kulturális csoportok közötti általános kommunikációs cselekvésnek tartja. A hangsúly a szövegről ezért áthelyeződik a folyamatokra, a kulturális fordítás emberek és nem szövegek mozgása miatt jön létre. Az ide tartozó elméletek ezért gyakran érintik többek között a posztmodern szociológia, fordítás szociológiája, a posztkolonializmus, a költözés és a kulturális hibriditás problémaköreit. A szerző áttekinti azokat az elméleteket is, amelyek már korábban túlmutattak a fordítás szövegalapú megközelítésein, és a fordítás kulturális hatásaira igyekeztek felhívni a figyelmet (többek között Jakobson, Even-Zohar és Pym). A kulturális fordításhoz társított fogalmak a fordító köztes, közvetítő szerepét hangsúlyozzák, a szereppel járó kulturális hibriditást, a kultúrák közötti mozgást, és a kultúrák közötti határok problematikus természetét – ezáltal az új évszázad új paradigmája kiegészítheti más korábban született paradigmák elméleteit.

A könyv végének *Utóiratában* a szerző, Anthony Pym egyes számban, személyesen szólítja meg olvasóját. Kifejti saját nézeteit az egyes fejezetekben tárgyalt paradigmákról – az ekvivalenciától a kulturális fordításig. Határozottan

kijelenti, hogy nem tekinti magát egyetlen elmélethez tartozónak sem, és ezt nem is tartja szükségesnek. A jövő kutatóinak a következő tanácsot adja: „Amikor a fordításról elmélkedünk, amikor kidolgozzuk saját elméleteinket, először mindig a problémát azonosítjuk – a kétségeket szülő helyzetet, amely megoldást kíván, vagy a kérdést, amely válaszra vár. Azután fogjunk olyan fogalmak és elképzelések keresésébe, amelyek segítséget nyújthatnak a probléma megoldásában. Nem szükséges egy bizonyos paradigmánál kezdeni, és arra sincs szükség, hogy az ember egyetlen paradigmán belül maradjon” (2010: 166, *saját fordítás*). Pym szerint a fordítástudomány fejlődésének ezen az úton kell tovább haladnia.

Anthony Pym érdekes és lebilincselő stílusban, érthető és áttekinthető módon mutatja be a fordítás elméletének átfogó problémáit, ugyanakkor felvillantja a Fordítástudomány eddig még feltérképezetlen területeit (pl. kockázat menedzsment) is a jövő kutatói számára. Az *Exploring Translation Theories* megfelelő tankönyvként szolgálhat bármely fordításelmélettel foglalkozó kurzus tananyagához a fordítástudományi és alkalmazott nyelvészeti posztgraduális képzések programjaiban. A könyv ugyanakkor kiválóan alkalmas arra, hogy az olvasó önállóan fogjon a fordítástudomány kérdéseinek tanulmányozásához, amelyhez további segítséget nyújtanak a mű saját honlapján (<http://www.tinet.org/~apym/publications/ETT/index.html>) található feladatok, illusztrációk, videó összefoglalók és interjúk. A fordítás tudománya iránt érdeklődők ilyen módon gyakorlati feladványokon keresztül fedezhetik fel az egyes elméleteket, mérlegelhetik a különböző elméleti megközelítések erős és gyenge pontjait, valamint befolyásukat a fordítástudomány mai állására és jövőjére nézve. Anthony Pym saját honlapja publikációinak teljes listájával megtekinthető a <http://www.fut.es/~apym/welcome.html> weboldalon.

Paul Kussmaul

**Verstehen und Übersetzen.
Ein Lehr- und Arbeitsbuch**
*(Gunter Narr, Tübingen, 2010. 217 pp.
ISBN: 978-3-8233-6542-6)*

Fáy Tamás

E-mail: faytamas@ektf.hu

Gyakran érte és éri az a vád a fordítástudományt, hogy túlságosan is sokat foglalkozik elméletgyártással, illetve hogy a gyakorló fordítók és az elméleti szakemberek nem vesznek tudomást egymás munkájáról. Ideális esetben, írja Albert Sándor (2003: 30), a fordítás elmélete mindig a gyakorlatra irányul. Ellenkező esetben félő, hogy a fordításelméletek az elméletről való elmélkedés csapdájába kerülnek, és metateóriákká válnak. Ez a szemrehányás véleményem szerint elsősorban az elméletíróknak szól, hiszen az első lépést nekik kellene megtenniük, hogy a gyakorló fordítókat fogékonnyá tegyék az elmélet szükségyszerúsége iránt, míg a fordítóknak befogadókésztséget kellene mutatniuk és nyitottnak maradniuk a fordításelmélet kérdései iránt.

A jelenkori német fordítástudomány egyik legjelentősebb alakjának, Paul Kußmaulnak tavaly megjelent könyve kimondatlanul is ezt a szerepet tölti be: szeretné szorosabbá fűzni a gyakorlat és az elmélet meglehetősen ellenséges viszonyát. Ez egyáltalán nem meglepő, mondhatjuk, hiszen egy tankönyvtől elvárható a gyakorlatorientáltság. Kußmaul könyvében azonban – más hasonló fordítástudományi tankönyvvel ellentétben – a gyakorlat és az elmélet tökéletes szimbiózist alkot, elméleti fejtegetései nem öncélúak, hanem minden esetben a példák és a fejezetek végén szereplő önállóan megoldandó feladatok háttérét képezik. A gyakorlatközpontúság abban is megnyilvánul, hogy a fejezetekben tárgyalt jelenségek és problémák minden gyakorló fordító számára ismerősek lehetnek. Többek között foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi a teendő, ha egy szónak látszólag nincsen célnyelvi megfelelője (1.6 fejezet), mennyire engedhető meg a fordításban a kreativitás (6. fejezet), szabad-e tökéletesíteni (optimalizálni) a forrásnyelvi szöveget (8.5 fejezet) stb.

A fordítástudományban megszületése óta több interdiszciplináris fordulat ment végbe, Hans Krings nagysikerű könyvének 1986-os megjelenése óta egyre inkább a kognitív tudományokból ismert kérdések kerülnek előtérbe. Jelen könyv már a címében („Megértés és fordítás”) is jelzi, hogy ezt a „hagyományt” kívánja követni, elméleti alapját a strukturális szemantikát felváltó kognitív szemantika képezi. A fordítástudományon belüli irányzatok közül Kußmaul a szkoposzelmélet vagy funkcionalista iskola képviselőjének vallja magát, tehát a forrásnyelvi szöveg mindenhatóságát hirdető „ekvivalencisták-

kal” ellentétben a célnyelvi befogadó szükségéleteit tartja szem előtt. Ez persze nem jelenti azt, hogy Kußmaul tagadná a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti ekvivalenciát, csupán Albrecht nyomán nem azonosságot (*Gleichheit*), hanem azonos értékűséget (*Gleichwertigkeit*) ért rajta, ami már összeegyeztethető az általa képviselt funkcionalista megközelítéssel.

A könyv elsősorban egyetemi hallgatóknak kíván segítséget nyújtani a kognitív szemantikán alapuló funkcionalista fordítás elsajátításában, azonban a szerző reményei szerint a fordítás oktatásával foglalkozó szakemberek is haszonnal forgathatják. A célcsoportot szem előtt tartva talán indokoltabb lett volna, ha a 8 fejezet helyett 13-14 fejezetre tagolódik a könyv, hogy a szorgalmi időszak időbeosztását tekintve heti felbontásban kényelmesen fel lehessen dolgozni egy-egy fejezetet, ezt a lehetőséget persze a jelenlegi tagolás sem zárja ki. Véleményem szerint külön dicséretet érdemel, hogy a szerző – az elsődleges célcsoport érdekeit szem előtt tartva – rendkívül logikusan felépített és közérthető nyelvezetű könyvet írt. Különleges pedagógiai érzékkel illusztrálja, hogy nem csak ért a témához, hanem meg is tudja értetni azt a célközönséggel. Ennek fényében megbocsátható, hogy néhány helyen már-már „túlterjengős” stílusban fogalmaz, például a többértelműségről szóló 1.2 fejezet véleményem szerint túlságosan hosszúra nyúlt és feltehetően a nyelvészetről már valamilyen formában ismereteket szerző hallgatók számára sem tartalmaz lényeges és új megállapításokat, de itt is fontos hangsúlyozni, hogy fejtegetései a feladatok minél pontosabb megoldását segítik elő. A közérthető nyelvezet azonban soha nem megy a szakszerűség rovására. Maga a szerző is felhívja a figyelmet arra, hogy a fordító legyen tisztában a terminológiával, de a megbízóval folytatott kommunikáció során ne vigye túlzásba annak használatát, tulajdonképpen ő is ehhez az elvhez tartotta magát.

A könyv korpuszát angol nyelvű társadalomtudományi közvélemény-kutatások németre fordított szövegei képezik, melyek általános témákat dolgoznak fel. A funkcionalista fordítást különösen jól lehet szemléltetni a közvélemény-kutatásokra jellemző kérdés-felelet formájú párbeszédekkel, hiszen alapesetben az a célunk, hogy a célnyelvi befogadó helyesen értelmezze a kérdést, és ennek megfelelő választ adjon. Az angolszász kultúrára szabott kérdések szó szerinti fordítása tehát nem járható út, mert a legtöbb esetben félrevezető válaszok születnének, l. pl. az *immigrant* szó fordításakor felmerült problémákat a 79–81. oldalon.

Hogyan realizálódik a fent említett kognitív szemantika a könyvben? Kußmaul Charles Fillmore scenes-and-frames elméletére támaszkodva igyekszik bizonyítani, hogy a célnyelvre jellemző szcénához tartozó tipikus elemek mentális megjelenítése legtöbbször segíthet az adekvát célnyelvi megfelelő kiválasztásában. Szorosan a szcénamodellhez kapcsolódik a tolmácsolásoktatásból is ismert vizualizáció technikája, amelynek lényege, hogy a fordító a forrásnyelvi szcena egyik elemét megjeleníti (lelki) szemei előtt, majd ezt célnyelvi keretbe helyezi, azaz nyelvi formába önti (148. old.). Szintén a könyv kognitív jellegét erősíti a tudás bővítésének módjairól szóló fejezet, amelynek háttérben az az elképzelés húzódik, hogy a megértés lényegében a meglévő tudás és az új információ interakcióján alapul. Egy kognitív szemléletben

íródott fordítástudományi könyv nem kerülheti meg a fordító fejében végbemennő folyamatok vizsgálatának kérdéskörét sem. Ebben Kußmaul a Hans Krings neve által fémjelzett hangos gondolkodás (TAP vagy LD) módszerét követi azzal a különbséggel, hogy nem egy fordítót beszélgetett, hanem párbeszédés helyzetet teremtve két fordítót kért meg a hangos gondolkodásra, majd később önreflexióra adott lehetőséget a magnófelvétel alapján. Egy másik vizsgálat keretében a fordítók minden mozdulatát rögzítő Translog szoftver segítségével mutatja be a fordítási folyamatok feltérképezésének és a fordítást követő reflexiónak lehetőségeit.

A könyv elolvasása után az embernek könnyen az az érzése támad, hogy a kognitív szemléletű funkcionalista fordítás számára már nincsenek kihívások. Kußmaul maga is erősíti ezt a feltételezést, amikor az ekvivalens nélküli lexikai elemekkel (az ő szóhasználatában „hiányzó szavakkal”) kapcsolatban azt írja, hogy ez csak látszatprobléma, mert mindig van megoldás. Úgy gondolom, hogy a könyv kissé túl felületesen kezeli a fordíthatatlanság problémakörét, a *gemütlich* szó fordításával kapcsolatban például egyszerűen kijelenti, hogy ha szituációba van ágyazva, akkor könnyen megtalálható a célnyelvi megfelelője. A kontrasztív nyelvészet kivonulása után a fordítástudomány talán már eredményesebben veszi fel a harcot a szöveggörnyezettől független szószintű egybevetések értelmetlensége ellen, ennek ellenére szerintem a *gemütlich* szó igenis előfordulhat olyan (pl. filozófiai) szöveggörnyezetben, amikor korántsem olyan egyszerű kihámozni és célnyelvre fordítani a jelentését. Kétségtelenül vannak azonban olyanok is, akik úgy gondolják, hogy a fordíthatatlanság mítoszát csak a műfordítók és költők-írók próbálják életben tartani, de a reáliák vagy a forrásnyelvi dialektusok használata fordítási szempontból mégiscsak létező probléma, ahogyan arra Kußmaul maga is utal a 47. oldalon. Mégsem érheti vád a szerzőt amiatt, hogy nem tanulmányozta kimerítően ezt a kérdést, mivel az előbb említett okok miatt a fordíthatatlanságot inkább a műfordítással hozzuk kapcsolatba, Kußmaul viszont elsősorban általános szövegek fordításával foglalkozik könyvében.

Mindegyik fejezet feladattárral zárul, amelyhez a szerző megoldókulcsot is mellékel, de hangsúlyozza ugyanakkor a feladatok önálló megoldásának előnyeit és erényeit is. Köztudott, hogy a forrásnyelvi szövegnek nem egyetlen optimális megoldása létezik, és a célnyelvi szövegeket mindig lehet tovább tökéletesíteni. Ennek tudatában dicséretes, hogy a szerző vállalja annak veszélyét, hogy az általa javasolt célnyelvi megfelelők esetleg még további optimalizálásra szorulnak, bár helyenként igyekszik több megoldást is felkínálni ill. elfogadni.

Az anyaggyűjtés és megértés kapcsolatáról szóló fejezetben egy mai könyvhöz méltóan nem feledkezik meg az internetes keresők által nyújtott lehetőségekről sem, példákon keresztül bemutatva, hogy nem számít eretnekségnek, ha adott esetben a találatok száma alapján döntünk az egyik vagy a másik célnyelvi megoldás mellett. Az internet ma már kétségtelenül a fordítók első számú segítése (bár Britta Nord 2002-es kimutatása szerint a fordítók még mindig a kétnyelvű szótárakra támaszkodnak leggyakrabban), ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy az internetes keresők által megjelenített eredmények

tiszavirág életűek, ezért szerintem a könyvben a szerző fölöslegesen számszerűsíti az egyes találatokat, saját magam – visszaellenőrizve az általa begépelte kifejezéseket – egészen más eredményeket kaptam. Szintén az internetes források képlékenységevel függ össze, hogy a könyvben említett címek némelyike már nem elérhető.

Mindent egybevetve véleményem szerint a könyv kiválóan alkalmazható a fordítóképzésben hallgatói és oktatói részről is. Nyugodt szívvel lehet ajánlani mindazoknak, akik szeretnének megismerkedni a legmodernebb fordítástudományi módszerekkel, és nem akarják szem elől téveszteni az „elméletgyártás” gyakorlati oldalát. A könyv azért, hogy betekintést nyújt a hivatásos fordítók tevékenységébe, a félhivatásos fordítók (fordítószakos hallgatók stb.) önbizalmát is növelheti, akik – szembesülve azzal, hogy a hivatásos fordítóknek a számukra is gondot jelentő problémák okoznak fejtörést – bátrabban és tudatosabban vállalkozhatnak fordítási tevékenység végzésére.

Várnai Judit Szilvia – Mészáros Andrea Éva

FORDÍTÓKALAUZ

*Hogyan igazodjunk el az angol nyelvű jogi
és európai uniós szövegek útvesztőjében*

Az ékesszólás kiskönyvtára
Budapest: Tinta Könyvkiadó 2011. 130 pp.
ISBN 978 963 9902 73 2

Mini esettanulmányok a leggyakrabban előforduló általános fordítási problémákról (cégnevek, címek, utalószavak, rövidítések, mozaikszók stb fordítása), valamint 255 olyan angol szó szótárszerű feldolgozásban, mely csapdát jelent a magyar fordítók számára.

A Tinta Könyvkiadó kiadványai megrendelhetők
vagy megvásárolhatók az alábbi címen:

TINTA Könyvkiadó
1116 Budapest Kondorosi út 17.
Tel: 3710501 Fax: 371 05 02.05.
www.tintakiado.hu

Summaries in English

Mátyás BÁNHEGYI

Political Texts and Translation Studies Part 3:

Van Dijk's Model of Critical Discourse Analysis and the Translation-centred Discourse Society Interface Model

Abstract: The study introduces van Dijk's Critical Discourse Analysis (CDA) approach and explains its main tenets and features. This is followed by the depiction of the theoretical links between the common features of the van Dijkian CDA and Translation Studies. The study then continues with the presentation and description of van Dijk's (1993, 1997, 2001, 2003) most commonly applied CDA model, the Discourse-Society Interface: the study elaborates on the four components of the Interface and their numerous aspects. In our theoretical assumption, a Translation Studies-centred adaptation of the Interface can successfully be used in text linguistics-focused Translation Studies research on power and ideology. To provide a tool for such research, the study finally introduces and describes the Translation-centred Discourse-Society Interface Model as well as its components and aspects.

Keywords: political discourse, ideology, power, van Dijk's Critical Discourse Analysis, Translation-centred Discourse-Society Interface Model

Ildikó FARKAS

Topical Structure of a European Directive

Abstract: This article analyses the topical structure of the recitals of the European VAT-directive. According to the hypothesis put forward, the different language versions of the same legislation have to be particularly coherent in order to produce the same legal effect. The author seeks to answer two questions: a) Do the English and the Hungarian versions follow the same topical structure pattern, and b) Can the pattern coincidence or difference be related to the quality of the TL texts. The method chosen for identifying the role of sentence topics in the construction of the text is the Lautamatti (1987) model refined by Connor and Schneider (1990). The mutual relationship of T-units, the topical progression and the topical depth are examined, and a great deal of similarity between the topical structures of the parallel corpus is stated. This quasi-identity allows us to conclude that the translator's or reviser's strategy was guided mainly by legal considerations, which raises the hypothesis – to be

verified – that in the case of legislation the requirement of pragmatic equivalence may be closely linked with an identical/highly similar topical structure. On the other hand, the qualitative analysis of the topical structure of the two texts displays some considerable differences owing to the divergent interpretation of determinants, which can possibly relate to the quality of the target text.

Keywords: European legislation, parallel corpus, topical structure analysis, Lautamatti model, pragmatic equivalence

Anita NAGY

Differences in Metonymic Concreteness between Japanese–English–Hungarian and Japanese–Hungarian Translations

Abstract: The study sets out to investigate the Hungarian translation of Japanese expressions including the word *te* 'hand', in Haruki Murakami's *Sputnik Sweetheart* (translated into Hungarian through English as an intermediary language) and in Murakami's *Kafka on the shore* (translated directly from Japanese). A framework provided by cognitive semantics is used for the analysis. According to the cognitive view, body parts as concrete physical objects, thus salient entities often become reference points of metonymies. This study mainly discusses the extent to which the concreteness carried by the body part in question is preserved in translation, and the effects the intermediary language has on the translation. By looking at a limited set and type of expressions, it is shown that while the concrete nature of Japanese expressions weakens in both direct and intermediated translation, Japanese–Hungarian direct translation seems to preserve the name of the body part and the metonymic concreteness more. It will also be shown that even through English as an intermediary language, Hungarian might retain expressions including a body part. Finally, based on Nida (1969), it is proposed that the decrease in metonymic concreteness should be treated as a special case of translation loss.

Keywords: metonymy, metaphor, vehicle of metonymy, intermediary language, body parts

Ágnes SZABADOS

Quasi-correctness of Texts Translated from English into Hungarian

Abstract: Doing research into the characteristic features of translated texts is one of the main objectives of translation studies. Comparative studies of translated and authentic texts help us identify the distinctive features of translated texts that make translations strange or quasi-correct. Linguists and translation scholars have been interested in quasi-correctness or translationese for a long time. However, no considerable research has been carried out into this topic in recent years. This article relies on the findings of Klaudy (1987). The paper presents the results of empirical research aiming to study target readers' expectations considering translated and authentic texts based upon social scientific texts translated from English into Hungarian. The findings show that although the respondents are sometimes uncertain, they can usually identify authentic and translated texts. It

should also be noted that respondents not necessarily deem poorly formulated texts as translations, which means that they do not consider translation a secondary activity as compared to creating authentic texts.

Keywords: quasi-correctness, translated text, authentic text, good translation, readers' expectations

Mária SZIJJ

The Rebirth of a Translation

Abstract: The 20th century produced two outstanding figures among the translators of Hungarian literature in Spain: Olivér F. Brachfeld lived in Spain between 1929 and 1959, while Judit Xantus arrived in the 80s and lived there until 2003, the year she died. Both of them were native Hungarians and remarkably enthusiastic and productive interpreters and promoters of Hungarian literature in Spain. It is a generally held view that the success of Sándor Márai in Spain can be attributed to Judit Xantus' translations, who (re-)translated several works of the writer, most of them already published in Brachfeld's translation several decades before. Another publishing house in 2007 chose a different strategy: they re-edited Brachfeld's translation of 'A Journey Round My Skull' by Frigyes Karinthy, modernised and adapted it to the norms of the 21st century. The new translation shows greater proximity to the source text, despite the fact that explanatory additions, characteristic of the translator, have been retained.

Keywords: literary translation, re-translation, mother-tongue, explanatory additions, norms

Orsolya VARGA

István Vas (1910-1991), the literary translator

Abstract: The year 2010 saw the centenary of the birth of István Vas, an undeservedly forgotten, or more specifically, a not yet rediscovered representative of the generation of poets around the literary journal *Nyugat*. The author, originally taking the avant-garde as a poetic starting point, but gradually establishing his own style, which is characterised by a Neoclassical spirit, continues to live in the public mind primarily through his literary translations. As an essayist, he continued the tradition of the Hungarian essay represented by János Arany and the authors of the *Nyugat*. As an author of autobiographic novel cycles, he created a unique and fascinating new genre combining essay and prose fiction. The greatest part of his literary activity was devoted to literary translation: his literary translations and private life were intertwined in the whole of his substantial translation oeuvre already from the beginnings. This article attempts to give a picture of his career as a literary translator and his views on translation. The focus will be on the following basic questions or eternal „opposites” of translation history: thought and form, domestication and foreignization in translation, poetic and philological translation, tradition and modernity.

Keywords: history of translation, translation theory, foreignization and domestication of translation

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatási területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2011

- Várnai Judit Szilvia, Mészáros Andrea Éva 2011. *Fordítókatalauz. Hogyan igazodjunk el az angol nyelvű jogi és európai uniós szövegek útvesztőjében.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 130 pp ISBN 978-963-9902-73-2
- Horváth Péter Iván 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 117. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 237 pp. ISBN 978-963-9902-71-8

2010

- Miriam Shlesinger, Franz Pöchacker (eds.) 2010. *Doing Justice to Court Interpreting. Benjamins Current Topics 26.* Amsterdam: John Benjamins. 246 pp. ISBN 978-90-272-2256-5
- Yves Gambier, Luc Van Doorslaer (eds.) 2010. *Handbook of Translation Studies. Vol. 1.* Amsterdam: John Benjamins. 458. pp. ISBN 978-90-272-0331-1
- Dróth Júlia (szerk.) 2010. *Szaknyelv és szakfordítás 2009-2010.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 110 pp. ISSN 1587-4389
- James St. André (ed): 2010. *Thinking through Translation with Metaphors.* Manchester: St Jerome. 326 pp. ISBN 1-905763-22-0
- Károly Krisztina, Fóris Ágota (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori Kutatások Klaudy Kinga tiszteletére.* Budapest: Eötvös Kiadó. 300 pp. ISBN 978-963-312-012-5
- Kayoko Takeda 2010. *Interpreting the Tokyo War Crimes Tribunal: A Sociopolitical Analysis (Perspectives on Translation).* Ottawa: University of Ottawa Press. 216 pp. ISBN 077-660-729-4
- Zimányi Árpád (szerk.) 2010. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Eger, 2009. április 3-5. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 6. No.1. 427 pp.+ Vol.6. No.2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-9894-54-9

2009

- Benő Attila 2009. *Román-magyar kulturális szótár.* Sepsiszentgyörgy: T3 Kiadó. 198 pp. ISBN 978-973-88654-4-0
- Dobos Csilla 2009. *Funkcióigés szerkezetek.* Miskolc: Passzer Kft. 145 pp. ISBN 978-963-06-7603-8
- Frank Tibor, Károly Krisztina (szerk.) 2009. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón.* 440 pp.
- Huszár Ágnes 2009 *Bevezetés a gendernyelvészetbe.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 123 pp. ISBN 978-963-9902-29-9
- Inger M. Mees, Fabio Alves, Susanne Göpferich (eds) 2009. *Methodology, Technology and Innovation. A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen.* Copenhagen Studies in Language Vol. 38. Copenhagen: Samfundslitteratur. 411 pp. ISBN 978-87-593-1476-0

- Kontra Miklós, Bakró Nagy Marianne 2009. *A nyelvészetről - egyes szám első személyben II.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 223 pp. ISBN 978-963-482-3
- Lőrincz Julianna 2009. *Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek.* Komárom: Selye János Egyetem. 241 pp. ISBN 978-80-89234-88-2
- Nádor Orsolya (szerk.) 2009. A magyar mint európai és világnyelv. XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Budapest, 2008. április 3-5. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 5. No.1. 319 pp.+ Vol.5 No.2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-878-66-4-7
- Rodica Dimitriu, Miriam Shlesinger (eds.) 2009. *Translators and their Readers. In Homage to Eugene A. Nida.* Brussels: Lés Éditions du Hazard. 363 pp. ISBN 2-930154-23-3
- Susanne Göpferich, A. Lykke Jakobsen, Inger M. Mees (eds) 2009. *Behind the Mind.* Copenhagen Studies in Language Vol. 37. Copenhagen: Samfundslitteratur. 264 pp. ISBN 978-87-593-1462-0
- Vermes Albert 2009. *Basics of Translation Theory and Practice.* Eger: EKF Liceum Kiadó. 134 pp. 978-963-9894-32-7
- Vermes Albert 2009. *The Process of Translation.* Eger: EKF Liceum Kiadó. 166 pp. ISBN 978-963-9894-27-3
- Yves Gambier and Luc van Doorslaer (eds) 2009. *The Metalanguage of Translation.* Benjamins Current Topics 20. Amsterdam: John Benjamins. 192 pp. ISBN 978-902-72- 2250

2008

- Fóris Ágota 2008. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 239 pp. ISBN 978-963-19.6323-6
- Kis Balázs, Mohácsi-Gorove Anna 2008. *A fordító számítógépe.* Bicske: Szak Kiadó. 392 pp. ISBN 978-963-9863-05-7
- Petra Szatmári, Dóra Takácsa (Hrsg.) 2008. "...mit den beiden Lungenflügeln atmen" Zu Ehren von János Kohn. München: Lincom. 291 pp, ISBN 978-3-89586-48-2
- Sárdi Csilla (szerk.) 2008. Kommunikáció az információs technológia korszakában. XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Siófok, 2007. április 19-21. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 4. No.1. 291 pp.+ Vol.4 No.2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-06-4512-6
- Soproni András 2008. *Orosz kulturális szótár.* Budapest: Corvina. 573 pp. ISBN 978-963-13 5559-8
- Szele Bálint 2008. „Társalogni avval, aki bölcs” 11 Shakespeare-interjú. Budapest: Ráció Kiadó. 181 pp. ISBN 978-963-9605-59-6

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217 E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu